

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये

पञ्चकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. सेखबलवग्गो

१. संखित्तसुत्तवण्णना

१. पञ्चकनिपातस्स पठमे सत्तन्नं सेखानं बलानीति **सेखबलानि** । सद्धाबलादीसु अस्सद्धिये न कम्पतीति **सद्धाबलं** । अहिरिके न कम्पतीति **हिरीबलं** । अनोत्तप्पे न कम्पतीति **ओत्तप्पबलं** । कोसज्जे न कम्पतीति **वीरियबलं** । अविज्जाय न कम्पतीति **पज्जाबलं** । तस्माति यस्मा इमानि सत्तन्नं सेखानं बलानि, तस्मा ।

२. वित्थतसुत्तवण्णना

२. दुतिये **कायदुच्चरिते**नातिआदीसु उपयोगत्थे करणवचनं, हिरीयितब्बानि कायदुच्चरितादीनि हिरीयति जिगुच्छतीति अत्थो । ओत्तप्पनिद्वेसे हेत्वत्थे करणवचनं, कायदुच्चरितादीहि ओत्तप्पस्स हेतुभूतेहि ओत्तप्पति भायतीति अत्थो ।

आरद्धवीरियोति पग्गहितवीरियो अनोसक्कितमानसो । **पहानाया**ति पहानत्थाय । **उपसम्पदाया**ति पटिलाभत्थाय । **थामवा**ति वीरियथामेन समन्नागतो । **दळ्ढपरक्कमो**ति थिरपरक्कमो । **अनिक्खित्तधुरो कुसलेसु धम्मेषू**ति कुसलेसु धम्मेषु अनोरोपितधुरो अनोसक्कितवीरियो ।

उदयत्थगामिनियाति पञ्चन्नं खन्धानं उदयवयगामिनिया उदयञ्च वयञ्च पटिविज्झितुं समत्थाय । **पज्जाय समन्नागतो**ति विपस्सनापज्जाय चेव मग्गपज्जाय च समङ्गिभूतो । **अरियाया**ति विक्खम्भनवसेन च समुच्छेदवसेन च किलेसेहि आरका ठिताय परिसुद्धाय । **निब्बेधिकाया**ति सा च अभिनिविज्झनतो निब्बेधिकाति वुच्चति, ताय समन्नागतोति अत्थो । तत्थ मग्गपज्जा समुच्छेदवसेन अनिब्बिद्धपुब्बं अप्पदालितपुब्बं लोभक्खन्धं दोसक्खन्धं मोहक्खन्धं निब्बिज्झति पदालेतीति निब्बेधिका, विपस्सनापज्जा तदङ्गवसेन निब्बेधिका, मग्गपज्जाय पटिलाभसंवत्तनतो तब्बिपस्सना निब्बेधिकाति वत्तुं वट्ठति । **सम्मा दुक्खक्खयगामिनिया**ति इधापि मग्गपज्जा सम्मा हेतुना नयेन वट्ठदुक्खञ्च किलेसदुक्खञ्च खेपयमाना गच्छतीति सम्मा दुक्खक्खयगामिनी नाम, विपस्सनापज्जा तदङ्गवसेन वट्ठदुक्खञ्च किलेसदुक्खञ्च खेपयमाना गच्छतीति दुक्खक्खयगामिनी । दुक्खक्खयगामिनिया वा मग्गपज्जाय पटिलाभाय संवत्तनतोपेसा दुक्खक्खयगामिनीति वेदितब्बा । इति इमस्मिं सुत्ते पञ्च बलानि मिस्सकानेव कथितानि, तथा पञ्चमे ।

६. समापत्तिसुत्तवण्णना

६. छट्ठे अकुसलस्स समापत्तीति अकुसलधम्मस्स समापज्जना, तेन सद्धिं समङ्गिभावोति अत्थो। परियुट्ठाय तिट्ठतीति परियोनन्धित्वा तिट्ठति।

७. कामसुत्तवण्णना

७. सत्तमे कामेसु लळिताति वत्थुकामकिलेसकामेसु लळिता अभिरता। असितव्याभङ्गिन्ति तिणलायनअसितञ्चेव तिणवहनकाजञ्च। कुलपुत्तोति आचारकुलपुत्तो। ओहायाति पहाय। अलं वचनायाति युत्तं वचनाय। लब्भाति सुलभा सक्का लभितुं। हीना कामाति पञ्चन्नं नीचकुलानं कामा। मज्झिमा कामाति मज्झिमसत्तानं कामा। पणीता कामाति राजराजमहामत्तानं कामा। कामात्वेव सङ्घं गच्छन्तीति कामनवसेन कामेतब्बवसेन च कामाइच्चेव सङ्घं गच्छन्ति। वुद्धो होतीति महल्लको होति। अलंपञ्जोति युत्तपञ्जो। अत्तगुत्तोति अत्तनाव गुत्तो रक्खितो, अत्तानं वा गोपेतुं रक्खितुं समत्थो। नालं पमादायाति न युत्तो पमज्जितुं। सद्धाय अकतं होतीति यं सद्धाय कुसलेसु धम्मेसु कातुं युत्तं, तं न कतं होति। सेसपदेसुपि एसेव नयो। अनपेक्खो दानाहं, भिक्खवे, तस्मिं भिक्खुस्मिं होमीति एवं सद्धादीहि कातब्बं कत्वाव सोतापत्तिफले पतिट्ठिते तस्मिं पुगले अनपेक्खो होमीति दस्सेति। इमस्मिं सुत्ते सोतापत्तिमगो कथितो।

८. चवनसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे सद्धम्मेति सासनसद्धम्मे। अस्सद्धोति ओकप्पनसद्धाय च पक्खन्दनसद्धाय चाति द्वीहिपि सद्धाहि विरहितो। चवति नप्पतिट्ठातीति इमस्मिं सासने गुणेहि चवति, पतिट्ठातुं न सक्कोति। इति इमस्मिं सुत्ते अप्पतिट्ठानञ्च पतिट्ठानञ्च कथितं।

९. पठमअगारवसुत्तवण्णना

९. नवमे नास्स गारवोति अगारवो। नास्स पतिस्सोति अप्पतिस्सो, अजेट्ठको अनीचवुत्ति। सेसमेत्थ पुरिमसदिसमेव।

१०. दुतियअगारवसुत्तवण्णना

१०. दसमे अभब्बोति अभाजनं। वुद्धिन्ति वड्ढिं। विरूळ्हन्ति विरूळ्हमूलताय निच्चलभावं। वेपुल्लन्ति महन्तभावं। सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति।

सेखबलवग्गो पठमो।

२. बलवग्गो

१. अननुस्सुतसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे पुब्बाहं, भिक्खवे, अननुस्सुतेसु धम्मेषूति अहं, भिक्खवे, पुब्बे अननुस्सुतेसु चतूसु सच्चधम्मेषु। अभिञ्जावोसानपारमिप्पत्तो पटिजानामीति चतूसु सच्चेसु चतूहि मग्गेहि सोळसविधस्स किच्चस्स

करणेन अभिजानित्वा वोसानपारमिं सब्बेसं किच्चानं निट्ठितत्ता कतकिच्चभावं पारं पत्तो पटिजानामीति महाबोधिपल्लङ्गे अत्तनो आगमनीयगुणं दस्सेति । तथागतस्साति अट्ठहि कारणेहि तथागतस्स । तथागतबलानीति यथा तेहि गन्तब्बं, तथेव गतानि पवत्तानि आणबलानि । आसभं ठानन्ति सेट्ठानं । सीहनादन्ति अभीतनादं । ब्रह्मचक्कन्ति सेट्ठचक्कं । पवत्तेतीति कथेति ।

२. कूटसुत्तवण्णना

१२. दुतिये सेखबलानीति सेखानं आणबलानि । अग्गन्ति उत्तमं । सेसबलानि गोपानसियो कूटं विय सङ्गण्हातीति सङ्गाहिकं । तानेव बलानि संहतानि करोतीति सङ्गातनियं ।

३. संखित्तसुत्तवण्णना

१३. ततिये तत्थ मुट्ठस्सच्चे न कम्पतीति सतिबलं । उद्धच्चे न कम्पतीति समाधिबलं ।

४. वित्थतसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे सतिनेपक्केनाति एत्थ नेपक्कं वुच्चति पज्जा, सा सतिया उपकारकभावेन गहिता ।

५. दट्ठब्बसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे सविसयस्मियेव लोकियलोकुत्तरधम्मो कथेतुं कथं च, भिक्खवे, सद्भाबलं दट्ठब्बन्ति आदिमाह । यथा हि चत्तारो सेट्ठिपुत्ता, राजाति राजपञ्चमेसु सहायेसु “नक्खत्तं कीळिस्सामा”ति वीथिं ओतिण्णेसु एकस्स सेट्ठिपुत्तस्स गेहं गतकाले इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव “इमेसं खादनीयं भोजनीयं देथ, गन्धमालालङ्कारादीनि देथा”ति गेहे विचारेति । दुतियततियचतुत्थस्स गेहं गतकाले इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव “इमेसं खादनीयं भोजनीयं देथ, गन्धमालालङ्कारादीनि देथा”ति गेहे विचारेति । अथ सब्बपच्छा रज्जो गेहं गतकाले किञ्चापि राजा सब्बत्थ इस्सरो, इमस्मिं पन काले अत्तनो गेहेयेव “इमेसं खादनीयं भोजनीयं देथ, गन्धमालालङ्कारादीनि देथा”ति विचारेति, एवमेवं सद्भापञ्चमेसु बलेसु तेसु सहायेसु एकतो वीथिं ओतरन्तेसु विय एकारम्मणे उप्पज्जमानेसुपि यथा पठमस्स गेहे इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव विचारेति, एवं सोतापत्तियङ्गानि पत्वा अधिमोक्खलक्खणं सद्भाबलमेव जेट्ठकं होति पुब्बङ्गमं, सेसानि तदन्वयानि होन्ति । यथा दुतियस्स गेहे इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव विचारेति, एवं सम्मप्पधानानि पत्वा पग्गहलक्खणं वीरियबलमेव जेट्ठकं होति पुब्बङ्गमं, सेसानि तदन्वयानि होन्ति । यथा ततियस्स गेहे इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव विचारेति, एवं सतिपट्टानानि पत्वा उपट्टानलक्खणं सतिबलमेव जेट्ठकं होति पुब्बङ्गमं, सेसानि तदन्वयानि होन्ति । यथा चतुत्थस्स गेहे इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, गेहसामिकोव विचारेति, एवं ज्ञानविमोक्खे पत्वा अविक्खेपलक्खणं समाधिबलमेव जेट्ठकं होति पुब्बङ्गमं, सेसानि तदन्वयानि होन्ति । सब्बपच्छा रज्जो गेहं गतकाले पन यथा इतरे चत्तारो तुण्ही निसीदन्ति, राजाव गेहे विचारेति, एवमेव अरियसच्चानि पत्वा पजाननलक्खणं पज्जाबलमेव जेट्ठकं होति पुब्बङ्गमं, सेसानि तदन्वयानि होन्तीति एवमिध पञ्च बलानि मिस्सकानि कथितानि । छट्ठं उत्तानत्थमेव । एवं पुरिमवग्गे च इध च अट्ठसु सुत्तेसु सेखबलानेव कथितानि । करण्डकोलवासी महादत्तत्थेरो पनाह — “हेट्ठा चतूसु सुत्तेसु सेखबलानि कथितानि, उपरि चतूसु असेखबलानी”ति ।

७. पठमहितसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे सीलादयो मिस्सकाव कथिता । विमुत्तीति अरहत्तफलविमुत्तियेव । विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणजाणं, तं लोकियमेव ।

८-१०. दुतियहितसुत्तादिवण्णना

१८-२०. अट्टमे दुस्सीलो बहुस्सुतो कथितो, नवमे अप्पस्सुतो दुस्सीलो, दसमे बहुस्सुतो खीणासवोति ।

बलवग्गो दुतियो ।

३. पञ्चङ्गिकवग्गो

१. पठमअगारवसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे असभागवुत्तिकोति असभागाय विसदिसाय जीवितवुत्तिया समन्नागतो । आभिसमाचारिकं धम्मन्ति उत्तमसमाचारभूतं वत्तवसेन पञ्चत्तसीलं । सेखं धम्मन्ति सेखपण्णत्तिसीलं । सीलानीति चत्तारि महासीलानि । सम्मादिट्ठिन्ति विपस्सनासम्मादिट्ठिं । सम्मासमाधिन्ति मग्गसमाधिञ्चेव फलसमाधिञ्च । इमस्मिं सुत्ते सीलादीनि मिस्सकानि कथितानि ।

२. दुतियअगारवसुत्तवण्णना

२२. दुतिये सीलक्खन्थन्ति सीलरासिं । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इमे पन तयोपि खन्धा मिस्सकाव कथिताति ।

३. उपक्विकलेससुत्तवण्णना

२३. ततिये न च पभस्सरन्ति न च पभावन्तं । पभङ्गु चाति पभिज्जनसभावं । अयोति काळलोहं । लोहन्ति ठपेत्वा इध वुत्तानि चत्तारि अवसेसं लोहं । सज्झन्ति रजतं । चित्तस्साति चातुभूमककुसलचित्तस्स । तेभूमकस्स ताव उपक्विकलेसा होन्तु, लोकुत्तरस्स कथं होन्तीति? उप्पज्जितुं अप्पदानेन । यदग्गेन हि उप्पज्जितुं न देन्ति, तदग्गेनेव ते लोकियस्सपि लोकुत्तरस्सपि उपक्विकलेसा नाम होन्ति । पभङ्गु चाति आरम्मणे चुण्णविचुण्णभावूपगमनेन भिज्जनसभावं । सम्मा समाधियति आसवानं खयायाति आसवानं खयसङ्घातस्स अरहत्तस्स अत्थाय हेतुना कारणेन समाधियति । एत्तावता चित्तं विसोधेत्वा अरहत्ते पतिट्ठितं खीणासवं दस्सेति । इदानिस्स अभिज्जापटिवेधं दस्सेन्तो यस्स यस्स चातिआदिमाह । तं उत्तानत्थमेवाति ।

४. दुस्सीलसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे हतूपनिसोति हतउपनिस्सयो हतकारणो । यथाभूतजाणदस्सनन्ति नामरूपपरिच्छेदजाणं आदिं कत्वा तरुणविपस्सना । निब्बिदाविरागोति निब्बिदा च विरागो च । तत्थ निब्बिदा बलवविपस्सना, विरागो मग्गो । विमुत्तिजाणदस्सनन्ति फलविमुत्ति च पच्चवेक्खणजाणञ्च ।

५. अनुगगहितसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे सम्मादिट्ठीति विपस्सनासम्मादिट्ठि । चेतोविमुत्तिफलातिआदीसु चेतोविमुत्तीति मग्गफलसमाधि । पञ्जाविमुत्तीति फलजाणं । सीलानुगगहिताति सीलेन अनुगगहिता अनुरक्खिता । सुतानुगगहिताति बाहुसच्चेन अनुगगहिता । साकच्छानुगगहिताति धम्मसाकच्छाय अनुगगहिता । समथानुगगहिताति चित्तेकग्गताय अनुगगहिता ।

इमस्स पनत्थस्स आविभावत्थं मधुरम्बबीजं रोपेत्वा समन्ता मरियादं बन्धित्वा कालानुकालं उदकं आसिञ्चित्वा कालानुकालं मूलानि सोधेत्वा कालानुकालं पतितपाणके हारेत्वा कालानुकालं मक्कटजालं लुञ्चित्वा अम्बं पटिजग्गन्तो पुरिसो दस्सेतब्बो । तस्स हि पुरिसस्स मधुरम्बबीजरोपनं विय विपस्सनासम्मादिट्ठि दट्ठब्बा, मरियादबन्धनं विय सीलेन अनुगगण्हनं, उदकासेचनं विय सुतेन अनुगगण्हनं, मूलपरिसोधनं विय साकच्छाय अनुगगण्हनं, पाणकहरणं विय ज्ञानविपस्सनापारिपन्थिकसोधनवसेन समथानुगगण्हनं, मक्कटजाललुञ्चनं विय बलवविपस्सनानुगगण्हनं, एवं अनुगगहितस्स रुक्खस्स खिप्पमेव वट्ठित्वा फलप्पदानं विय इमेहि सीलादीहि अनुगगहिताय मूलसम्मादिट्ठिया खिप्पमेव मग्गवसेन वट्ठित्वा चेतोविमुत्तिपञ्जाविमुत्तिफलप्पदानं वेदितब्बं ।

६. विमुत्तायतनसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे विमुत्तायतनानीति विमुच्चनकारणानि । यत्थाति येसु विमुत्तायतनेसु । सत्था धम्मं देसेतीति चतुसच्चधम्मं देसेति । अत्थपटिसंवेदिनोति पाळिअत्थं जानन्तस्स । धम्मपटिसंवेदिनोति पाळिं जानन्तस्स । पामोज्जन्ति तरुणपीति । पीतीति तुट्ठाकारभूता बलवपीति । कायोति नामकायो । पस्सम्भतीति पटिप्पस्सम्भति । सुखं वेदेतीति सुखं पटिलभति । चित्तं समाधियतीति अरहत्तफलसमाधिना समाधियति । अयज्झि तं धम्मं सुणन्तो आगतागतट्ठाने ज्ञानविपस्सनामग्गफलानि जानाति, तस्स एवं जानतो पीति उपपज्जति । सो तस्सा पीतिया अन्तरा ओसक्किंतुं न देन्तो उपचारकम्मट्ठानिको हुत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणाति । तं सन्धाय वुत्तं — “चित्तं समाधियती”ति । सेसेसुपि एसेव नयो । अयं पन विसेसो — समाधिनिमित्तन्ति अट्ठतिंसाय आरम्मणेसु अज्जतरो समाधियेव समाधिनिमित्तं । सुगगहितं होतीतिआदिसु आचरियस्स सन्तिके कम्मट्ठानं उग्गण्हन्तेन सुट्ठु गहितं होति सुट्ठु मनसिकतं सुट्ठु उपधारितं । सुप्पटिविद्धं पञ्जायाति पञ्जाय सुट्ठु पच्चक्खं कतं । तस्मिं धम्मेति तस्मिं कम्मट्ठानपाळिधम्मे । इति इमस्मिं सुत्ते पञ्चपि विमुत्तायतनानि अरहत्तं पापेत्वा कथितानीति ।

७. समाधिसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे अप्पमाणन्ति पमाणकरधम्मरहितं लोकुत्तरं । निपका पतिस्सताति नेपक्केन च सतिया च समन्नागता हुत्वा । पञ्च जाणानीति पञ्च पच्चवेक्खणजाणानि । पच्चत्तज्जेव उपपज्जन्तीति अत्तनियेव उपपज्जन्ति । अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेवातिआदीसु अरहत्तफलसमाधि अधिप्पेतो । मग्गसमाधीतिपि वदन्तियेव । सो हि अप्पितप्पितक्खणे सुखत्ता पच्चुप्पन्नसुखो, पुरिमो पुरिमो पच्छिमस्स पच्छिमस्स समाधिसुखस्स पच्चयत्ता आयतिं सुखविपाको, किलेसेहि आरकत्ता अरियो, कामामिसवट्ठामिसलोकामिसानं अभावा निरामिसो । बुद्धादीहि महापुरिसेहि सेवितत्ता अकापुरिससेवितो । अङ्गसन्तताय आरम्मणसन्तताय सब्बकिलेसदरथसन्तताय च सन्तो, अतप्पनियट्ठेन पणीतो । किलेसप्पटिप्पस्सद्धिया लद्धत्ता किलेसप्पटिप्पस्सद्धिभावं वा लद्धत्ता पटिप्पस्सद्धलद्धो । पटिप्पस्सद्धं पटिप्पस्सद्धीति हि इदं अत्थतो एकं । पटिप्पस्सद्धकिलेसेन वा अरहता लद्धत्तापि पटिप्पस्सद्धलद्धो, एकोदिभावेन अधिगतत्ता एकोदिभावमेव

वा अधिगतत्ता **एकोदिभावाधिगतो**। अप्पगुणसासवसमाधि विय ससङ्खारेण सप्पयोगेण चित्तेन पच्चनीकधम्मो निग्गह् किलेसे वारेत्वा अनधिगतत्ता **न ससङ्खारनिग्गह् वारितगतो**। तं समाधिं समापज्जन्तो ततो वा वुट्ठहन्तो सतिवेपुल्लप्पत्तत्ता **सतोव समापज्जति, सतोव वुट्ठहति**। यथापरिच्छिन्नकालवसेन वा सतो समापज्जति, सतो वुट्ठहति। तस्मा यदेत्थ “अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयतिञ्च सुखविपाको चा”ति एवं पच्चवेक्खमानस्स पच्चत्तंयेव अपरप्पच्चयजाणं उप्पज्जति, तं एकं जाणं। एसेव नयो सेसेसु। एवं इमानि पञ्च जाणानि पच्चत्तञ्जेव उप्पज्जन्तीति।

८. पञ्चङ्गिकसुत्तवण्णना

२८. अट्ठमे **अरियस्सा**ति विक्खम्भनवसेन पहीनकिलेसेहि आरका ठितस्स। **भावनं देसेस्सामीति** बूहनं वट्ठनं पकासयिस्सामि। **इममेव कायन्ति** इमं करजकायं। **अभिसन्देतीति** तेमेति स्नेहेति, सब्बत्थ पवत्तपीतिसुखं करोति। **परिसन्देतीति** समन्ततो सन्देति। **परिपूरेतीति** वायुना भस्तं विय पूरेति। **परिप्फरतीति** समन्ततो फुसति। **सब्बावतो कायस्सा**ति अस्स भिक्खुनो सब्बकोट्टासवतो कायस्स किञ्चि उपादिन्नकसन्ततिपवत्तिट्ठाने छविमंसलोहितानुगतं अणुमत्तम्पि ठानं पठमज्झानसुखेन अफुटं नाम न होति।

दक्खोति छेको पटिबलो न्हाणीयचुण्णानि कातुञ्चेव योजेतुञ्च सन्नेतुञ्च। **कंसथालेति** येन केनचि लोहेन कतभाजने। मत्तिकाभाजनं पन थिरं न होति, सन्नेन्तस्स भिज्जति। तस्मा तं न दस्सेसि। **परिप्फोसकं परिप्फोसकन्ति** सिञ्चित्वा सिञ्चित्वा। **सन्नेय्या**ति वामहत्थेन कंसथालं गहेत्वा दक्खिणहत्थेन पमाणयुत्तं उदकं सिञ्चित्वा सिञ्चित्वा परिमदन्तो पिण्डं करेय्य। **स्नेहानुगता**ति उदकसिनेहेन अनुगता। **स्नेहपरेता**ति उदकसिनेहेन परिगगहिता। **सन्तरबाहिरा**ति सद्धिं अन्तोपदेसेन चेव बहिपदेसेन च, सब्बत्थकमेव उदकसिनेहेन फुटाति अत्थो। **न च पग्घरिणी**ति न बिन्दु बिन्दु उदकं पग्घरति, सक्का होति हत्थेनपि द्वीहिपि अङ्गुलीहि गहेतुं ओवट्टिकायपि कातुन्ति अत्थो।

दुतियज्झानसुखउपमायं **उब्भिदोदको**ति उब्भिन्नउदको, न हेट्ठा उब्भिज्जित्वा उग्गच्छनउदको, अन्तोयेव पन उप्पज्जनउदकोति अत्थो। **आयमुखन्ति** आगमनमग्गो। **देवो**ति मेघो। **कालेन कालन्ति** काले काले, अन्वट्ठमासं वा अनुदसाहं वाति अत्थो। **धारन्ति** वुट्ठिं। **नानुप्पवेच्छेय्या**ति नप्पवेसेय्य, न वस्सेय्याति अत्थो। **सीता वारिधारा उब्भिज्जित्वा**ति सीता वारिधारा तं रहदं पूरयमाना उब्भिज्जित्वा। हेट्ठा उग्गच्छनउदकज्झि उग्गन्त्वा भिज्जन्तं उदकं खोभेति, चतूहि दिसाहि पविसनउदकं पुराणपण्णतिणकट्ठदण्डकादीहि उदकं खोभेति। वुट्ठिउदकं धारानिपातबुब्बुळकेहि उदकं खोभेति, सन्निसिन्नमेव पन हुत्वा इद्धिनिम्मिमिव उप्पज्जमानं उदकं इमं पदेसं फरति, इमं न फरतीति नत्थि। तेन अफुटोकासो नाम न होति। तत्थ रहदो विय करजकायो, उदकं विय दुतियज्झानसुखं, सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं।

ततियज्झानसुखउपमायं उप्पलानि एत्थ सन्तीति **उप्पलिनी**। सेसपदद्वयेपि एसेव नयो। एत्थ च सेतरत्तनीलेसु यंकिञ्चि उप्पलमेव, ऊनकसतपत्तं पुण्डरीकं, सतपत्तं पदुमं। पत्तनियमं वा विनापि सेतं पदुमं, रत्तं पुण्डरीकन्ति अयमेत्थ विनिच्छयो। **उदकानुगतानी**ति उदकतो न उगगतानि। **अन्तोनिमुग्गपोसीनी**ति उदकतलस्स अन्तो निमुग्गानियेव हुत्वा पोसन्ति वट्ठन्तीति अत्थो। सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं।

चतुत्थज्झानउपमायं **परिसुद्धेन चेतसा परियोदातेना**ति एत्थ निरुपक्विकलेसट्ठेन परिसुद्धं, पभस्सरट्ठेन परियोदातं वेदितब्बं। **ओदातेन वत्थेना**ति इदं उतुफरणत्थं वुत्तं। किलिडवत्थेन हि उतुफरणं न होति, तद्ध्वणधोतपरिसुद्धेन उतुफरणं बलवं होति। इमिस्सा हि उपमाय वत्थं विय करजकायो, उतुफरणं विय चतुत्थज्झानसुखं। तस्मा यथा सुन्हातस्स पुरिसस्स

परिसुद्धं वत्थं ससीसं पारुपित्वा निसिन्नस्स सरीरतो उतु सब्बमेव वत्थं फरति, न कोचि वत्थस्स अफुटोकासो होति, एवं चतुत्थज्झानसुखेन भिक्खुनो करजकायस्स न कोचि ओकासो अफुटो होतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।
चतुत्थज्झानचित्तमेव वा वत्थं विय, तंसमुद्धानरूपं उतुफरणं विय । यथा हि कत्थचि कत्थचि ओदातवत्थे कायं अफुसन्तेपि तंसमुद्धानेन उतुना सब्बत्थकमेव कायो फुटो होति, एवं चतुत्थज्झानसमुद्घापितेन सुखुमरूपेन सब्बत्थकमेव भिक्खुनो कायो फुटो होतीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

पच्चवेक्खणनिमित्तन्ति पच्चवेक्खणजाणमेव । **सुग्गहितं** होतीति यथा तेन ज्ञानविपस्सनामग्गा सुट्ठु गहिता होन्ति, एवं पच्चवेक्खणनिमित्तं अपरापरेन पच्चवेक्खणनिमित्तेन सुट्ठु गहितं होति । **अज्जो वा अज्जन्ति** अज्जो एको अज्जं एकं, अत्तनोयेव हि अत्ता न पाकटो होति । **ठितो वा निसिन्नन्ति** ठितकस्सापि निसिन्नो पाकटो होति, तेनेवं वुत्तं । सेसेसुपि एसेव नयो । **उदकमणिको**ति समेखला उदकचाटि । **समतित्तिको**ति समभरितो । **काकपेय्या**ति मुखवट्टियं निसीदित्वा काकेन गीवं अनामेत्वाव पातब्बो ।

सुभूमियन्ति समभूमियं । “सुभूमे सुखेत्ते विहतखाणुके बीजानि पतिट्ठापेय्या”ति (दी० नि० २.४३८) एत्थ पन मण्डभूमि सुभूमीति आगता । **चतुमहापथे**ति द्विन्नं महामग्गानं विनिविज्झित्वा गतद्धाने । **आजज्जरथो**ति विनीतअस्सरथो । **ओधस्तपतोदो**ति यथा रथं अभिरुहित्वा ठितेन सक्का होति गण्हितुं, एवं आलम्बनं निस्साय तिरियतो ठपितपतोदो । **योगाचरियो**ति अस्साचरियो । स्वेव अस्सदम्मे सारेतीति **अस्सदम्मसारथि** । **येनिच्छकन्ति** येन येन मग्गेन इच्छति । **यदिच्छकन्ति** यं यं गतिं इच्छति । **सारेय्या**ति उज्जुक्कं पुरतो पेसेय्य । **पच्चासारेय्या**ति पटिनिवत्तेय्य ।

एवं हेट्ठा पज्चहि अङ्गेहि समापत्तिपरिकम्मं कथेत्वा इमाहि तीहि उपमाहि पगुणसमापत्तिया आनिसंसं दस्सेत्वा इदानि खीणासवस्स अभिज्जापटिपाटिं दस्सेतुं **सो सचे आकङ्खती**ति आदिमाह । तं उत्तानत्थमेवाति ।

९. चङ्कमसुत्तवण्णना

२९. नवमे अद्धानक्खमो होतीति दूरं अद्धानमग्गं गच्छन्तो खमति, अधिवासेतुं सक्कोति । **पधानक्खमो**ति वीरियक्खमो । **चङ्कमाधिगतो समाधी**ति चङ्कमं अधिद्वहन्तेन अधिगतो अट्ठन्नं समापत्तीनं अज्जतरसमाधि । **चिरट्टित्तिको** होतीति चिरं तिट्ठति । ठितकेन गहितनिमित्तज्झि निसिन्नस्स नस्सति, निसिन्नेन गहितनिमित्तं निपन्नस्स । चङ्कमं अधिद्वहन्तेन चलितारम्मणे गहितनिमित्तं पन ठितस्सपि निसिन्नस्सपि निपन्नस्सपि न नस्सतीति ।

१०. नागितसुत्तवण्णना

३०. दसमे उद्धं उगगतत्ता उच्चो, रासिभावेन च महा सद्दो एतेसन्ति **उच्चासद्दमहासद्दा** । तेसु हि उगगतुगतेसु खत्तियमहासाल-ब्राह्मणमहासालादीसु महासक्कारं गहेत्वा आगतेसु “असुकस्स ओकासं देथ, असुकस्स ओकासं देथा”ति वुत्ते “मयं पठमतरं आगता, मय्हं पठमतरं आगता, नत्थि ओकासो”ति एवं अज्जमज्जं कथेन्तानं सद्दो उच्चो चेव महा च अहोसि । **केवट्टा मज्जे मच्छविलोपे**ति केवट्टा विय मच्छविलोपे । तेसज्झि मच्छपच्छिं गहेत्वा आगतानं विक्कणनद्धाने “मय्हं देथ मय्हं देथा”ति वदतो महाजनस्स एवरूपो सद्दो होति । **मीळहसुखन्ति** असुचिसुखं । **मिद्धसुखन्ति** निद्दासुखं । **लाभसक्कारसिलोकसुखन्ति** लाभसक्कारज्चेव वण्णभणनज्च निस्साय उप्पन्नसुखं ।

तंनिन्नाव गमिस्सन्तीति तं तदेव भगवतो गतद्धानं गमिस्सन्ति, अनुबन्धिस्सन्तियेवाति वुत्तं होति । **तथा हि, भन्ते**,

भगवतो सीलपञ्जाणन्ति यस्मा तथाविधं तुम्हाकं सीलञ्च जाणञ्चाति अत्थो । मा च मया यसोति मया सद्धिं यसोपि मा समागच्छतु । पियानन्ति पियजनानं । एसो तस्स निस्सन्दोति एसा पियभावस्स निष्फत्ति । असुभनिमित्तानुयोगन्ति असुभकम्मट्टानानुयोगं । सुभनिमित्तेति रागट्टानिये इट्टारम्मणे । एसो तस्स निस्सन्दोति एसा तस्स असुभनिमित्तानुयोगस्स निष्फत्ति । एवमिमस्मिं सुत्ते इमेसु पञ्चसु ठानेसु विपस्सनाव कथिताति ।

पञ्चङ्गिकवग्गो ततियो ।

४. सुमनवग्गो

१. सुमनसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे सुमना राजकुमारीति महासक्कारं कत्वा पत्थनं पत्थेत्वा एवं लद्धनामा राजकञ्जा । विपस्सिसम्मासम्बुद्धकालस्मिं हि नागरेसु “युद्धमि कत्वा सत्थारं अम्हाकं गण्हिस्सामा”ति सेनापतिं निस्साय बुद्धप्पमुखं सङ्घं लभित्वा पटिपाटिया पुञ्जानि कातुं आरद्धेसु सब्बपठमदिवसो सेनापतिस्स वारो अहोसि । तस्मिं दिवसे सेनापति महादानं सज्जेत्वा “अज्ज यथा अज्जो कोचि एकभिक्षमि न देति, एवं रक्खथा”ति समन्ता पुरिसे ठपेसि । तंदिवसं सेट्ठिभरिया रोदमाना पञ्चहि कुमारिकासतेहि सद्धिं कीळित्वा आगतं धीतरं आह — “सचे, अम्म, तव पिता जीवेय्य, अज्जाहं पठमं दसबलं भोजेय्य”न्ति । सा तं आह — “अम्म, मा चिन्तयि, अहं तथा करिस्सामि, यथा बुद्धप्पमुखो सङ्घो अम्हाकं पठमं भिक्षं भुज्जिस्सती”ति । ततो सतसहस्सगघनिकाय सुवण्णपातिया निरुदकपायासं पूरेत्वा सप्पिमधुसक्खरादीहि अभिसङ्कुरित्वा अज्जिस्सा पातिया पटिकुज्जित्वा तं सुमनमालागुळेहि परिक्खपित्वा मालागुळसदिसं कत्वा भगवतो गामं पविसनवेलाय सयमेव उक्खिपित्वा धातिगणपरिवुता घरा निक्खमि ।

अन्तरामग्गे सेनापतिनो उपट्टाका, “अम्म, मा इतो आगमा”ति वदन्ति । महापुञ्जा नाम मनापकथा होन्ति, न च तेसं पुनप्पुनं भणन्तानं कथा पटिक्खपितुं सक्का होति । सा “चूळपित, महापित, मातुल, किस्स तुम्हे गन्तुं न देथा”ति आह । सेनापतिना “अज्जस्स कस्सचि खादनीयं भोजनीयं मा देथा”ति ठपितम्ह, अम्माति । किं पन मम हत्थे खादनीयं भोजनीयं पस्सथाति? मालागुळं पस्सामाति । किं तुम्हाकं सेनापति मालापूजमि कातुं न देतीति? देति, अम्माति । तेन हि अपेथाति भगवन्तं उपसङ्गमित्वा “मालागुळं गण्हथ भगवा”ति आह । भगवा एकं सेनापतिस्स उपट्टाकं ओलोकेत्वा मालागुळं गण्हापेसि । सा भगवन्तं वन्दित्वा “भवाभवाभिनिब्बत्तियं मे सति परितस्सनजीवितं नाम मा होतु, अयं सुमनमाला विय निब्बत्तनिब्बत्तट्टाने पियाव होमि, नामेन च सुमनायेवा”ति पत्थनं कत्वा सत्थारा “सुखिनी होही”ति वुत्ता वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ।

भगवापि सेनापतिस्स गेहं गन्त्वा पञ्चत्तासने निसीदि । सेनापति यागुं गहेत्वा उपगज्झि, सत्था हत्थेन पत्तं पिदहि । निसिन्नो, भन्ते, भिक्षुसङ्घोति । अत्थि नो एको अन्तरामग्गे पिण्डपातो लद्धोति? मालं अपनेत्वा पिण्डपातं अदस्स । चूळुपट्टाको आह — “सामि मालाति मं वत्वा मातुगामो वज्जेसी”ति । पायासो भगवन्तं आदिं कत्वा सब्बभिक्षून् पहेसि । सेनापति अत्तनो देय्यधम्मं अदासि । सत्था भत्तकिच्चं कत्वा मङ्गलं वत्वा पक्कामि । सेनापति “का नाम सा पिण्डपातमदासी”ति पुच्छि । सेट्ठिधीता सामीति । सप्पञ्जा इत्थी, एवरूपाय घरे वसन्तिया पुरिसस्स सगगसम्पत्ति नाम न दुल्लभाति कं आनेत्वा जेड्ढकट्टाने ठपेसि?

सा पितुगेहे च सेनापतिगेहे च धनं गहेत्वा यावतायुक्तं तथागतस्स दानं दत्त्वा पुञ्जानि करित्वा ततो चुता कामावचरदेवलोके निब्बत्ति । निब्बत्तक्खणेयेव जाणुप्पमाणेन ओधिना सकलं देवलोकं परिपूरयमानं सुमनवस्सं वस्सि । देवता “अयं अत्तनाव अत्तनो नामं गहेत्वा आगता”ति “सुमना देवधीता”त्वेवस्सा नामं अकंसु । सा एकनवुतिकप्पे देवेसु च मनुस्सेसु च संसरन्ती निब्बत्तनिब्बत्तद्वाने अविजहितसुमनवस्सा “सुमना सुमना”त्वेव नामा अहोसि । इमस्मिं पन काले कोसलरज्जो अग्गमहेसिया कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गण्हि । तापि पञ्चसता कुमारिका तंदिवसज्जेव तस्मिं तस्मिं कुले पटिसन्धिं गहेत्वा एकदिवसेयेव सब्बा मातुकुच्छितो निक्खमिंसु । तंखणंयेव जाणुप्पमाणेन ओधिना सुमनवस्सं वस्सि । तं दिस्वा राजा “पुब्बे कताभिनीहारा एसा भविस्सती”ति तुट्टमानसो “धीता मे अत्तनाव अत्तनो नामं गहेत्वा आगता”ति सुमनात्वेवस्सा नामं कत्वा “मय्हं धीता न एकिकाव निब्बत्तिस्सती”ति नगरं विचिनापेन्तो ‘पञ्च दारिकासतानि जातानी’ति सुत्वा सब्बा अत्तनाव पोसापेसि । मासे मासे सम्पते “आनेत्वा मम धीतु दस्सेथा”ति आह । एवमेसा महासक्कारं कत्वा पत्थनं पत्थेत्वा एवंलद्धनामाति वेदितब्बा ।

तस्सा सत्तवस्सिककाले अनाथपिण्डिकेन विहारं निट्ठपेत्वा तथागतस्स दूते पेसिते सत्था भिक्खुसङ्घपरिवारो सावत्थिं अगमासि । अनाथपिण्डिको गन्त्वा राजानं एवमाह — “महाराज, सत्थु इधागमनं अम्हाकम्पि मङ्गलं तुम्हाकम्पि मङ्गलमेव, सुमनं राजकुमारिं पञ्चहि दारिकासतेहि सद्धिं पुण्णघटे च गन्धमालादीनि च गाहापेत्वा दसबलस्स पच्चुगमनं पेसेथा”ति । राजा “साधु महासेट्ठी”ति तथा अकासि । सापि रज्जा वुत्तनयेनेव गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा गन्धमालादीहि पूजेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । सत्था तस्सा धम्मं देसेसि । सा पञ्चहि कुमारिकासतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । अज्जानिपि पञ्च दारिकासतानि पञ्च मातुगामसतानि पञ्च उपासकसतानि तस्मिंयेव खणे सोतापत्तिफलं पापुणिंसु । एवं तस्मिं दिवसे अन्तरामग्गेयेव द्वे सोतापन्नसहस्सानि जातानि ।

येन भगवा तेनुपसङ्कमीति कस्मा उपसङ्कमीति? पञ्चं पुच्छितुकामताय । कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले किर सहायका द्वे भिक्खू अहेसुं । तेसु एको सारणीयधम्मं पूरेति, एको भत्तग्गवत्तं । सारणीयधम्मपूरको इतरं आह — “आवुसो, अदिन्नस्स फलं नाम नत्थि, अत्तना लद्धं परेसं दत्त्वा भुज्जितुं वट्ठती”ति । इतरो पन आह — “आवुसो, त्वं न जानासि, देय्यधम्मं नाम विनिपातेतुं न वट्ठति, अत्तनो यापनमत्तमेव गण्हन्तेन भत्तग्गवत्तं पूरेतुं वट्ठती”ति । तेसु एकोपि एकं अत्तनो ओवादे ओतारेतुं नासक्खि । द्वेपि अत्तनो पटिपत्तिं पूरेत्वा ततो चुता कामावचरदेवलोके निब्बत्तिंसु । तत्थ सारणीयधम्मपूरको इतरं पञ्चहि धम्मेहि अधिगण्हि ।

एवं ते देवेसु च मनुस्सेसु च संसरन्ता एकं बुद्धन्तरं खेपेत्वा इमस्मिं काले सावत्थियं निब्बत्तिंसु । सारणीयधम्मपूरको कोसलरज्जो अग्गमहेसिया कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गण्हि, इतरो तस्सायेव उपट्ठाकइत्थिया कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गण्हि । ते द्वेपि जना एकदिवसेनेव जायिंसु । ते नामग्गहणदिवसे न्हापेत्वा सिरिगम्भे निपज्जापेत्वा द्विन्नम्पि मातरो बहि सक्कारं संविदहिंसु । तेसु सारणीयधम्मपूरको अक्खीनि उम्मीलेत्वा महन्तं सेतच्छत्तं सुपज्जत्तं सिरिसयनं अलङ्कतपटियत्तञ्च निवेसनं दिस्वा “एकस्मिं राजकुले निब्बत्तोस्मी”ति अज्जासि । सो “किं नु खो कम्मं कत्वा इध निब्बत्तोस्मी”ति आवज्जेन्तो “सारणीयधम्मनिस्सन्देना”ति जत्वा “सहायो मे कुहिं नु खो निब्बत्तो”ति आवज्जेन्तो नीचसयने निपन्नं दिस्वा “अयं भत्तग्गवत्तं पूरेमीति मम वचनं न गण्हि, इमस्मिं इदानि तं ठाने निग्गण्हितुं वट्ठती”ति “सम्म मम वचनं नाकासी”ति आह । अथ किं जातन्ति । पस्स मय्हं सम्पत्तिं, सेतच्छत्तस्स हेट्ठा सिरिसयने निपन्नोस्मि, त्वं नीचमज्जे थद्धअत्थरणमत्ते निपन्नोसीति । किं पन त्वं एतं निस्साय मानं करोसि, ननु वेळुसलाकाहि कत्वा पिलोतिकाय पलिवेठितं सब्बमेतं पथवीधातुमत्तमेवाति?

सुमना तेसं कथं सुत्वा “मम भातिकानं सन्तिके कोचि नत्थी”ति तेसं समीपं गच्छन्ती द्वारं निस्साय ठिता “धातू”ति वचनं सुत्वा “इदं धातूति वचनं बहिद्भा नत्थि । मम भातिका समणदेवपुत्ता भविस्सन्ती”ति चिन्तेत्वा — “सचाहं ‘इमे एवं कथेन्ती’ति मातापितूनं कथेस्सामि, ‘अमनुस्सा एते’ति नीहरापेस्सन्ति । इदं कारणं अज्जस्स अकथेत्वा कङ्खच्छेदकं पुरिसहेरज्जिकं मम पितरं महागोतमदसबलंयेव पुच्छिस्सामी”ति भुत्तपातरासा राजानं उपसङ्गमित्वा “दसबलस्स उपट्ठानं गमिस्सामी”ति आह । राजा पञ्च रथसतानि योजापेसि । जम्बुदीपतलस्मिज्झि तस्सोव कुमारियो पितूनं सन्तिका पञ्च रथसतानि लभिसु — बिम्बिसाररज्जो धीता चुन्दी राजकज्जा, धनज्जयस्स सेट्ठिस्स धीता विसाखा, अयं सुमना राजकज्जाति । सा गन्धमालं आदाय रथे ठिता पञ्चरथसतपरिवारा “इमं पञ्चं पुच्छिस्सामी”ति येन भगवा तेनुपसङ्गमि ।

इधस्सूति इध भवेय्युं । **एको दायको**ति एको अत्तना लद्धलाभतो परस्स दत्त्वा परिभुज्जनको सारणीयधम्मपूरको । **एको अदायको**ति एको अत्तना लद्धं परस्स अदत्त्वा परिभुज्जनको भत्तगवत्तपूरको । **देवभूतानं पन नेसन्ति** देवभूतानं एतेसं । **अधिगणहातीति** अधिभवित्वा गणहाति अज्झोत्थरति अतिसेति । **आधिपतेय्येनाति** जेट्ठककारणेन । **इमेहि पञ्चहि ठानेहीति** सेसदेवे सक्को देवराजा विय इमेहि पञ्चहि कारणेहि अधिगणहाति । **मानुसकेनाति** आदीसु आयुना महाकस्सपत्थेरो विय बाकुलत्थेरो विय आनन्दत्थेरो विय च, वण्णेन महागतिम्बअभयत्थेरो विय भण्डागारअमच्चो विय च, सुखेन रट्टपालकुलपुत्तो विय सोणसेट्ठिपुत्तो विय यसदारको विय च, यसेन धम्मासोको विय, तथा आधिपच्चेनाति इमेहि पञ्चहि कारणेहि अतिरेको जेट्ठको होति ।

याचितोव बहुलन्ति बाकुलत्थेर-सीवलित्थेर-आनन्दत्थेरादयो विय याचितोव बहुलं चीवरादीनि परिभुज्जतीति इमेहि कारणेहि अतिरेको होति जेट्ठको । **यदिदं विमुत्तिया विमुत्तिन्ति** यं एकस्स विमुत्तिया सद्धि इतरस्स विमुत्तिं आरब्ध नानाकरणं वत्तब्बं भवेय्य, तं न वदामीति अत्थो । सत्तवस्सिकदारको वा हि विमुत्तिं पटिविज्झतु वस्ससतिकत्थेरो वा भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा, पटिविद्धलोकुत्तरमग्गे नानत्तं नाम नत्थि । **अलमेवाति** युत्तमेव । **यत्र हि नामाति** यानि नाम ।

गच्छं आकासधातुयाति आकासेन गच्छन्तो । **सद्धोति** रतनत्तयगुणानं सद्धाता । **थनयन्ति** गज्जन्तो । **विज्जुमालीति** मालासदिषाय मेघमुखे चरन्तिया विज्जुलताय समन्नागतो । **सतक्ककूति** सतकूटो, इतो चित्तो च उड्डितेन वलाहककूटसतेन समन्नागतोति अत्थो । **दस्सनसम्पन्नोति** सोतापन्नो । **भोगपरिब्यूळोति** उदकोधेन विय दानवसेन दीयमानेहि भोगेहि परिब्यूळो, देवलोकं सम्पापितोति अत्थो । **पेच्चाति** परलोके । **सग्गे पमोदतीति** यस्मिं सग्गे उप्पज्जति, तत्थेव मोदतीति ।

२. चुन्दीसुत्तवण्णना

३२. दुतिये पञ्चहि रथसतेहीति भुत्तपातरासा पितु सन्तिकं पेसेत्वा पञ्च रथसतानि योजापेत्वा तेहि परिवुत्ताति अत्थो । **उपसङ्गमीति** भातरा सद्धिं पवत्तितं पञ्चसाकच्छं पुच्छिस्सामीति गन्धमालचुण्णादीनि आदाय उपसङ्गमि । **यदेव सो होतीति** यदा एव सो होति । अथ वा यो एव सो होति । **अरियकन्तानि सीलानीति** मग्गफलसम्पयुत्तानि सीलानि । तानि हि अरियानं कन्तानि होन्ति, भवन्तरेपि न परिच्चजन्ति । सेसं चतुक्कनिपाते अग्गप्पसादसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

३. उग्गहसुत्तवण्णना

३३. ततिये भद्वियेति भद्वियनगरे । जातियावनेति सयंजाते अरोपिते हिमवन्तेन सद्धिं एकाबद्धे वनसण्डे, तं नगरं उपनिस्साय तस्मिं वने विहरतीति अत्थो । अत्तचतुत्थोति अत्तना चतुत्थो । कस्मा पनेस भगवन्तं अत्तचतुत्थंयेव निमन्तेसि? गोहे किरस्स मङ्गलं महन्तं, तत्थ महन्तेन संविधानेन बहू मनुस्सा सन्निपतिस्सन्ति । ते भिक्खुसङ्घं परिविसन्तेन दुस्सङ्गहा भविस्सन्तीति अत्तचतुत्थंयेव निमन्तेसि । अपि चस्स एवम्पि अहोसि — “दहरकुमारिकायो महाभिक्खुसङ्घमज्झे सत्थरि ओवदन्ते ओलीनमना ओवादं गहेतुं न सक्कुण्येयु”न्ति । इमिनापि कारणेन अत्तचतुत्थमेव निमन्तेसि । ओवदतु तासं, भन्तेति, भन्ते भगवा, एतासं ओवदतु, एता ओवदतूति अत्थो । उपयोगत्थस्मिहि एतं सामिवचनं । यं तासन्ति यं ओवादानुसासनं एतासं । एवञ्च पन वत्वा सो सेट्ठि “इमा मम सन्तिके ओवादं गणहमाना हरायेयु”न्ति भगवन्तं वन्दित्वा पक्कामि ।

भत्तूति सामिकस्स । अनुकम्पं उपादायाति अनुद्वयं पटिच्च । पुब्बुट्ठायिनियोति सब्बपठमं उट्ठानसीला । पच्छानिपातिनियोति सब्बपच्छा निपज्जनसीला । इत्थिया हि पठमतरं भुज्जित्वा सयनं आरुह्य निपज्जितुं न वट्टति, सब्बे पन गेहपरिजने भोजेत्वा उपकरणभण्डं संविधाय गोरूपादीनि आगतानागतानि जत्वा स्वे कत्तब्बकम्मं विचारेत्वा कुञ्चिकामुदिकं हत्थे कत्वा सचे भोजनं अत्थि, भुज्जित्वा, नो चे अत्थि, अज्जं पचापेत्वा सब्बे सन्तप्पेत्वा पच्छा निपज्जितुं वट्टति । निपन्नायपि याव सूरियुगमना निद्वायितुं न वट्टति, सब्बपठमं पन उट्ठाया दासकम्मकरे पक्कोसापेत्वा “इदञ्चिदञ्च कम्मं करोथा”ति कम्मन्तं विचारेत्वा धेनुयो दुहापेत्वा सब्बं गोहे कत्तब्बकिच्चं अत्तनो पच्चक्खंयेव कातुं वट्टति । एतमत्थं सन्धाय “पुब्बुट्ठायिनियो पच्छानिपातिनियो”ति आह । “किंकारपटिस्साविनियोति किं करोम किं करोमा”ति मुखं ओलोकेत्वा विचरणसीला । मनापचारिणियोति मनापंयेव किरियं करणसीला । पियवादिनियोति पियमेव वचनं वादनसीला । पूजेस्सामाति चतुपच्चयपूजाय पूजयिस्साम ।

अब्भागतेति अत्तनो सन्तिकं आगते । आसनोदकेन पटिपूजेस्सामाति आसनेन च पादधोवनउदकेन च पूजयिस्साम । एत्थ च मातापितूनं देवसिकं सक्कारो कातब्बो । समणब्राह्मणानं पन अब्भागतानं आसनं दत्वा पादधोवनञ्च दातब्बं, सक्कारो च कातब्बो ।

उण्णाति एळकलोमं । तत्थ दक्खा भविस्सामाति एळकलोमानं विजटनधोवनरजनवेणिकरणादीसु कप्पासस्स च वट्टनपिसनफोटनकन्तनादीसु छेका भविस्साम । तत्तुपायायाति तस्मिं उण्णाकप्पाससंविधाने उपायभूताय “इमस्मिं काले इदं नाम कातुं वट्टती”ति एवं पवत्ताय वीमंसाय समन्नागता । अलं कातुं अलं संविधातुन्ति अत्तना कातुम्पि परेहि कारापेतुम्पि युत्ता चेव समत्था च भविस्सामाति अत्थो ।

कतञ्च कततो जानिस्साम, अकतञ्च अकततोति सकलदिवसं इदं नाम कम्मं कत्वा आगतानं, उपट्ठदिवसं इदं नाम कम्मं कत्वा आगतानं, निक्कम्मानं गोहे निसिन्नानं इदं नाम दातुञ्च एवञ्च कातुं वट्टतीति एवं जानिस्साम । गिलानकानञ्च बलाबलन्ति सचे हि गिलानकाले तेसं भेसज्जभोजनादीनि दत्वा रोगं फासुं न करोन्ति, “इमे अरोगकाले अम्हे यं इच्छन्ति, तं कारेन्ति । गिलानकाले अत्थि भावम्पि नो न जानन्ती”ति विरत्तरूपा पच्छा किच्चानि न करोन्ति, दुक्कटानि वा करोन्ति । तस्मा नेसं बलाबलं जत्वा दातब्बञ्च कातब्बञ्च जानिस्सामाति एवं तुम्हेहि सिक्खितब्बन्ति दस्सेति । खादनीयं भोजनीयञ्चस्साति खादनीयञ्च भोजनीयञ्च अस्स अन्तोजनस्स । पच्चंसेनाति पटिलभित्तब्बेन अंसेन, अत्तनो अत्तनो लद्धब्बकोट्टासानुरूपेनाति अत्थो । संविभजिस्सामाति दस्साम । सम्पादेस्सामाति सम्पादयिस्साम ।

अधुत्तीति पुरिसधुत्तसुराधुत्ततावसेन अधुत्तियो । अथेनीति अथेनियो अचोरियो । असोण्डीति सुरासोण्डतादिवसेन

असोण्डियो ।

एवं सुत्तन्तं निट्टपेत्वा इदानीं गाथाहि कूटं गणहन्तो यो नं भरति सब्बदातिआदिमाह । तत्थ भरतीति पोसति पटिजग्गति । सब्बकामहरन्ति सब्बकामददं । सोत्थीति सुइत्थी । एवं वत्ततीति एत्तकं वत्तं पूरेत्वा वत्तति । मनापा नाम ते देवाति निम्मानरती देवा । ते हि इच्छितिच्छित्तं रूपं मापेत्वा अभिरमणतो निम्मानरतीति च मनापाति च वुच्चन्तीति ।

४. सीहसेनापतिसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे सन्दिट्ठिकन्ति सामं पस्सितब्बकं । दायकोति दानसूरो । न सो सद्दामत्तकेनेव तिट्ठति, परिच्चजितुम्पि सक्कोतीति अत्थो । दानपतीति यं दानं देति, तस्स पति हुत्वा देति, न दासो, न सहायो । यो हि अत्तना मधुरं भुज्जति, परेसं अमधुरं देति, सो दानसङ्घातस्स देय्यधम्मस्स दासो हुत्वा देति । यो यं अत्तना भुज्जति, तदेव देति, सो सहायो हुत्वा देति । यो पन अत्तना येन केनचि यापेति, परेसं मधुरं देति, सो पति जेड्डको सामी हुत्वा देति । तादिसं सन्धाय वुत्तं — “दानपती”ति ।

अमङ्कुभूतोति न नित्तेजभूतो । विसारदोति जाणसोमनस्सप्पत्तो । सहब्बतं गताति सहभावं एकीभावं गता । कतावकासाति येन कम्मेन तत्थ अवकासो होति, तस्स कतत्ता कतावकासा । तं पन यस्मा कुसलमेव होति, तस्मा कतकुसलाति वुत्तं । मोदरेति मोदन्ति पमोदन्ति । असितस्साति अनिस्सितस्स तथागतस्स । तादिनोति तादिलक्खणं पत्तस्स ।

५. दानानिसंससुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे गिहिधम्मा अनपगतो होतीति अखण्डपञ्चसीलो होति । सतं धम्मं अनुक्कमन्ति सप्पुरिसानं महापुरिसानं धम्मं अनुक्कमन्तो । सन्तो नं भजन्तीति सप्पुरिसा बुद्धपच्चेकबुद्धतथागतसावका एतं भजन्ति ।

६. कालदानसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे कालदानानीति युत्तदानानि, पत्तदानानि अनुच्छविकदानानीति अत्थो । नवसस्सानि अगगसस्सानि । नवफलानीति आरामतो पठमुप्पन्नानि अगगफलानि । पठमं सीलवन्तेसु पतिट्ठापेतीति पठमं सीलवन्तानं दत्त्वा पच्छा अत्तना परिभुज्जति । वदञ्जूति भासितञ्जू । कालेन दिन्नन्ति युत्तप्पत्तकालेन दिन्नं । अनुमोदन्तीति एकमन्ते ठिता अनुमोदन्ति । वेय्यावच्चन्ति कायेन वेय्यावटिककम्मं करोन्ति । अप्पटिवानचित्तोति अनुक्कण्ठितचित्तो । यत्थ दिन्नं महप्फलन्ति यस्मिं ठाने दिन्नं महप्फलं होति, तत्थ ददेय्य ।

७. भोजनसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे आयुं देतीति आयुदानं देति । वण्णन्ति सरीरवण्णं । सुखन्ति कायिकचेतसिकसुखं । बलन्ति सरीरथामं । पटिभानन्ति युत्तमुत्तप्पटिभानं ।

८. सद्धसुत्तवण्णना

३८. अट्ठमे अनुकम्पन्तीति अनुगणहन्ति । खन्धिमाव महादुमोति खन्धसम्पन्नो महारुक्खो विय । मनोरमे

आयतनेति रमणीये समोसरणद्वाने । छायां छायात्थिका यन्तीति छायाय अत्थिकाव छायां उपगच्छन्ति । निवातवुत्तिन्ति नीचवुत्तिं । अत्थद्वन्ति कोधमानथद्वताय रहितं । सोरतन्ति सोरच्चेन सुचिसीलेन समन्नागतं । सखिलन्ति सम्मोदकं ।

९. पुत्तसुत्तवण्णना

३९. नवमे भतो वा नो भरिस्सतीति अम्हेहि थज्जपायनहत्थपादवड्डनादीहि भतो पटिजगितो अम्हे महल्लककाले हत्थपादधोवन-न्हापनयागुभत्तदानादीहि भरिस्सति । किच्चं वा नो करिस्सतीति अत्तनो कम्मं ठपेत्वा अम्हाकं राजकुलादीसु उप्पन्नं किच्चं गन्त्वा करिस्सति । कुलवंसो चिरं ठस्सतीति अम्हाकं सन्तकं खेत्तवत्थुहिरज्जसुवण्णादिं अविनासेत्वा रक्खन्ते पुत्ते कुलवंसो चिरं ठस्सति, अम्हेहि वा पवत्तितानि सलाकभत्तादीनि अनुपच्छिन्दित्वा पवत्तेस्सति, एवम्पि नो कुलवंसो चिरं ठस्सति । दायज्जं पटिपज्जिस्सतीति कुलवंसानुरूपाय पटिपत्तिया अत्तानं दायज्जारहं करोन्तो अम्हाकं सन्तकं दायज्जं पटिपज्जिस्सति । दक्खिणं अनुप्पदस्सतीति पत्तिदानं कत्वा ततियदिवसतो पट्टाय दानं अनुप्पदस्सति ।

सन्तो सप्पुरिसाति इमस्मिं ठाने मातापितूसु सम्मा पटिपत्तिया सन्तो सप्पुरिसाति वेदितब्बा । पुब्बे कतमनुस्सरन्ति मातापितूहि पठमतरं कतगुणं अनुस्सरन्ता । ओवादकारीति मातापितूहि दिन्नस्स ओवादस्स कत्ता । भतपोसीति येहि भतो, तेसं पोसको । पसंसियोति दिट्ठेव धम्मे महाजनेन पसंसितब्बो होति ।

१०. महासालपुत्तसुत्तवण्णना

४०. दसमे महासालाति महारुक्खा । साखापत्तपलासेन वड्डन्तीति खुद्वकसाखाहि च पत्तसङ्घातेन च पलासेन वड्डन्ति । अरज्जस्मिन्ति अगामके पदेसे । ब्रहावनेति महावने अटवियं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

सुमनवग्गो चतुत्थो ।

५. मुण्डराजवग्गो

१. आदियसुत्तवण्णना

४१. पञ्चमस्स पठमे भोगानं आदियाति भोगानं आदातब्बकारणानि । उट्टानवीरियाधिगतेहीति उट्टानसङ्घातेन वीरियेन अधिगतेहि । बाहाबलपरिचितेहीति बाहुबलेन सज्चितेहि । सेदावक्खित्तेहीति सेदं अवक्खिपेत्वा उप्पादितेहि । धम्मिकेहीति धम्मयुत्तेहि । धम्मलब्धेहीति दसकुसलकम्मं अकोपेत्वा लब्धेहि । पीणेतीति पीणितं थूलं करोति । सेसमेत्थ चतुक्कनिपाते वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३. इट्ठसुत्तवण्णना

४३. ततिये आयुसंवत्तनिका पटिपदाति दानसीलादिका पुज्जपटिपदा । सेसेसुपि एसेव नयो । अत्थाभिसमयाति अत्थस्स अभिसमागमेन, अत्थप्पटिलाभेनाति वुत्तं होति ।

४. मनापदायीसुत्तवण्णना

४४. चतुत्थे उग्गोति गुणेहि उग्गतत्ता एवंलद्धनामो । सालपुप्फकं खादनीयन्ति चतुमधुरयोजितेन सालिपिट्ठेन कतं सालपुप्फसदिसं खादनीयं । तज्जि पज्जायमानवण्टपत्तकेसरं कत्वा जीरकादिसम्भारयुत्ते सप्पिम्हि पचित्वा सप्पिं विनिवत्तेत्वा कोलुम्बे पूरेत्वा गन्धवासं गाहापेत्वा पिदहित्वा लञ्छेत्वा ठपितं होति । तं सो यागुं पिवित्वा निसिन्नस्स भगवतो अन्तरभत्ते दातुकामो एवमाह । पटिग्गहेसि भगवाति देसनामत्तमेतं, उपासको पन तं भगवतो च पञ्चन्नञ्च भिक्खुसतानं अदासि । यथा च तं, एवं सूकरमंसादीनिपि । तत्थ सम्पन्नकोलकन्ति सम्पन्नबदरं । सूकरमंसन्ति मधुररसेहि बदरेहि सद्धिं जीरकादिसम्भारेहि योजेत्वा पक्कं एकसंवच्छरिकसूकरमंसं । निब्बत्ततेलकन्ति विनिवत्तिततेलं । नालियसाकन्ति सालिपिट्ठेन सद्धिं मद्धित्वा जीरकादिसंयुत्ते सप्पिम्हि पचित्वा चतुमधुरेन योजेत्वा वासं गाहापेत्वा ठपितं नालियसाकं । नेतं भगवतो कप्पतीति एत्थ अकप्पियं उपादाय कप्पियम्पि न कप्पतीति वुत्तं, सेट्ठि पन सब्बम्पि तं आहरापेत्वा रासिं कत्वा यं यं अकप्पियं, तं तं अन्तरापणं पहिणित्वा कप्पियं उपभोगपरिभोगभण्डं अदासि । चन्दनफलकं नातिमहन्तं दीघतो अट्ठुतेय्यरतनं, तिरियं दियड्डुरतनं, सारवरभण्डत्ता पन महग्घं अहोसि । भगवा तं पटिग्गहेत्वा खण्डाखण्डिकं छेदापेत्वा भिक्खूनं अज्जनपिसनत्थाय दापेसि ।

उज्जुभूतेसूति कायवाचाचित्तेहि उज्जुकेसु । छन्दसाति पेमेन । चत्तन्तिआदीसु परिच्चागवसेन चत्तं । मुत्तचागताय मुत्तं । अनपेक्खचित्ताय चित्तेन न उग्गहितन्ति अनुग्गहीतं । खेत्तूपमेति विरुहनट्ठेन खेत्तसदिसे ।

अज्जतरं मनोमयन्ति सुद्धावासेसु एकं ज्ञानमनेन निब्बत्तं देवकायं । यथाधिप्पायोति यथाज्झासयो । इमिना किं पुच्छति? तस्स किर मनुस्सकाले अरहत्तत्थाय अज्झासयो अहोसि, तं पुच्छामीति पुच्छति । देवपुत्तोपि अरहत्तं पत्तताय तग्घ मे भगवा यथाधिप्पायोति आह । यत्थ यत्थूपपज्जतीति तीसु वा कुलसम्पत्तीसु छसु वा कामसग्गोसु यत्थ यत्थ उपपज्जति, तत्थ तत्थ दीघायु यसवा होतीति । पञ्चमं चतुक्कनिपाते वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । छट्ठसत्तमानि उत्तानत्थानेव ।

८. अलब्भनीयठानसुत्तवण्णना

४८. अट्ठमे अलब्भनीयानीति अलद्धब्बानि, न सक्का लभितुं । ठानानीति कारणानि । जराधम्मं मा जीरीति यं मय्हं जरासभावं, तं मा जीरतु । सेसपदेसुपि एसेव नयो । नच्छादेय्याति न रुच्चेय्य । अब्बुहीति नीहरि ।

यतोति यस्मिं काले । आपदासूति उपद्वेसु । न वेधतीति न कम्पति नानुसोचति । अत्थविनिच्छयज्जूति कारणत्थविनिच्छये कुसलो । पुराणन्ति निब्बिकारताय पोराणकमेव । जप्पेनाति वण्णभणनेन । मन्तेनाति महानुभावमन्तपरिवत्तनेन । सुभासितेनाति सुभासितकथनेन । अनुप्पदानेनाति सतस्स वा सहस्सस्स वा दानेन । पवेणिया वाति कुलवंसेन वा, “इदं अम्हाकं पवेणिया आचिण्णं, इदं अनाचिण्ण”न्ति एवं पवेणिकथनेनाति अत्थो । यथा यथा यत्थ लभेथ अत्थन्ति एतेसु जप्पादीसु येन येन यत्थ यत्थ ठाने जराधम्मादीनं अजीरणतादिअत्थं लभेय्य । तथा तथा तत्थ परक्कमेय्याति तेन तेन तस्मिं तस्मिं ठाने परक्कमं करेय्य । कम्मं दळ्हन्ति वट्ठगामिकम्मं मया थिरं कत्वा आयूहितं, स्वाहं इदानि किन्ति करोमीति एवं पच्चवेक्खित्वा अधिवासेय्याति ।

९. कोसलसुत्तवण्णना

४९. नवमे उपकण्णकेति कण्णमूले । दुम्मनोति दुट्ठमनो । पत्तक्खन्धोति पतितक्खन्धो । पज्झायन्तोति चिन्तयन्तो ।

अण्पटिभानोति निष्पटिभानो हुत्वा । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

१०. नारदसुत्तवण्णना

५०. दसमे अज्झोमुच्छितोति अधिओमुच्छितो गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा गहणसभावाय अतिरेकमुच्छाय तण्हाय समन्नागतो । महच्चा राजानुभावेनाति महता राजानुभावेन, अट्टारसहि सेनीहि परिवारितो महतिया राजिद्धिया पायासीति अत्थो । तग्घाति एकंसत्थे निपातो, एकंसेनेव सोकसल्लहरणोति अत्थो । इति राजा इमं ओवादं सुत्वा तस्मिं ठितो धम्मेन समेन रज्जं कारेत्वा सग्गपरायणो अहोसि ।

मुण्डराजवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. नीवरणवग्गो

१. आवरणसुत्तवण्णना

५१. दुतियस्स पठमे आवरणवसेन आवरणा । नीवरणवसेन नीवरणा । चेतो अज्झारुहन्तीति चेतसो अज्झारुहा । विपस्सनापञ्चञ्च मग्गपञ्चञ्च उप्पत्तिनिवारणट्ठेन दुब्बलं करोन्तीति पञ्चाय दुब्बलीकरणा । या वा एतेहि सद्धिं वोकिण्णा पञ्चा उप्पज्जति, तं दुब्बलं करोन्तीतिपि पञ्चाय दुब्बलीकरणा । अबलायाति पञ्चनीवरणपरियोनद्धत्ता अपगतबलाय । उत्तरि वा मनुस्सधम्मा अलमरियजाणदस्सनविसेसन्ति दसकुसलकम्मपथसङ्घाता मनुस्सधम्मा उत्तरि अरियभावं कातुं समत्थं जाणदस्सनविसेसं । हारहारिनीति हरितब्बं हरितुं समत्था । नङ्गलमुखानीति मातिकामुखानि । तानि हि नङ्गलसरिक्खकत्ता नङ्गलेहि च खतत्ता नङ्गलमुखानीति वुच्चन्ति ।

एवमेव खोति एत्थ सोतं विय विपस्सनाजाणं दट्ठब्बं, उभतो नङ्गलमुखानं विवरणकालो विय छसु द्वारेसु संवरस्स विस्सट्ठकालो, मज्जेनदिया रुक्खपादे कोट्टेत्वा पलालतिणमत्तिकाहि आवरणे कते उदकस्स विक्खित्तविसट्ठ्यादिण्णकालो विय पञ्चहि नीवरणेहि परियोनद्धकालो, एवं आवरणे कते विहतवेगस्स उदकस्स तिणपलालादीनि परिकट्ठित्वा समुदं पापुणितुं असमत्थकालो विय विपस्सनाजाणेन सब्बाकुसले विद्धंसेत्वा निब्बानसागरं पापुणितुं असमत्थकालो वेदितब्बो । सुक्कपक्खे वुत्तविपल्लासेन योजना कातब्बा । इमस्मिं सुत्ते वट्ठविवट्ठं कथितं । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३. पथानियङ्गसुत्तवण्णना

५३. ततिये पथानियङ्गानीति पथानं वुच्चति पदहनभावो, पथानमस्स अत्थीति पथानियो, पथानियस्स भिक्खुनो अङ्गानीति पथानियङ्गानि । सद्धोति सद्धाय समन्नागतो । सद्धा पनेसा आगमसद्धा अधिगमसद्धा ओकप्पनसद्धा पसादसद्धाति चतुब्बिधा । तत्थ सब्बञ्जुबोधिसत्तानं सद्धा, अभिनीहारतो पट्ठाय आगतत्ता आगमसद्धा नाम ।

अरियसावकानं पटिवेधेन अधिगतत्ता **अधिगमसद्धा** नाम । बुद्धो धम्मो सङ्गोति वुत्ते अचलभावेन ओकप्पनं **ओकप्पनसद्धा** नाम । पसादुप्पत्ति **पसादसद्धा** नाम । इध ओकप्पनसद्धा अधिप्पेता । बोधिन्ति चतुमग्गजाणं । तं सुप्पटिविद्धं तथागतेनाति सद्वहति । देसनासीसमेव चेतं, इमिना पन अङ्गेन तीसुपि रतनेसु सद्धा अधिप्पेता । यस्स हि बुद्धादीसु पसादो बलवा, तस्स पधानवीरियं इज्झति ।

अप्पाबाधोति अरोगो । **अप्पातङ्कोति** निहुक्खो । **समवेपाकिनियाति** समविपाकिनिया । **गहणियाति** कम्मजतेजोधातुया । **नातिसीताय नाच्चुण्हायाति** अतिसीतलग्गहणिको हि सीतभीरुको होति, अच्चुण्हग्गहणिको उण्हभीरुको, तेसं पधानं न इज्झति, मज्झिमग्गहणिकस्स इज्झति । तेनाह — **मज्झिमाय पधानक्खमायाति** । **यथाभूतं अत्तानं आविकत्ताति** यथाभूतं अत्तनो अगुणं पकासेता । **उदयत्थगामिनियाति** उदयञ्च अत्थञ्च गन्तुं परिच्छिन्दितुं समत्थाय । एतेन पज्जासलक्खणपरिग्गाहकं उदयब्बयजाणं वुत्तं । **अरियायाति** परिसुद्धाय । **निब्बेधिकायाति** अनिब्बिद्धपुब्बे लोभक्खन्धादयो निब्बिज्झितुं समत्थाय । **सम्मा दुक्खक्खयगामिनियाति** तदङ्गवसेन किलेसानं पहीनत्ता यं दुक्खं खीयति, तस्स दुक्खस्स खयगामिनिया । इति सब्बेहिपि इमेहि पदेहि विपस्सनापज्जाव कथिता । दुप्पज्जस्स हि पधानं न इज्झति ।

४. समयसुत्तवण्णना

५४. चतुत्थे **पधानायाति** वीरियकरणत्थाय । **न सुकरं उज्जेन पग्गहेन यापेतुन्ति** न सक्का होति पत्तं गहेत्वा उज्जाचरियाय यापेतुं । इमस्मिम्पि सुत्ते वट्टविवट्टमेव कथितं ।

५. मातापुत्तसुत्तवण्णना

५५. पञ्चमे **परियादाय तिट्ठतीति** परियादयित्वा गहेत्वा खेपेत्वा तिट्ठति । **उग्घातिताति** उद्धुमाता ।

असिहत्थेनाति सीसच्छेदनत्थाय असिं आदाय आगतेनापि । **पिसाचेनाति** खादितुं आगतयक्खेनापि । **आसीदेति** घट्टेय्य । **मज्जुनाति** मुदुकेन । **कामोघवुल्लहानन्ति** कामोघेन वुल्लहानं कट्ठितानं । **कालं गति भवाभवन्ति** वट्टकालं गतिञ्च पुनप्पुनब्भवे च । **पुरक्खताति** पुरेचारिका पुरतो गतायेव । **ये च कामे परिज्जायाति** ये पण्डिता दुविधेपि कामे तीहि परिज्जाहि परिजानित्वा । **चरन्ति अकुतोभयाति** खीणासवानं कुतोचि भयं नाम नत्थि, तस्मा ते अकुतोभया हुत्वा चरन्ति । **पारङ्गताति** पारं वुच्चति निब्बानं, तं उपगता, सच्छिकत्वा ठिताति अत्थो । **आसवक्खयन्ति** अरहत्तं । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथेत्वा गाथासु वट्टविवट्टं कथितं ।

६. उपज्झायसुत्तवण्णना

५६. छट्ठे **मधुरकजातोति** सज्जातगरुभावो । **दिसा च मे न पक्खायन्तीति** चतस्सो दिसा च अनुदिसा च मय्हं न उपट्टहन्तीति वदति । **धम्मा च मं नप्पटिभन्तीति** समथविपस्सनाधम्मापि मे न उपट्टहन्ति । **अनभिरतो च ब्रह्मचरियं चरामीति** उक्कण्ठितो हुत्वा ब्रह्मचरियवासं वसामि । **येन भगवा तेनुपसङ्कामीति** तस्स कथं सुत्वा “बुद्धवेनेय्यपुग्गलो अय”न्ति तं कारणं भगवतो आरोचेतुं उपसङ्कमि । **अविपस्सकस्स कुसलानं धम्मानन्ति** कुसलधम्मे अविपस्सन्तस्स, अनेसन्तस्स अगवेसन्तस्साति अत्थो । **बोधिपक्खियानं धम्मानन्ति** सतिपट्टानादीनं सत्ततिसधम्मानं ।

७. अभिणहपच्चवेक्खितब्बठानसुत्तवण्णना

५७. सत्तमे जराधम्मोम्हीति जरासभावो अम्हि । जरं अनतीतोति जरं अनतिक्कन्तो, अन्तो जराय एव चरामि । सेसपदेसुपि एसेव नयो । **कम्मस्सको**ति आदीसु कम्मं मय्हं सकं अत्तनो सन्तकन्ति कम्मस्सको अम्हि । कम्मस्स दायादोति **कम्मदायादो**, कम्मं मय्हं दायज्जं सन्तकन्ति अत्थो । कम्मं मय्हं योनि कारणन्ति **कम्मयोनि** । कम्मं मय्हं बन्धूति **कम्मबन्धु**, कम्मजातकोति अत्थो । कम्मं मय्हं पटिसरणं पटिद्वाति **कम्मपटिसरणो** । तस्स दायादो **भविस्सामी**ति तस्स कम्मस्स दायादो तेन दिन्नफलपटिग्गाहको भविस्सामीति अत्थो । **योब्बनमदो**ति योब्बनं आरब्भ उप्पन्नमदो । सेसेसुपि एसेव नयो । **मग्गो सज्जायती**ति लोकुत्तरमग्गो सज्जायति । **संयोजनानि सब्बसो पहीयन्ती**ति दस संयोजनानि सब्बसो पहीयन्ति । **अनुसया व्यन्तीहोन्ती**ति सत्त अनुसया विगतन्ता परिच्छिन्ना परिवटुमा होन्ति । एवमेत्थ हेट्ठा पञ्चसु ठानेसु विपस्सना कथिता, इमेसु पञ्चसु लोकुत्तरमग्गो ।

इदानी गाथाहि कूटं गणहन्तो **व्याधिधम्मा**ति आदिमाह । तत्थ जत्वा धम्मं निरूपधन्ति उपधिरहितं अरहत्तमग्गं जत्वा । **सब्बे मदे अभिभोस्मी**ति सब्बे इमे तयोपि मदे अधिभविं, अतिक्कम्म ठितोस्मीति अत्थो । **नेक्खम्मं दट्ठु खेमतो**ति पब्बज्जं खेमतो दिस्वा । तस्स मे अहु उस्साहो, **निब्बानं अभिपस्सतो**ति तस्स मय्हं निब्बानं अभिपस्सन्तस्स वायामो अहोसि । **अनिवत्ति भविस्सामी**ति पब्बज्जतो अनिवत्तिको भविस्सामि, ब्रह्मचरियवासतो अनिवत्तिको, सब्बज्जुतज्जाणतो अनिवत्तिको भविस्सामि । **ब्रह्मचरियपरायणो**ति मग्गब्रह्मचरियपरायणो । इमिना लोकुत्तरो अट्ठङ्गिको मग्गो कथितोति ।

८. लिच्छविकुमारकसुत्तवण्णना

५८. अट्ठमे **सज्जानि धनूनी**ति सजियानि आरोपितधनूनि । **अद्वसूति** अद्वसंसु । **भविस्सन्ति वज्जी**ति वट्ठिस्सन्ति वज्जिराजानो । **अपानुभा**ति अवट्ठिनिस्सिता मानथद्वा । **पच्छालियं खिपन्ती**ति पच्छतो गन्त्वा पिट्ठिं पादेन पहरन्ति । **रट्टिकस्सा**ति आदीसु रट्ठं भुज्जतीति **रट्टिको** । पितरा दत्तं सापतेय्यं भुज्जतीति **पेतनिको** । सेनाय पति जेट्टकोति **सेनापतिको** । **गामगामणिकस्सा**ति गामानं गामणिकस्स, गामसामिकस्साति अत्थो । **पूगगामणिकस्सा**ति गणजेट्टकस्स । **कुलेसूति** तेसु तेसु कुलेसु । **पच्चेकाधिपच्चं कारेन्ती**ति पच्चेकं जेट्टकट्ठानं कारेन्ति । **कल्याणेन मनसा अनुकम्पन्ती**ति सुन्दरेन चित्तेन अनुगणहन्ति । **खेत्तकम्मन्तसामन्तसब्बो**हारेति ये च अत्तनो खेत्तकम्मन्तानं सामन्ता अनन्तरक्खेत्तसामिनो, ते च रज्जुदण्डेहि भूमिप्पमाणग्गाहके सब्बोहारे च । **बलिपटिग्गाहिका** देवताति कुलप्पवेणिया आगता आरक्खदेवता । **सक्करोती**ति ता देवता अग्गयागुभत्तादीहि सक्करोति ।

किच्चकरोति उप्पन्नानं किच्चानं कारको । **ये चस्स अनुजीविनो**ति ये च एतं उपनिस्साय जीवन्ति । **उभिन्नज्जेव अत्थायाति** उभिन्नम्पि हितत्थाय पटिपन्नो होतीति अत्थो । **पुब्बपेतानन्ति** परलोकगतानं । **दिट्ठे धम्मे च जीवन्ति** ये च दिट्ठे धम्मे जीवन्ति । इति पदद्वयेनापि अतीतपच्चुप्पन्ने जातयो दस्सेति । **वित्तिसज्जननो**ति तुट्ठिजननो । **घरमावसन्ति** घरावासं वसन्तो । **पुज्जो होति पसंसियो**ति पूजेतब्बो च पसंसितब्बो च होतीति ।

९-१०. वुट्ठपब्बजितसुत्तद्वयवण्णना

५९-६०. नवमे **निपुणो**ति सण्हो सुखुमकारणज्जू । **आकप्पसम्पन्नो**ति समणाकप्पेन सम्पन्नो । दसमे

पदक्खिणग्गाहीति दिन्नोवादं पदक्खिणतो गणहन्तो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

नीवरणवग्गो पठमो ।

(७) २. सञ्जावग्गो

१-२. सञ्जासुत्तद्वयवण्णना

६१-६२. दुतियस्स पठमे महप्फलाति विपाकफलेन महप्फला । विपाकानिसंसेनेव महानिसंसा । अमतोगधाति निब्बानपतिट्ठा । सब्बलोके अनभिरतिसञ्जाति सब्बस्मिं तेधातुसन्निवेसे लोके उक्कण्ठितस्स उप्पज्जनकसञ्जा । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३-४. वड्डसुत्तद्वयवण्णना

६३-६४. ततिये वरादायीति उत्तमस्स वरस्स आदायको । सेसमेत्थ चतुत्थे च उत्तानत्थमेवाति ।

५. साकच्छसुत्तवण्णना

६५. पञ्चमे अलंसाकच्छोति साकच्छाय युत्तो । आगतं पज्हन्ति पुच्छितं पज्हं । ब्याकत्ता होतीति विस्सज्जिता होति ।

६. साजीवसुत्तवण्णना

६६. छट्ठे अलंसाजीवोति साजीवाय युत्तो । साजीवोति पज्हपुच्छनञ्चेव पज्हविस्सज्जनञ्च । सब्बेपि हि सब्ब्रह्मचारिनो पज्हं उपजीवन्ति, तेनेतं पज्हपुच्छनविस्सज्जनं समानाजीवताय साजीवोति वुत्तं । कतं पज्हन्ति अभिसङ्खतं पज्हं ।

७-१०. पठमइद्धिपादसुत्तादिवण्णना

६७-७०. सत्तमे उस्सोळ्हीति अधिमत्तवीरियं । अट्ठमे अत्तनो बोधिमण्डे पटिविद्धे आगमनइद्धिपादे कथेत्वा उपरि अत्तनोव छ अभिज्जा कथेसीति । नवमदसमेसु विपस्सना कथिता । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

सञ्जावग्गो दुतियो ।

(८) ३. योधाजीववग्गो

१. पठमचेतोविमुत्तिफलसुत्तवण्णना

७१. ततियस्स पठमे यतो खो, भिक्खवेति हेट्ठा वुत्तनयेन विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पत्तस्स भिक्खुनो इदानि

वण्णभणनत्थं इदं आरब्धं । तत्थ यतो खोति यदा खो । उक्खित्तपलिघोति अविज्जापलिघं उक्खिपित्वा अपनेत्वा ठितो । संकिण्णपरिखोति संसारपरिखं संकिरित्वा विनासेत्वा ठितो । अब्बूळहेसिकोति तण्हासङ्कातं एसिकाथम्भं अब्बुह लुञ्चित्वा ठितो । निरग्गळोति नीवरणकवाटं उग्घाटेत्वा ठितो । पन्नद्धजो पन्नभारोति मानद्धजञ्च खन्धाभिसङ्खारकिलेसभारञ्च पातेत्वा ओतारेत्वा ठितो । विसंयुत्तोति वट्टेन विसंयुत्तो । सेसं पाळिनयेनेव वेदितब्बं । एत्तावता भगवता मग्गेन किलेसे खेपेत्वा निरोधसयनवरगतस्स निब्बानारम्मणं फलसमापत्तिं अप्पेत्वा विहरतो खीणासवस्स कालो दस्सितो ।

यथा हि द्वे नगरानि एकं चोरनगरं एकं खेमनगरं । अथ एकस्स महायोधस्स एवं भवेय्य — “याविमं चोरनगरं तिट्ठति, ताव खेमनगरं भयतो न मुच्चति, चोरनगरं अनगरं करिस्सामी”ति सन्नाहं कत्वा खग्गं गहेत्वा चोरनगरं उपसङ्कमित्वा नगरद्वारे उस्सापिते एसिकाथम्भे खग्गेन छिन्दित्वा सद्धिं द्वारबाहाहि कवाटं भिन्दित्वा पलिघं उक्खिपित्वा पाकारं भिन्दित्वा परिखं विकिरित्वा नगरसोभत्थाय उस्सिते धजे पातेत्वा नगरं अग्गिना झापेत्वा खेमनगरं पविसित्वा पासादं आरुह्य जातिगणपरिवुतो सुरसभोजनं भुञ्जेय्य । एवं चोरनगरं विय सक्कायो, खेमनगरं विय निब्बानं, महायोधो विय योगावचरो । तस्सेवं होति — “याव सक्कायवट्टं वट्ठति, ताव द्वात्तिसकम्मकारणाअट्टनवुतिरोगपञ्चवीसतिमहाभयेहि परिमुच्चनं नत्थी”ति । सो महायोधो सन्नाहं विय सीलसन्नाहं कत्वा पज्जाखग्गं गहेत्वा खग्गेन एसिकाथम्भे विय अरहत्तमग्गेन तण्हेसिकं लुञ्चित्वा, सो योधो सद्धारबाहकं नगरकवाटं विय पञ्चोरम्भागियसंयोजनअग्गळं उग्घाटेत्वा, सो योधो पलिघं विय अविज्जापलिघं उक्खिपित्वा, सो योधो पाकारं भिन्दन्तो परिखं विय कम्माभिसङ्खारं भिन्दन्तो जातिसंसारपरिखं विकिरित्वा, सो योधो नगरं सोभत्थाय उस्सापितद्धजे विय मानद्धजे पातेत्वा सक्कायनगरं झापेत्वा, सो योधो खेमनगरे उपरिपासादे सुभोजनं विय किलेसपरिनिब्बाननगरं पविसित्वा अमत्तं निरोधारम्मणं फलसमापत्तिसुखं अनुभवमानो कालं वीतिनामेति ।

२. दुतियचेतोविमुत्तिफलसुत्तवण्णना

७२. दुतिये अनिच्चसज्जाति खन्धपञ्चकं हुत्वा अभावाकारेन अनिच्चन्ति उप्पज्जनकसज्जा । अनिच्चे दुक्खसज्जाति यदनिच्चं, तं पटिपीळनाकारेन दुक्खन्ति उप्पज्जनकसज्जा । दुक्खे अनत्तसज्जाति यं दुक्खं, तं अवसवत्तनाकारेन अनत्ताति उप्पज्जनकसज्जा । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव । इमेसु पन द्वीसुपि सुत्तेसु विपस्सनाफलं नाम कथितन्ति ।

३. पठमधम्मविहारीसुत्तवण्णना

७३. ततिये दिवसं अतिनामेतीति दिवसं अतिक्कामेति । रिञ्चति पटिसल्लानन्ति एकीभावं विस्सज्जेति । देसेतीति कथेति पकासेति । धम्मपज्जत्तियाति धम्मस्स पज्जापनाय । धम्मं परियापुणातीति नवङ्गवसेन चतुसच्चधम्मं परियापुणाति वळ्ळजेति कथेति । न रिञ्चति पटिसल्लानन्ति एकीभावं न विस्सज्जेति । अनुयुज्जति अज्झत्तं चेतोसमथन्ति नियकज्झत्ते चित्तसमाधिं आसेवति भावेति, समथकम्मट्ठाने युत्तप्पयुत्तो होति ।

हिंतेसिनाति हिंतं एसन्तेन । अनुकम्पकेनाति अनुकम्पमानेन । अनुकम्पं उपादायाति अनुकम्पं चित्तेन परिग्गहेत्वा, पटिच्चातिपि वुत्तं होति । कत्तं वो तं मयाति तं मया इमे पञ्च पुग्गले देसेन्तेन तुम्हाकं कत्तं । एत्तकमेव हि अनुकम्पकस्स सत्थु किच्चं यदिदं अविपरीतधम्मदेसना, इतो परं पन पटिपत्ति नाम सावकानं किच्चं । तेनाह — एतानि भिक्खु

रुक्खमूलानि...पे०... अम्हाकं अनुसासनीति । तत्थ च **रुक्खमूलानीति** इमिना रुक्खमूलसेनासनं दस्सेति । **सुज्जागारानीति** इमिना जनविविक्तद्वानं । उभयेनापि च योगानुरूपं सेनासनमाचिक्खति, दायज्जं निव्यातेति । **झायथाति** आरम्मणूपनिज्झानेन अट्ठितिसारम्मणानि, लक्खणूपनिज्झानेन च अनिच्चादितो खन्धायतनादीनि उपनिज्झायथ, समथज्जं विपस्सन्ज्जं वट्ठेथाति वुत्तं होति । **मा पमादत्थाति** मा पमज्जित्थ । **मा पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्थाति** ये हि पुब्बे दहरकाले आरोग्यकाले सत्तसप्पायादिसम्पत्तिकाले सत्थु सम्मुखीभावकाले च योनिमोमनसिकारविरहिता रत्तिन्दिवं मङ्कुलभत्ता हुत्वा सेय्यसुखमिद्धसुखमनुयुत्ता पमज्जन्ति, ते पच्छा जराकाले रोगकाले मरणकाले विपत्तिकाले सत्थु परिनिब्बानकाले च तं पुब्बे पमादविहारं अनुस्सरन्ता सप्पटिसन्धिकालकिरियज्जं भारियं सम्पस्समाना विप्पटिसारिनो होन्ति । तुम्हे पन तादिसा मा अहुवत्थाति एतमत्थं दस्सेन्तो आह — “मा पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्था”ति । **अयं वो अम्हाकं अनुसासनीति** अयं अम्हाकं सन्तिका “झायथ मा पमादत्था”ति तुम्हाकं अनुसासनी, ओवादोति वुत्तं होति ।

४. दुतियधम्मविहारीसुत्तवण्णना

७४. चतुत्थे उत्तरि चस्स पज्जाय अत्थं नप्पजानातीति ततो परियत्तितो उत्तरि तस्स धम्मस्स सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय अत्थं नप्पजानाति, चत्तारि सच्चानि न पस्सति नप्पटिविज्झतीति अत्थो । सेसवारेसुपि एसेव नयो । एवमेतेसु द्वीसुपि सुत्तेसु बहुस्सुतभिक्खु विपस्सनाकम्मिको सोतापन्नो सकदागामी अनागामी खीणासवोति छ जना धम्मविहारिनो नामाति वेदितब्बा ।

५. पठमयोधाजीवसुत्तवण्णना

७५. पञ्चमे योधाजीवाति युद्धपजीविनो । **रजग्गन्ति** हत्थिअस्सादीनं पादप्पहारभिन्नाय भूमिया उग्गतं रजक्खन्धं । **न सन्थम्भतीति** सन्थम्भित्वा ठातुं न सक्कोति । **सहति रजग्गन्ति** रजक्खन्धं दिस्वापि अधिवासेति । **धजग्गन्ति** हत्थिअस्सदीनं पिट्टेसु वा रथेसु वा उस्सापितानं धज्जानं अग्गं । **उस्सारणन्ति** हत्थिअस्सरथानज्जेव बलकायस्स च उच्चासद्वमहासद्वं । **सम्पहारेति** समागते अप्पमत्तकेपि पहारे । **हज्जतीति** विहज्जति विघातं आपज्जति । **व्यापज्जतीति** विपत्तिं आपज्जति, पकतिभावं जहति । **सहति सम्पहारन्ति** द्वे तयो पहारे पत्वापि सहति अधिवासेति । **तमेव सङ्गमसीसन्ति** तंयेव जयक्खन्धावारद्वानं । **अज्झावसतीति** सत्ताहमत्तं अभिभवित्वा आवसति । किं कारणा? लद्धपहारानं पहारजग्गनत्थज्जेव कतकम्मानं विसेसं जत्वा ठानन्तरदानत्थज्जं इस्सरियसुखानुभवनत्थज्जं ।

इदानी यस्मा सत्थु योधाजीवेहि किच्चं नत्थि, इमस्मिं पन सासने तथारूपे पञ्च पुग्गले दस्सेतुं इदं ओपम्मं आभतं । तस्मा ते पुग्गले दस्सेन्तो **एवमेव खोति** आदिमाह । तत्थ **संसीदतीति** मिच्छावितक्कस्मिं संसीदति अनुप्पविसति । **न सक्कोति ब्रह्मचरियं सन्धारेतुन्ति** ब्रह्मचरियवासं अनुपच्छिज्जमानं गोपेतुं न सक्कोति । **सिक्खादुब्बल्यं आविकत्वाति** सिक्खाय दुब्बलभावं पकासेत्वा । **किमस्स रजग्गस्मिन्ति** किं तस्स पुग्गलस्स रजग्गं नामाति वदति । **अभिरूपाति** अभिरूपवती । **दस्सनीयाति** दस्सनयोग्गा । **पासादिकाति** दस्सनेनेव चित्तप्पसादावहा । **परमायाति** उत्तमाय । **वण्णपोक्खरतायाति** सरीरवण्णेन चैव अङ्गसण्ठानेन च । **ऊहसतीति** अवहसति । **उल्लपतीति** कथेति । **उज्झग्घतीति** पाणिं पहरित्वा महाहसितं हसति । **उप्पण्डेतीति** उप्पण्डनकथं कथेति । **अभिनिसीदतीति** अभिभवित्वा सन्तिके वा एकासने वा निसीदति । दुतियपदेपि एसेव नयो । **अज्झोत्थरतीति** अवत्थरति । **विनिवेठेत्वा विनिमोचेत्वाति** गहितद्वानतो तस्सा हत्थं विनिब्बेठेत्वा चैव मोचेत्वा च । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति । इमस्मिं सुत्ते वट्ठिविवट्ठं कथितं ।

६. दुतिययोधाजीवसुत्तवण्णना

७६. छट्ठे असिचम्मं गहेत्वाति असिञ्च चम्मञ्च गहेत्वा । धनुकलापं सन्नहिंत्वाति धनुञ्च सरकलापञ्च सन्नहिंत्वा । वियूळ्हन्ति युद्धसन्निवेसवेसेन ठितं । सङ्गमं ओतरतीति महायुद्धं ओतरति । उस्सहति वायमतीति उस्साहञ्च वायामञ्च करोति । हनन्तीति घातेन्ति । परियापादेन्तीति परियापादयन्ति । उपलिक्खन्तीति विज्झन्ति । अपनेन्तीति सकसेनं गहेत्वा गच्छन्ति । अपनेत्वा जातकानं नेन्तीति सकसेनं नेत्वा ततो जातकानं सन्तिकं नेन्ति । नीयमानोति अत्तनो गेहं वा सेसजातिसन्तिकं वा निव्यमानो । उपट्ठहन्ति परिचरन्तीति पहारसोधनवणकप्पनादीनि करोन्ता जग्गन्ति गोपयन्ति ।

अरक्खितेनेव कायेनाति अरक्खितेन कायद्वारेन । अरक्खिताय वाचायाति अरक्खितेन वचीद्वारेन । अरक्खितेन चित्तेनाति अरक्खितेन मनोद्वारेन । अनुपट्ठिताय सतियाति सतिं सुपट्ठितं अकत्वा । असंवुतेहि इन्द्रियेहीति मनच्छट्ठेहि इन्द्रियेहि अपिहितेहि अगोपितेहि । रागो चित्तं अनुद्धंसेतीति रागो उप्पज्जमानोव समथविपस्सनाचित्तं धंसेति, दूरे खिपति । रागपरियुट्ठितोम्हि, आवुसो, रागपरेतोति अहं, आवुसो, रागेन रत्तो, रागेन अनुगतो ।

अट्टिकङ्कलूपमातिआदीसु अट्टिकङ्कलूपमा अप्पस्सादट्ठेन । मंसपेसूपमा बहुसाधारणट्ठेन । तिणुकूपमा अनुदहनट्ठेन । अङ्गारकासूपमा महाभितापट्ठेन । सुपिनकूपमा इत्तरपच्चुपट्ठानट्ठेन । याचितकूपमा तावकालिकट्ठेन । रुक्खफलूपमा सब्बङ्गपच्चङ्गपलिभज्जनट्ठेन । असिसूनूपमा अधिकुट्टनट्ठेन । सत्तिसूलूपमा विनिविज्झनट्ठेन । सप्पसिरूपमा सासङ्कसप्पटिभयट्ठेन । उस्सहिस्सामीति उस्साहं करिस्सामि । धारयिस्सामीति समणभावं धारयिस्सामि । अभिरमिस्सामीति अभिरतिं उप्पादेस्सामि न उक्कण्ठिस्सामि । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । इमस्मिं सुत्ते वट्ठिविट्ठं कथितन्ति ।

७. पठमअनागतभयसुत्तवण्णना

७७. सत्तमे आरज्जकेनाति अरज्जवासिना । अप्पत्तस्साति असम्पत्तस्स ज्ञानविपस्सनामगगफलप्पभेदस्स विसेसस्स पत्तिया । सेसपदेसुपि एसेव नयो । सो ममस्स अन्तरायोति सो मम जीवितन्तरायो च ब्रह्मचरियन्तरायो च, पुथुज्जनकालकिरियं करोन्तस्स सगगन्तरायो च मगगन्तरायो च भवेय्य । हन्दाति ववस्सगगत्ये निपातो । वीरियं आरभामीति दुविधम्पि वीरियं करोमि । सत्थकाति सत्थं विय सन्धिबन्धनच्छेदकवाता । वाळेहीति कक्खळेहि । माणवेहीति चोरेहि । कतकम्मेहि वा अकतकम्मेहि वाति एत्थ चोरिकं कत्वा निक्खन्ता कतकम्मा नाम, चोरिकं कातुं गच्छन्ता अकतकम्मा नाम । तत्थ कतकम्मा कम्मस्स निप्फन्नत्ता सत्तानं गललोहितं गहेत्वा देवतानं बलिं करोन्ति, अकतकम्मा “एवं नो कम्मं निप्फज्जिस्सती”ति पठमतरं करोन्ति । इदं सन्धाय ते मं जीविता वोरोपेय्युन्ति वुत्तं । वाळा अमनुस्साति कक्खळा दुट्ठा यक्खादयो अमनुस्सा ।

८. दुतियअनागतभयसुत्तवण्णना

७८. अट्ठमे पुरा मं सो धम्मो आगच्छतीति याव सो धम्मो मं न उपगच्छति, ताव अहं पुरेतरमेव वीरियं आरभामीति अत्थो । खीरोदकीभूताति खीरोदकं विय भूता एकीभावं उपगता । पियचक्खूहीति मेत्तचक्खूहि ।

९. ततियअनागतभयसुत्तवण्णना

७९. नवमे धम्मसन्दोसा विनयसन्दोसोति धम्मसन्दोसेन विनयसन्दोसो होति । कथं पन धम्मस्मिं दुस्सन्ते विनयो दुस्सति नाम? समथविपस्सनाधम्मेषु गब्भं अगगणहन्तेसु पञ्चविधो विनयो न होति, एवं धम्मे दुस्सन्ते विनयो दुस्सति । दुस्सीलस्स पन संवरविनयो नाम न होति, तस्मिं असति समथविपस्सना गब्भं न गणहाति । एवं विनयसन्दोसेनपि धम्मसन्दोसो वेदितब्बो । अभिधम्मकथन्ति सीलादिउत्तमधम्मकथं । वेदल्लकथन्ति वेदपटिसंयुत्तं जाणमिस्सककथं । कण्हधम्मं ओक्कममानाति रन्धगवेसिताय उपारम्भपरियेसनवसेन काळकधम्मं ओक्कममाना । अपिच दुट्ठचित्तेन पुग्गलं घट्टेन्तापि तं कण्हधम्मं अत्तनो दहन्तापि लाभसक्कारत्थं कथेन्तापि कण्हधम्मं ओक्कमन्तियेव ।

गम्भीराति पाळिगम्भीरा । गम्भीरत्थाति अत्थगम्भीरा । लोकुत्तराति लोकुत्तरधम्मदीपका । सुञ्जतापटिसंयुत्ताति खन्धधातुआयतनपच्चयाकारपटिसंयुत्ता । न अञ्जा चित्तं उपट्टपेस्सन्तीति जाननत्थाय चित्तं न ठपेस्सन्ति । उगगहेतब्बं परियापुणितब्बन्ति उगगहेतब्बे च वळ्ळजेतब्बे च । कविताति सिलोकादिबन्धनवसेन कवीहि कता । कावेय्याति तस्सेव वेवचनं । बाहिरकाति सासनतो बहिद्धा ठिता । सावकभासिताति बाहिरसावकेहि भासिता । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयत्ता सुविज्जेय्यत्ता च उत्तानत्थमेव ।

१०. चतुत्थअनागतभयसुत्तवण्णना

८०. दसमे कल्याणकामाति सुन्दरकामा । रसग्गानीति उत्तमरसानि । संसट्ठा विहरिस्सन्तीति पञ्चविधेन संसग्गेन संसट्ठा विहरिस्सन्ति । सन्निधिकारपरिभोगन्ति सन्निधिकतस्स परिभोगं । ओळारिकम्पि निमित्तन्ति एत्थ पथविं खणन्तोपि खणाहीति आणापेन्तोपि पथवियं ओळारिकं निमित्तं करोति नाम । तिणकट्टुसाखापलासं छिन्दन्तोपि छिन्दाति आणापेन्तोपि हरितग्गे ओळारिकं निमित्तं करोति नाम । आजीवत्थाय पण्णनिवापआदीनि गाहापेन्तो फलानि ओचिनन्ते वा ओचिनापेन्तेन वत्तब्बमेव नत्थि । इमेसु चतूसु सुत्तेसु सत्थारा सासने वुद्धिपरिहानि कथिताति ।

योधाजीववग्गो ततियो ।

(९) ४. थेरवग्गो

१. रजनीयसुत्तवण्णना

८१. चतुत्थस्स पठमे रजनीयेसूति रागस्स पच्चयेसु आरम्मणेसु । सेसेसुपि एसेव नयो ।

२. वीतरागसुत्तवण्णना

८२. दुतिये मक्खीति गुणमक्खको । पळासीति युगग्गाहलक्खणेन पळासेन समन्नागतो ।

३. कुहकसुत्तवण्णना

८३. ततिये कुहकोति तीहि कुहनवत्थूहि समन्नागतो । लपकोति लाभसन्निस्सिताय लपनाय समन्नागतो । नेमित्तिकोति निमित्तकिरियकारको । निप्पेसिकोति निप्पेसनकताय समन्नागतो । लाभेन च लाभं निजिगीसिताति लाभेन लाभगवेसको । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासवसेन वेदितब्बो । चतुत्थं उत्तानमेव ।

५. अक्खमसुत्तवण्णना

८५. पञ्चमे अक्खमो होति रूपानन्ति रूपारम्मणानं अनधिवासको होति, तदारम्मणेहि रागादीहि अभिभुय्यति । एसेव नयो सब्बत्थ ।

६. पटिसम्भिदाप्पत्तसुत्तवण्णना

८६. छट्ठे अत्थपटिसम्भिदाप्पत्तोति पञ्चसु अत्थेसु पभेदगतं आणं पत्तो । धम्मपटिसम्भिदाप्पत्तोति चतुब्बिधे धम्मे पभेदगतं आणं पत्तो । निरुत्तिपटिसम्भिदाप्पत्तोति धम्मनिरुत्तीसु पभेदगतं आणं पत्तो । पटिभानपटिसम्भिदाप्पत्तोति तेसु तीसु आणेषु पभेदगतं आणं पत्तो । सो पन तानि तीणि आणानेव जानाति, न तेसं किच्चं करोति । उच्चावचानीति महन्तखुद्दकानि । किंकरणीयानीति इति कत्तब्बानि ।

७. सीलवन्तसुत्तवण्णना

८७. सत्तमं उत्तानत्थमेव । सीलं पनेत्थ खीणासवसीलमेव, बाहुसच्चम्पि खीणासवबाहुसच्चमेव, वाचापि खीणासवस्स कल्याणवाचाव, झानानिपि किरियज्झानानेव कथितानीति वेदितब्बानि ।

८. थेरसुत्तवण्णना

८८. अट्ठमे थेरोति थिरभावप्पत्तो । रत्तञ्जूति पब्बजितदिवसतो पट्टाय अतिक्कन्तानं बहूनं रत्तीनं जाता । जातोति पज्जातो पाकटो । यसस्सीति यसनस्सितो । मिच्छादिट्ठिकोति अयाथावदिट्ठिको । सद्धम्मा वुट्ठापेत्वाति दसकुसलकम्मपथधम्मतो वुट्ठापेत्वा । असद्धम्मे पतिट्ठापेतीति अकुसलकम्मपथेसु पतिट्ठापेति ।

९. पठमसेखसुत्तवण्णना

८९. नवमे सेखस्साति सिक्खकस्स सकरणीयस्स । परिहानायाति उपरिगुणेहि परिहानत्थाय । कम्मरामताति नवकम्मे रमनकभावो । भस्सरामताति आलापसल्लापे रमनकभावो । निद्वारामताति निद्वायने रमनकभावो । सङ्गणिकारामताति गणसङ्गणिकाय रमनकभावो । यथाविमुत्तं चित्तं न पच्चवेक्खतीति यथा यं चित्तं विमुत्तं, ये च दोसा पहीना, गुणा च पटिलद्धा, ते पच्चवेक्खित्वा उपरिगुणपटिलाभाय वायामं न करोतीति अत्थो । इति इमस्मिं सुत्ते सत्तनं सेखानं उपरिगुणेहि परिहानिकारणञ्च वुद्धिकारणञ्च कथितं । यच्च नाम सेखस्स परिहानकारणं, तं पुथुज्जनस्स पठममेव होतीति ।

१०. दुतियसेखसुत्तवण्णना

९०. दसमे वियत्तोति ब्यत्तो छेको । किंकरणीयेसूति इति कत्तब्बेसु । चेतोसमथन्ति समाधिकम्मट्टानं । अननुलोमिकेनाति सासनस्स अननुच्छविकेन । अतिकालेनाति अतिपातोव । अतिदिवाति दिवा वुच्चति मज्झन्हिको, तं अतिक्कमित्वा । आभिसल्लेखिकाति अतिविय किलेससल्लेखिका । चेतोविवरणसप्पायाति चित्तविवरणसङ्घातानं समथविपस्सनानं सप्पाया । अप्पिच्छकथाति अप्पिच्छा होथाति कथनकथा । सन्तुट्ठिकथाति चतूहि पच्चयेहि सन्तुट्ठा होथाति कथनकथा । पविवेककथाति तीहि विवेकेहि विवित्ता होथाति कथनकथा । असंसग्गकथाति पच्चविधेन संसग्गेन

असंसद्वा होथाति कथनकथा । वीरियारम्भकथाति दुविधं वीरियं आरभथाति कथनकथा । सीलकथादीसु सीलं आरम्भ कथा सीलकथा । समाधिं आरम्भ, पञ्चं आरम्भ, पञ्चविधं विमुक्तिं आरम्भ, एकूनवीसतिपच्चवेक्खणसङ्घातं विमुक्तिजाणदस्सनं आरम्भ कथा विमुक्तिजाणदस्सनकथा । न निकामलाभीतिआदीसु न इच्छितिच्छितलाभी, दुक्खलाभी न विपुललाभीति अत्थो । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

थेरवग्गो चतुत्थो ।

(१०) ५. ककुधवग्गो

१-२. सम्पदासुत्तद्वयवण्णना

११-१२. पञ्चमस्स पठमे पञ्च सम्पदा मिस्सिका कथिता । दुतिये पुरिमा चतस्सो मिस्सिका, पञ्चमी लोकिकाव ।

३. व्याकरणसुत्तवण्णना

१३. ततिये अज्जाव्याकरणानीति अरहत्तव्याकरणानि । मन्दत्ताति मन्दभावेन अज्जाणेन । मोमूहत्ताति अतिमूळभावेन । अज्जं व्याकरोतीति अरहत्तं पत्तोस्मीति कथेति । इच्छापकतोति इच्छाय अभिभूतो । अधिमानेनाति अधिगतमानेन । सम्मदेवाति हेतुना नयेन कारणेनेव ।

४-५. फासुविहारसुत्तादिवण्णना

१४-१५. चतुत्थे फासुविहाराति सुखविहारा । पञ्चमे अकुप्पन्ति अरहत्तं ।

६. सुतधरसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे अप्पट्ठोति अप्पसमारम्भो । अप्पकिच्चोति अप्पकरणीयो । सुभरोति सुखेन भरितब्बो सुपोसो । सुसन्तोसोति तीहि सन्तोसेहि सुट्ठु सन्तोसो । जीवितपरिक्खारेसूति जीवितसम्भारेसु । अप्पाहारोति मन्दाहारो । अनोदरिक्कन्ति न ओदरिक्कभावं अमहग्घसभावं अनुयुत्तो । अप्पमिद्धोति न बहुनिद्धो । सत्तमट्ठमानि उत्तानत्थानि ।

९. सीहसुत्तवण्णना

१९. नवमे सक्कच्चज्जेव देति नो असक्कच्चन्ति अनवज्जाय अविरज्झित्वाव देति, नो अवज्जाय विरज्झित्वा । मा मे योग्गपथो नस्साति मया कतयोग्गपथो मय्हं मा नस्सत्तु, “एको सीहो उट्ठाय बिळारं पहरन्तो विरज्झित्वा पहरी”ति एवं वत्तारो मा होन्तूति अत्थो । अन्नभारनेसादानन्ति एत्थ अन्नं वुच्चति यवभत्तं, तं भारो एतेसन्ति अन्नभारा । याचकानं एतं नामं । नेसादा वुच्चन्ति साकुणिका । इति सब्बपच्छिमाय कोटिया एतेसं याचकनेसादानम्पि सक्कच्चमेव देसेति ।

१०. ककुधथेरसुत्तवण्णना

१००. दसमे अत्तभावपटिलाभोति सरीरपटिलाभो । द्वे वा तीणि वा मागधकानि गामक्खेत्तानीति एत्थ मागधिकं

गामक्खेत्तं अत्थि खुद्दकं, अत्थि मज्झिमं, अत्थि महन्तं । खुद्दकं गामक्खेत्तं इतो चत्तालीसं उअसभानि, इतो चत्तालीसन्ति गावुतं होति, मज्झिमं इतो गावुतं, इतो गावुतन्ति अड्डयोजनं होति, महन्तं इतो दियड्डगावुतं, इतो दियड्डगावुतन्ति तिगावुतं होति । तेसु खुद्दकेन गामक्खेत्तेन तीणि, खुद्दकेन च मज्झिमेन च द्वे गामक्खेत्तानि तस्स अत्तभावो । तिगावुतज्झिस्स सरीरं । परिहरिस्सामीति पटिजग्गिस्सामि गोपयिस्सामि । रक्खस्सेतन्ति रक्खस्सु एतं । मोघपुरिसोति तुच्छपुरिसो । नास्सस्साति न एतस्स भवेय्य । समुदाचरेय्यामाति कथेय्याम । सम्मन्नतीति सम्मानं करोति । यं तुमो करिस्सति तुमोव तेन पज्जायिस्सतीति यं एस करिस्सति, एसोव तेन कम्मेन पाकटो भविस्सति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

ककुधवग्गो पञ्चमो ।

दुतियपण्णासकं निद्धितं ।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. फासुविहारवग्गो

१. सारज्जसुत्तवण्णना

१०१. ततियस्स पठमे वेसारज्जकरणाति विसारदभाववहा । सारज्जं होतीति दोमनस्सं होति ।

२. उस्सङ्कितसुत्तवण्णना

१०२. दुतिये उस्सङ्कितपरिसङ्कितोति उस्सङ्कितो च परिसङ्कितो च । अपि अकुप्पधम्मोपीति अपि अकुप्पधम्मो खीणासवो समानोपि परेहि पापभिव्वूहि उस्सङ्कितपरिसङ्कितो होतीति अत्थो । वेसियागोचरोति आदीसु वेसिया वुच्चन्ति रूपूपजीविनियो, ता गोचरो अस्साति वेसियागोचरो, तासं गेहं अभिण्हगमनोति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो । तत्थ पन विधवाति मतपतिका । थुल्लकुमारिकाति महल्लिककुमारिकायो ।

३. महाचोरसुत्तवण्णना

१०३. ततिये इतो भोगेन पटिसन्थरिस्सामीति इतो मम सापतेय्यतो भोगं गहेत्वा तेन पटिसन्थारं करिस्सामि, तस्स च मम च अन्तरं पिदहिस्सामीति अत्थो । गहणानीति परसन्तकानं भण्डानं गहणानि । गुह्यमन्ताति गुहितब्बमन्ता । अन्तग्गाहिक्कायाति सस्सतं वा उच्छेदं वा गहेत्वा ठिताय । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । चतुत्थे सब्बं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

५. फासुविहारसुत्तवण्णना

१०५. पञ्चमे मेत्तं कायकम्मन्ति मेत्तचित्तेन पवत्तितं कायकम्मं । आवि चेव रहो चाति सम्मुखे चेव परम्मुखे च । इतरेसुपि एसेव नयो । यानि तानि सीलानीति आदि चतुपारिसुद्धिसीलवसेन वुत्तं । समाधिसंवत्तनिकानीति मग्गसमाधिफलसमाधिनिब्बत्तकानि । सीलसामञ्जगतोति समानसीलतं गतो, एकसदिससीलो हुत्वाति अत्थो । तक्करस्साति यो नं करोति, तस्स । इति इमस्मिं सुत्ते सीलं मिस्सकं कथितं, दिट्ठि विपस्सनासम्मादिट्ठीति ।

६. आनन्दसुत्तवण्णना

१०६. छट्ठे नो च परं अधिसीले सम्पवत्ता होतीति परं सीलभावेन न गरहति न उपवदति । अत्तानुपेक्खीति अत्तनोव कताकतं जाननवसेन अत्तानं अनुपेक्खिता । नो परानुपेक्खीति परस्स कताकतेसु अब्यावटो । अपज्जातोति अपाकटो अप्पपुज्जो । अपज्जातकेनाति अपज्जातभावेन अपाकटताय मन्दपुज्जताय । नो परितस्सतीति परितासं नापज्जति । इति इमस्मिं सुत्ते खीणासवोव कथितो ।

७-८. सीलसुत्तादिवण्णना

१०७-१०८. सत्तमे सीलसमाधिपज्जा मिस्सिका कथिता, विमुत्ति अरहत्तफलं, विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणजाणं लोकियमेव । अट्ठमेपि एसेव नयो । पच्चवेक्खणजाणं पनेत्थ असेखस्स पवत्तत्ता असेखन्ति वुत्तं ।

९-१०. चातुदिससुत्तादिवण्णना

१०९-११०. नवमे चातुदिसोति चतूसु दिसासु अप्पटिहतचारो । इमस्मिम्पि सुत्ते खीणासवोव कथितो । दसमे अलन्ति युत्तो । इधापि खीणासवोव कथितो ।

फासुविहारवग्गो पठमो ।

(१२) २. अन्धकविन्दवग्गो

१. कुलूपकसुत्तवण्णना

१११. दुतियस्स पठमे असन्धवविस्सासीति अत्तना सद्धिं सन्धवं अकरोन्तेसु विस्सासं अनापज्जन्तेसुयेव विस्सासं करोति । अनिस्सरविकप्पीति अनिस्सरोव समानो “इमं देथ, इमं गण्हा”ति इस्सरो विय विकप्पेति । विस्सट्ठुपसेवीति विस्सट्ठानि भिन्नकुलानि घटनत्थाय उपसेवति । उपकण्णकजप्पीति कण्णमूले मन्तं गण्हाति । सुक्कपक्खो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो ।

२. पच्छासमणसुत्तवण्णना

११२. दुतिये पत्तपरियापन्नं न गण्हातीति उपज्झाये निवत्तित्वा ठिते अत्तनो तुच्छपत्तं दत्त्वा तस्स पत्तं न गण्हाति, ततो वा दीयमानं न गण्हाति । न निवारेतीति इदं वचनं आपत्तिवीतिकमवचनं नामाति न जानाति । जत्त्वा वापि, “भन्ते, एवरूपं नाम वत्तुं न वट्ठी”ति न निवारेति । कथं ओपातेतीति तस्स कथं भिन्दित्वा अत्तनो कथं पवेसेति । जळोति जडो । एळमूगोति पग्घरितखेळमुखो । ततियं उत्तानमेव ।

४. अन्धकविन्दसुत्तवण्णना

११४. चतुत्थे सीलवा होथाति सीलवन्ता होथ । आरक्खसतिनोति द्वाररक्खिकाय सतिया समन्नागता । निपक्कसतिनोति द्वाररक्खनकेनेव जाणेन समन्नागतस्सतिनो । सतारक्खेन चेतसा समन्नागताति सतारक्खेन चित्तेन

समन्नागता । अप्पभस्साति अप्पकथा । सम्मादिट्ठिकाति कम्मस्सकतज्झान-विपस्सनामग्ग-फलवसेन पञ्चविधाय सम्मादिट्ठिया समन्नागता । अपिच पच्चवेक्खणजाणम्पि सम्मादिट्ठियेवाति वेदितब्बा ।

५. मच्छरिनीसुत्तवण्णना

११५. पञ्चमे आवासमच्छरिनीति आवासं मच्छरायति, तत्थ अज्जेसं वासं न सहति । कुलमच्छरिनीति उपट्ठाककुलं मच्छरायति, अज्जेसं तत्थ उपसङ्कमनं न सहति । लाभमच्छरिनीति लाभं मच्छरायति, अज्जेसं तं उप्पज्जन्तं न सहति । वण्णमच्छरिनीति गुणं मच्छरायति, अज्जेसं गुणकथं न सहति । धम्ममच्छरिनीति परियत्तिधम्मं मच्छरायति, अज्जेसं दातुं न इच्छति ।

६-७. वण्णनासुत्तादिवण्णना

११६-११७. छट्ठे सद्धादेय्यं विनिपातेतीति परेहि सद्धाय दिन्नपिण्डपाततो अग्गं अग्गहेत्वा परस्स देति । सत्तमे इस्सुकिनीति इस्साय समन्नागता । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अन्धकविन्दवग्गो दुतियो ।

(१३) ३. गिलानवग्गो

४. दुतियउपट्ठाकसुत्तवण्णना

१२४. ततियस्स चतुत्थे नप्पटिबलोति कायबलेन च जाणबलेन च असमन्नागतो । आमिसन्तरोति आमिसहेतुको चीवरादीनि पच्चासीसमानो ।

५-६. अनायुस्सासुत्तद्वयवण्णना

१२५-१२६. पञ्चमे अनायुस्साति आयुपच्छेदना, न आयुवट्ठना । छट्ठेपि एसेव नयो ।

७. वपकाससुत्तवण्णना

१२७. सत्तमे नालं सङ्गम्हा वपकासितुन्ति सङ्गतो निक्खमित्वा एकको वसितुं न युत्तो । कामज्जेस सङ्गमज्जेपि वसितुं अयुत्तोव असङ्गसोभनताय, ओवादानुसासनिप्पटिबद्धता पन निप्परियायेनेव सङ्गम्हा वपकासितुं न युत्तो । अलं सङ्गम्हा वपकासितुन्ति चातुदिसत्ता सङ्गम्हा निक्खम्म एकको वसितुं युत्तो, सङ्गसोभनताय पन सङ्गेपि वसितुं युत्तोयेव । अट्ठमं उत्तानत्थमेव ।

९. परिकुप्पसुत्तवण्णना

१२९. नवमे आपायिकाति अपायगामिनो । नेरयिकाति निरयगामिनो । परिकुप्पाति परिकुप्पनसभावा पुराणवणसदिसा । अतेकिच्छाति अकत्तब्बपरिकम्मा । दसमं उत्तानत्थमेवाति ।

गिलानवग्गो ततियो ।

(१४) ४. राजवग्गो

१. पठमचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना

१३१. चतुत्थस्स पठमे धम्मेनाति दसकुसलधम्मेन । चक्कन्ति आणाचक्कं । अत्थञ्जूति रज्जत्थं जानाति । धम्मञ्जूति पवेणिधम्मं जानाति । मत्तञ्जूति दण्डे वा बलम्हि वा पमाणं जानाति । कालञ्जूति रज्जसुखानुभवनकालं, विनिच्छयकरणकालं, जनपदचारिकाकालञ्च जानाति । परिसञ्जूति अयं परिसा खत्तियपरिसा, अयं ब्राह्मणवेस्ससुद्धसमणपरिसाति जानाति ।

तथागतवारे अत्थञ्जूति पञ्च अत्थे जानाति । धम्मञ्जूति चत्तारो धम्मे जानाति । मत्तञ्जूति चतूसु पच्चयेसु पटिग्गहणपरिभोगमत्तं जानाति । कालञ्जूति अयं कालो पटिसल्लीनस्स, अयं समापत्तिया, अयं धम्मदेसनाय, अयं जनपदचारिकायाति एवं कालं जानाति । परिसञ्जूति अयं परिसा खत्तियपरिसा...पे०... अयं समणपरिसाति जानाति । अनुत्तरन्ति नवहि लोकुत्तरधम्मेहि अनुत्तरं । धम्मचक्कन्ति सेट्ठचक्कं ।

२. दुतियचक्कानुवत्तनसुत्तवण्णना

१३२. दुतिये पितरा पवत्तितं चक्कन्ति चक्कवत्तिम्हि पब्बजिते वा कालकते वा चक्करतनं सत्ताहमत्तं ठत्वा अन्तरधायति, कथमेस तं अनुप्पवत्तेति नाम? पितु पवेणियं ठत्वा चक्कवत्तिवत्तं पूरेत्वा चक्कवत्तिरज्जं कारेन्तोपि पितरा पवत्तितमेव अनुप्पवत्तेति नाम ।

३. धम्मराजासुत्तवण्णना

१३३. ततियं तिकनिपाते वुत्तनयमेव । सेवितब्बासेवितब्बे पनेत्थ पच्छिमपदद्वयमेव विसेसो । तत्थ सम्माआजीवो सेवितब्बो, मिच्छाआजीवो न सेवितब्बो । सप्पायो गामनिगमो सेवितब्बो, असप्पायो न सेवितब्बो ।

४. यस्संदिसंसुत्तवण्णना

१३४. चतुत्थे उभतोति द्वीहिपि पक्खेहि । मातितो च पितितो चाति यस्स हि माता खत्तिया, मातुमाता खत्तिया, तस्सापि माता खत्तिया । पितुपिता खत्तियो, तस्सपि पिता खत्तियो । सो उभतो सुजातो मातितो च पितितो च । संसुद्धगहणिकोति संसुद्धाय मातुकुच्छिया समन्नागतो । “समवेपाकिनिया गहणिया”ति एत्थ पन कम्मजतेजोधातु गहणीति वुच्चति । याव सत्तमा पितामहयुगाति एत्थ पितुपिता पितामहो, पितामहस्स युगं पितामहयुगं । युगन्ति आयुप्पमाणं वुच्चति । अभिलापमत्तमेव चेतं, अत्थतो पन पितामहोयेव पितामहयुगं । ततो उद्धं सब्बेपि पुब्बपुरिसा पितामहगहणेनेव गहिता । एवं याव सत्तमो पुरिसो, ताव संसुद्धगहणिको, अथ वा अक्खित्तो अनुपक्कुट्ठो जातिवादेनाति दस्सेति । अक्खित्तोति “अपनेथ एतं, किं इमिना”ति एवं अक्खित्तो अनवक्खित्तो । अनुपक्कुट्ठोति न उपक्कुट्ठो न अक्कोसं वा निन्दं वा पत्तपुब्बो । केन कारणेनाति? जातिवादेन, “इतिपि हीनजातिको एसो”ति एवरूपेन वचनेनाति अत्थो ।

अड्डोतिआदीसु यो कोचि अत्तनो सन्तकेन विभवेन अड्डो होति । इध पन न केवलं अड्डोयेव, **महद्धनो** महता अपरिमाणसङ्खेन धनेन समन्नागतोति अत्थो । पञ्चकामगुणवसेन महन्ता उळारा भोगा अस्साति **महाभोगो** । **परिपुण्णकोसकोट्टागारो**ति कोसो वुच्चति भण्डागारं, निदहित्वा ठपितेन धनेन परिपुण्णकोसो, धज्जेन च परिपुण्णकोट्टागारोति अत्थो । अथ वा चतुब्बिधो कोसो हत्थी अस्सा रथा रट्टन्ति, तिविधं कोट्टागारं धनकोट्टागारं धज्जकोट्टागारं वत्थकोट्टागारन्ति । तं सब्बम्पि परिपुण्णमस्साति परिपुण्णकोसकोट्टागारो । **अस्सवाया**ति कस्सचि बहुम्पि धनं देन्तस्स सेना न सुणाति, सा अनस्सवा नाम होति । कस्सचि अदेन्तस्सापि सुणातियेव, अयं अस्सवा नाम । **ओवादपटिकराया**ति “इदं वो कत्तब्ब, इदं न कत्तब्ब”न्ति दिन्नओवादकराय । **पण्डितो**ति पण्डित्त्वेन समन्नागतो । **व्यत्तो**ति पज्जावेय्यत्तियेन युत्तो । **मेधावी**ति ठानुप्पत्तिकपज्जाय समन्नागतो । **पटिबलो**ति समत्थो । **अत्थे चिन्तेतु**न्ति वड्ढिअत्थे चिन्तेतुं । सो हि पच्चुप्पन्नअत्थवसेनेव “अतीतेपि एवं अहेसुं, अनागतेपि एवं भविस्सन्ती”ति चिन्तेति । **विजितावी**नन्ति विजितविजयानं, महन्तेन वा विजयेन समन्नागतानं । **विमुत्तचित्तान**न्ति पञ्चहि विमुत्तीहि विमुत्तमानसानं ।

५-६. पत्थनासुत्तद्वयवण्णना

१३५-१३६. पञ्चमे **नेगमजानपदस्सा**ति निगमवासिनो च रट्टवासिनो च जनस्स । **हत्थिस्मिन्ति**आदीहि हत्थिअस्सरथथरुधनुलेखमुद्दागणनादीनि सोळस महासिप्पानि दस्सितानि । **अनवयो**ति समत्थो परिपुण्णो । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । छट्ठे **ओपरज्जन्ति** उपराजभावं ।

७. अप्पंसुपतिसुत्तवण्णना

१३७. सत्तमे **पुरिसाधिप्पाया**ति अस्सद्धम्मवसेन पुरिसे उप्पन्नाधिप्पाया पुरिसज्झासया । **आदानाधिप्पायो**ति इदानि गहेतुं सक्खिस्सामि, इदानि सक्खिस्सामीति एवं गहणाधिप्पायो । **विसंयोगाधिप्पायो**ति इदानि निब्बानं पापुणिस्सामि, इदानि पापुणिस्सामीति एवं निब्बानज्झासयो ।

८. भत्तादकसुत्तवण्णना

१३८. अट्ठमे **भत्तादको**ति भत्तकखादको, बहुभत्तभुज्जोति अत्थो । **ओकासफरणो**ति ओकासं फरित्वा अज्जेसं सम्बाधं कत्वा ठानेन ओकासफरणो । तत्थ तत्थ लण्डं सारेति पातेतीति **लण्डसारणो** । एत्तका हत्थीति गणनकाले सलाकं गणहातीति **सलाकग्गाही** । निसीदनसयनवसेन मज्जपीठं मद्दतीति **मज्जपीठमद्दनो** । भिक्खुगणनकाले सलाकं गणहातीति **सलाकग्गाही** ।

९. अक्खमसुत्तवण्णना

१३९. नवमे **हत्थिकायन्ति** हत्थिघटं । सेसेसुपि एसेव नयो । सङ्गामे अवचरन्तीति **सङ्गामावचरा** । **एकिस्सा वा तिणोदकदत्तिया विमानितो**ति एकदिवसं एकेन तिणोदकदानेन विमानितो, एकदिवसमत्तं अलद्धतिणोदकोति अत्थो । इतो परम्पि एसेव नयो । **न सक्कोति चित्तं समादहितु**न्ति आरम्भणे चित्तं सम्मा ठपेतुं न सक्कोति । सेसमेत्थ उत्तानमेव । इमस्मिं पन सुत्ते वट्ठविवट्ठं कथितन्ति वेदितब्बं ।

१०. सोतसुत्तवण्णना

१४०. दसमे दुरुत्तानन्ति न सुद्धु वुत्तानं दोसवसेन पवत्तितानं फरुसवचनानं । दुरागतानन्ति दुक्खुप्पादनाकारेण सोतद्वारं आगतानं । वचनपथानन्ति वचनानं । दुक्खानन्ति दुक्खमानं । तिब्बानन्ति बहलानं तापनसभावानं वा । खरानन्ति फरुसानं । कटुकानन्ति तिखिणानं । असातानन्ति अमधुरानं । अमनापानन्ति मनं अप्पायितुं वट्ठेतुं असमत्थानं । पाणहरानन्ति जीवितहरानं । या सा दिसाति सब्बसङ्खारसमथादिवसेन दिस्सति अपदिस्सतीति निब्बानं दिसाति वेदितब्बं । यस्मा पन तं आगम्म सब्बे सङ्खारा समथं गच्छन्ति, तस्मा सब्बसङ्खारसमथोति वुत्तं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेव । इमस्मिं पन सुत्ते सीलसमाधिपञ्चा मिस्सिका कथिताति ।

राजवग्गो चतुत्थो ।

(१५) ५. तिकण्डकीवग्गो

१. अवजानातिसुत्तवण्णना

१४१. पञ्चमस्स पठमे संवासेनाति एकतोवासेन । आदेय्यमुखोति आदियनमुखो, गहणमुखोति अत्थो । तमेनं दत्त्वा अवजानातीति “अयं दिन्नं पटिग्गहेतुमेव जानाती”ति एवं अवमज्जति । तमेनं संवासेन अवजानातीति अप्पमत्तके किस्मिञ्चिदेव कुज्झित्वा “जानामहं तथा कतकम्मं, एतकं अब्भानं अहं किं करोन्तो वसिं, ननु तुय्हमेव कताकतं वीमंसन्तो”ति आदीनि वत्ता होति । अथ इतरो “अब्बा कोचि मय्हं दोसो भविस्सती”ति किञ्चि पटिप्परितुं न सक्कोति । तं खिप्पज्जेव अधिमुच्चिता होतीति तं वण्णं वा अवण्णं वा सीघमेव सदहति । सदहनट्टेन हि आदानेन एस आदियनमुखोति वुत्तो । आधेय्यमुखोति पाळिया पन ठपितमुखोति अत्थो । मग्गे खटआवाटो विय आगतागतं उदकं वण्णं वा अवण्णं वा सदहनवसेन सम्पटिच्छितुं ठपितमुखोति वुत्तं होति ।

इत्तरसद्धोति परित्तकसद्धो । कुसलाकुसले धम्मे न जानातीति आदीसु कुसले धम्मे “इमे कुसला”ति न जानाति, अकुसले धम्मे “इमे अकुसला”ति न जानाति । तथा सावज्जे सदोसधम्मे “इमे सावज्जा”ति, अनवज्जे च निदोसधम्मे “इमे अनवज्जा”ति, हीने हीनाति, पणीते पणीताति । कण्हसुक्कसप्पटिभागेति “इमे कण्हा सुक्के पटिबाहेत्वा ठितत्ता सप्पटिभागा नाम, इमे च सुक्का कण्हे पटिबाहित्वा ठितत्ता सप्पटिभागा”ति न जानाति ।

२. आरभतिसुत्तवण्णना

१४२. दुतिये आरभति च विप्पटिसारी च होतीति आपत्तिवीतिककमनवसेन आरभति चेव, तप्पच्चया च विप्पटिसारी होति । चेतोविमुत्तिं पञ्जाविमुत्तिन्ति अरहत्तसमाधिज्चेव अरहत्तफलजाणज्च । नप्पजानातीति अनधिगतत्ता न जानाति । आरभति न विप्पटिसारी होतीति आपत्तिं आपज्जति, वुट्ठितत्ता पन न विप्पटिसारी होति । नारभति विप्पटिसारी होतीति सकिं आपत्तिं आपज्जित्वा ततो वुट्ठाय पच्छा किञ्चापि नापज्जति, विप्पटिसारं पन विनोदेतुं न सक्कोति । नारभति न विप्पटिसारी होतीति न चेव आपत्तिं आपज्जति, न च विप्पटिसारी होति । तज्ज चेतोविमुत्तिं... पे०... निरुज्झन्तीति अरहत्तं पन अप्पत्तो होति । पञ्चमनयेन खीणासवो कथितो ।

आरम्भजाति आपत्तिवीतिककमसम्भवा । विप्पटिसारजाति विप्पटिसारतो जाता । पवट्ठन्तीति पुनप्पुनं उप्पज्जनेन

वदुन्ति । आरम्भजे आसवे पहायाति वीतिक्कमसम्भवे आसवे आपत्तिदेसनाय वा आपत्तिवुट्टानेन वा पजहित्वा । पटिविनोदेत्वाति सुद्धन्ते ठितभावपच्चवेक्खणेन नीहरित्वा । चित्तं पज्जञ्च भावेतूति विपस्सनाचित्तञ्च तंसम्पयुत्तं पज्जञ्च भावेतु । सेसं इमिना उपायेनेव वेदितव्वन्ति ।

३. सारन्ददसुत्तवण्णना

१४३. ततिये कामाधिमुत्तानन्ति वत्थुकामकिलेसकामेसु अधिमुत्तानं । धम्मानुधम्मपटिपन्नोति नवलोकुत्तरधम्मत्थाय सहसीलकं पुब्बभागपटिपदं पटिपन्नो पटिपत्तिपूरको पुगगलो दुल्लभो लोकस्मिं ।

४. तिकण्डकीसुत्तवण्णना

१४४. चतुत्थे अप्पटिकूलेति अप्पटिकूलारम्मणे । पटिकूलसज्जीति पटिकूलन्ति एवंसज्जी । एस नयो सब्बत्थ । कथं पनायं एवं विहरतीति? इडुस्मिं वत्थुस्मिं पन असुभाय वा फरति, अनिच्चतो वा उपसंहरति । एवं ताव अप्पटिकूले पटिकूलसज्जी विहरति । अनिडुस्मिं वत्थुस्मिं मेत्ताय वा फरति, धातुतो वा उपसंहरति । एवं पटिकूले अप्पटिकूलसज्जी विहरति । उभयस्मिं पन पुरिमनयस्स च पच्छिमनयस्स च वसेन ततियचतुत्थवारा वुत्ता, छळङ्गुपेक्खावसेन पच्चमो । छळङ्गुपेक्खा चेसा खीणासवस्स उपेक्खासदिसा, न पन खीणासवुपेक्खा । तत्थ उपेक्खको विहरेय्याति मज्झत्तभावे ठितो विहरेय्य । व्वचनीति किस्मिञ्च आरम्मणे । कत्थचीति किस्मिञ्च पदेसे । किञ्चनति कोचि अप्पमत्तकोपि । इति इमस्मिं सुत्ते पच्चसु ठानेसु विपस्सनाव कथिता । तं आरद्धविपस्सको भिक्खु कातुं सक्कोति, जाणवा पज्जुत्तरो बहुस्सुतसमणोपि कातुं सक्कोति । सोतापन्नसकदागामिअनागामिनो कातुं सक्कोन्तियेव, खीणासवे वत्तव्वमेव नत्थीति । पच्चमं उत्तानमेव ।

६. मित्तसुत्तवण्णना

१४६. छट्ठे कम्मन्तं कारेतीति खेत्तादिकम्मन्तं कारेति । अधिकरणं आदियतीति चत्तारि अधिकरणानि आदियति । पामोक्खेसु भिक्खूसूति दिसापामोक्खेसु भिक्खूसु । पटिविरुद्धो होतीति पच्चनीकग्गाहिताय विरुद्धो होति । अनवत्थचारिकन्ति अनवत्थानचारिकं ।

७. असप्पुरिसदानसुत्तवण्णना

१४७. सत्तमे असक्कच्चं देतीति न सक्करित्वा सुचिं कत्वा देति । अचिक्कीक्त्वा देतीति अचिक्कीकारेन अगारववसेन देति । अपविद्धं देतीति न निरन्तरं देति, अथ वा छट्ठेतुकामो विय देति । अनागमनदिट्ठिको देतीति कतस्स नाम फलं आगमिस्सतीति न एवं आगमनदिट्ठिं न उप्पादेत्वा देति ।

सुक्कपक्खे चिक्कीक्त्वा देतीति देय्यधम्मं च दक्खिण्येसु च चिक्कीकारं उपट्ठपेत्वा देति । तत्थ देय्यधम्मं पणीतं ओजवन्तं कत्वा देन्तो देय्यधम्मं चिक्कीकारं उपट्ठपेति नाम । पुगगलं विचिन्तिवा देन्तो दक्खिण्येसु चिक्कीकारं उपट्ठपेति नाम । सहत्था देतीति आणत्तिया परहत्थेन अदत्त्वा “अनमतग्गे संसारे विचरन्तेन मे हत्थपादानं अलद्धकालस्स पमाणं नाम नत्थि, वट्ठमोक्खं भवनिस्सरणं करिस्सामी”ति सहत्थेनेव देति । आगमनदिट्ठिकोति “अनागतभवस्स पच्चयो भविस्सती”ति कम्मञ्च विपाकञ्च सद्वहत्त्वा देतीति ।

८. सप्पुरिसदानसुत्तवण्णना

१४८. अट्टमे सद्धायाति दानञ्च दानफलञ्च सद्वहित्वा । कालेनाति युत्तप्पत्तकालेन । अनग्गहितचित्तोति अग्गहितचित्तो मुत्तचागो हुत्वा । अनुपहच्चाति अनुपघातेत्वा गुणे अमक्खेत्वा । कालागता चस्स अत्था पचुरा होन्तीति अत्था आगच्छमाना वयोवुड्ढकाले अनागन्त्वा युत्तप्पत्तकाले पठमवयस्मियेव आगच्छन्ति चेव बहू च होन्ति ।

९. पठमसमयविमुत्तसुत्तवण्णना

१४९. नवमे समयविमुत्तस्साति अप्पितप्पितक्खणेयेव विक्खम्भितेहि किलेसेहि विमुत्तत्ता समयविमुत्तिसङ्घाताय लोकियविमुत्तिया विमुत्तचित्तस्स । दसमं उत्तानत्थमेव ।

तिकण्डकीवग्गो पञ्चमो ।

ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

४. चतुत्थपण्णासकं

(१६) १. सद्धम्मवग्गो

१. पठमसम्मत्तनियामसुत्तवण्णना

१५१. चतुत्थस्स पठमे अभब्बो नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तन्ति कुसलेसु धम्मेसु सम्मत्तभूतं मग्गनियामं ओक्कमितुं अभब्बो अभोजनं । कथं परिभोतीति आदीसु “किं कथा नाम एसा”ति वदन्तो कथं परिभोति नाम । “किं नामेस कथेति, किं अयं जानाती”ति वदन्तो कथिकं परिभोति नाम । “मयं किं जानाम, कुतो अम्हाकं एतं सोतुं बल”न्ति वदन्तो अत्तानं परिभोति नाम । विपरियायेन सुक्कपक्खो वेदितब्बो ।

२. दुतियसम्मत्तनियामसुत्तवण्णना

१५२. दुतिये अनज्जाते अज्जातमानीति अविज्जातस्मियेव “विज्जातमिदं मया”ति एवंमानी ।

३. ततियसम्मत्तनियामसुत्तवण्णना

१५३. ततिये मक्खी धम्मं सुणातीति मक्खी हुत्वा गुणमक्खनचित्तेन धम्मं सुणाति । उपारम्भचित्तोति निग्गहारोपनचित्तो । रन्धगवेसीति गुणरन्धं गुणच्छिदं गवेसन्तो ।

४. पठमसद्धम्मसम्पोससुत्तवण्णना

१५४. चतुत्थे न सक्कच्चं धम्मं सुणन्तीति ओहितसोता सुकतकारिनो हुत्वा न सुणन्ति । न परियापुणन्तीति यथासुतं धम्मं वळज्जन्तापि सक्कच्चं न वळज्जेन्ति । पञ्चमं उत्तानमेव ।

६. ततियसद्धम्मसम्मोससुत्तवण्णना

१५६. छट्ठे अप्पटिसरणोति अप्पटिड्डो । आचरिया हि सुत्तन्तस्स पटिसरणं नाम, तेसं अभावा अप्पटिसरणो होति । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

७. दुक्कथासुत्तवण्णना

१५७. सत्तमे पुग्गलं उपनिधायाति तं तं पुग्गलं उपनिक्खिपित्वा, सक्खिं कत्वाति अत्थो । कच्छमानायाति कथियमानाय । सेसमेत्थ अट्ठमञ्च उत्तानत्थमेवाति ।

९. उदायीसुत्तवण्णना

१५९. नवमे अनुपुब्बिं कथं कथेस्सामीति दानानन्तरं सीलं, सीलानन्तरं सगगन्ति एवं देसनानुपुब्बिं कथं वा, यं यं सुत्तपदं वा गाथापदं वा निक्खित्तं होति, तस्स तस्स अनुरूपकथं कथेस्सामीति चित्तं उपट्ठपेत्वा परेसं धम्मो देसेतब्बो । परियायदस्सावीति तस्स तस्स अत्थस्स तं तं कारणं दस्सेन्तो । कारणज्झि इध परियायोति वुत्तं । अनुद्वयतं पटिच्चाति “महासम्बाधप्पत्ते सत्ते सम्बाधतो मोचेस्सामी”ति अनुकम्पं आगम्म । न आमिसन्तरोति न आमिसहेतुको, अत्तनो चतुपच्चयलाभं अनासीसन्तोति अत्थो । अत्तानञ्च परञ्च अनुपहच्चाति अत्तुक्कंसनपरवम्भनादिवसेन अत्तानञ्च परञ्च गुणुपघातेन अनुपहन्त्वा ।

१०. दुप्पटिविनोदयसुत्तवण्णना

१६०. दसमे दुप्पटिविनोदयाति यानि हस्सादीनि किच्चानि निष्फादेतुं ठानानि उप्पन्नानि होन्ति, तेसु मत्थकं असम्पत्तेसु अन्तरायेव दुन्नीहारा दुविक्खम्भया होन्ति । पटिभानन्ति कथेतुकामता वुच्चति । इमानि पञ्च दुप्पटिविनोदयानि, न सुप्पटिविनोदयानि । उपायेन पन कारणेन अनुरूपाहि पच्चवेक्खणअनुसासनादीहि सक्का पटिविनोदेतुन्ति ।

सद्धम्मवग्गो पठमो ।

(१७) २. आघातवग्गो

१. पठमआघातपटिविनयसुत्तवण्णना

१६१. दुतियस्स पठमे आघातं पटिविनेन्ति वूपसमेन्तीति आघातपटिविनया । यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो आघातो सब्बसो पटिविनेतब्बोति यत्थ आरम्मणे भिक्खुनो आघातो उप्पन्नो होति, तत्थ सो सब्बो इमेहि पञ्चहि पटिविनोदेतब्बोति अत्थो । मेत्ता तस्मिं पुग्गले भावेतब्बाति तिकचतुक्कज्झानवसेन मेत्ता भावेतब्बा । करुणायपि एसेव नयो । उपेक्खा पन चतुक्कपञ्चकज्झानवसेन भावेतब्बा । यस्मा पन यं पुग्गलं पस्सतो चित्तं न निब्बाति, तस्मिं मुदिता न सण्ठहति, तस्मा सा न वुत्ता । असतिअमनसिकारोति यथा सो पुग्गलो न उपट्ठाति, कुट्टादीहि अन्तरितो विय होति, एवं तस्मिं असतिअमनसिकारो आपज्जितब्बो । सेसं हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानमेव ।

२. दुतियआघातपटिविनयसुत्तवण्णना

१६२. दुतिये आघातो एतेसु पटिविनेतब्बोति **आघातपटिविनया** । आघातो एतेहि पटिविनेतब्बोतिपि **आघातपटिविनया** । पटिविनयोति हि पटिविनयवत्थूनम्पि पटिविनयकारणानम्पि एतं अधिवचनं, तदुभयम्पि इध वट्ठति । पञ्च हि पुग्गला पटिविनयवत्थू होन्ति पञ्चहि उपमाहि पञ्च पटिपत्तियो पटिविनयकारणानि । **लभति च कालेन कालं चेतसो विवरं चेतसो पसादन्ति** काले काले समथविपस्सनाचित्तस्स उप्पन्नोकाससङ्घातं विवरञ्चेव सद्भासम्पन्नभावसङ्घातं पसादञ्च लभति ।

रथियायाति अन्तरवीथियं । **नन्तकन्ति** पिलोतिकखण्डं । **निग्गहेत्वाति** अक्कमित्वा । **यो तत्थ सारोति** यं तत्थ थिरट्ठानं । **तं परिपातेत्वाति** तं लुञ्चित्वा । **एवमेव खोति** एत्थ पंसुकूलिको विय मेत्ताविहारी दट्ठब्बो, रथियाय नन्तकं विय वेरिपुग्गलो, दुब्बलट्ठानं विय अपरिसुद्धकायसमाचारता, थिरट्ठानं विय परिसुद्धवचीसमाचारता, दुब्बलट्ठानं छट्ठेत्वा थिरट्ठानं आदाय गन्त्वा सिब्बित्वा रजित्वा पारुपित्वा विचरणकालो विय अपरिसुद्धकायसमाचारतं अमनसिकत्वा परिसुद्धवचीसमाचारतं मनसिकत्वा वेरिम्हि चित्तुप्पादं निब्बापेत्वा फासुविहारकालो दट्ठब्बो ।

सेवालपणकपरियोनद्धाति सेवालेन च उदकपप्पटकेन च पटिच्छन्ना । **घम्मपरेतोति** घम्मेन अनुगतो । **किलन्तोति** मग्गकिलन्तो । **तसितोति** तण्हाभिभूतो । **पिपासितोति** पानीयं पातुकामो । **अपवियूहित्वाति** अपनेत्वा । **पिवित्वाति** पसन्नउदकं पिवित्वा । **एवमेव खोति** एत्थ घम्माभित्तो पुरिसो विय मेत्ताविहारी दट्ठब्बो, सेवालपणकं विय अपरिसुद्धवचीसमाचारता, पसन्नउदकं विय परिसुद्धकायसमाचारता, सेवालपणकं अपब्यूहित्वा पसन्नोदकं पिवित्वा गमनं विय अपरिसुद्धवचीसमाचारतं अमनसिकत्वा परिसुद्धकायसमाचारतं मनसिकत्वा वेरिम्हि चित्तुप्पादं निब्बापेत्वा फासुविहारकालो दट्ठब्बो ।

खोभेस्सामीति चालेस्सामि । **लोळेस्सामीति** आकुलं करिस्सामि । **अपेय्यम्पि तं करिस्सामीति** पिवितुं असक्कुण्यं करिस्सामि । **चतुक्कुण्डिकोति** जाणूहि च हत्थेहि च भूमियं पतिट्ठानेन चतुक्कुण्डिको हुत्वा । **गोपीतकं पिवित्वाति** गावियो विय मुखेन आकट्ठेन्तो पिवित्वा । **एवमेव खोति** एत्थ घम्माभित्तो पुरिसो विय मेत्ताविहारी दट्ठब्बो, गोपदं विय वेरिपुग्गलो, गोपदे परित्तउदकं विय तस्सब्भन्तरे परित्तगुणो, चतुक्कुण्डिकस्स गोपीतकं पिवित्वा पक्कमनं विय तस्स अपरिसुद्धकायवचीसमाचारतं अमनसिकत्वा यं सो कालेन कालं धम्मस्सवनं निस्साय चेतसो विवरप्पसादसङ्घातं पीतिपामोज्जं लभति, तं मनसिकत्वा चित्तुप्पादनिब्बापनं वेदितब्बं ।

आबाधिकोति इरियापथभज्जनकेन विसभागाबाधेन आबाधिको । **पुरतोपिस्साति** पुरतोपि भवेय्य । **अनयव्यसनन्ति** अवट्ठिविनासं । **एवमेव खोति** एत्थ सो अनाथगिलानो विय सब्बकण्हधम्मसमन्नागतो पुग्गलो, अद्धानमग्गो विय अनमतग्गसंसारो, पुरतो च पच्छतो च गामानं दूरभावो विय निब्बानस्स दूरभावो, सप्पायभोजनानं अलाभो विय सामज्जफलभोजनानं अलाभो, सप्पायभेसज्जानं अलाभो विय समथविपस्सनानं अभावो, पतिरूपउपट्ठाकानं अलाभो विय ओवादानुसासनीहि किलेसतिकिच्छकानं अभावो, गामन्तनायकस्स अलाभो विय निब्बानसम्पापकस्स तथागतस्स वा तथागतसावकस्स वा अलङ्घभावो, अज्जतरस्स पुरिसस्स दिस्वा कारुज्जुपट्ठानं विय तस्मिं पुग्गले मेत्ताविहारिकस्स कारुज्जं उप्पादेत्वा चित्तनिब्बापनं वेदितब्बं ।

अच्छोदकाति पसन्नोदका । **सातोदकाति** मधुरोदका । **सीतोदकाति** तनुसीतसलिला । **सेतकाति** ऊमिभिज्जनट्ठानेसु

सेतवण्णा । सुपतित्थाति समतित्था । एवमेव खोति एत्थ घम्माभित्तो पुरिसो विय मेत्ताविहारी दट्ठब्बो, सा पोक्खरणी विय परिसुद्धसब्बद्वारो पुरिसो, न्हत्वा पिवित्वा पच्चुत्तरित्वा रुक्खच्छायाय निपज्जित्वा यथाकामं गमनं विय तेसु द्वारेसु यं इच्छति, तं आरम्मणं कत्वा चित्तनिब्बापनं वेदितब्बं । ततियचतुत्थानि हेट्ठा वुत्तनयानेव ।

५. पञ्चपुच्छासुत्तवण्णना

१६५. पञ्चमे परिभवन्ति परिभवन्तो, एवं परिभविस्सामीति परिभवनत्थाय पुच्छतीति अत्थो । अज्जातुकामोति जानितुकामो हुत्वा ।

६. निरोधसुत्तवण्णना

१६६. छट्ठे अत्थेतं ठानन्ति अत्थि एतं कारणं । नो चे दिट्ठेव धम्मे अज्जं आराधेय्याति नो चे इमस्मिंयेव अत्तभावे अरहत्तं पापुण्येय्य । कबळीकाराहारभक्खानं देवानन्ति कामावचरदेवानं । अज्जतरं मनोमयं कायन्ति ज्ञानमनेन निब्बत्तं अज्जतरं सुद्धावासब्रह्मकायं । उदायीति लाळुदायी । सो हि “मनोमय”न्ति सुत्वा “आरुप्पे न भवितब्ब”न्ति पटिबाहि । थेरो “सारिपुत्तो किं जानाति, यस्स सम्मुखा एवं भिक्खू वचनं पटिक्कोसन्ती”ति एवं बालानं लद्धिउप्पत्तिपटिबाहनत्थं तं वचनं अनधिवासेत्वा येन भगवा तेनुपसङ्गमि ।

अत्थि नामाति अमरिसनत्थे निपातो । तेनेव चेत्य “अज्झुपेक्खिस्सथा”ति अनागतवचनं कतं । अयज्हेत्थत्थो — आनन्द, तुम्हे थेरं भिक्खुं विहेठियमानं अज्झुपेक्खथ, न वो एतं मरिसयामि न सहामि नाधिवासेमीति । कस्मा पन भगवा आनन्दथेरंयेव एवमाहाति? धम्मभण्डागारिकत्ता । धम्मभण्डागारिकस्स हि एवं वदन्तो पटिबाहितुं भारो । अपिचेस सारिपुत्तथेरस्स पियसहायो, तेनापिस्स एस भारो । तत्थ किञ्चापि भगवा आनन्दथेरं गरहन्तो एवमाह, न पनेसा तस्सेव गरहा, सम्मुखीभूतानं सब्बेसंयेव गरहाति वेदितब्बा । विहारन्ति गन्धकुटिं ।

अनच्छरियन्ति न अच्छरियं । यथाति कारणवचनं । आयस्मन्तंयेवेत्थ उपवानं पटिभासेय्याति एत्थ भगवता च एवं एतदेव कारणं आरम्भ उदाहटे आयस्मतोयेव उपवानस्स पटिवचनं पटिभातु उपट्ठातूति दीपेति । सारज्जं ओक्कन्तन्ति दोमनस्सं अनुपविट्ठं । सीलवातिआदीहि खीणासवसीलादीनियेव कथितानि । खण्डिच्चेनातिआदीनि सक्कारादीनं कारणपुच्छावसेन वुत्तानि । किं खण्डिच्चादीहि कारणोहि तं तं सब्रह्मचारिं सक्करेय्यन्ति अयज्हेत्थ अधिप्पायो ।

७. चोदनासुत्तवण्णना

१६७. सत्तमे चोदकेनाति वत्थुसन्दस्सना आपत्तिसन्दस्सना संवासप्पटिक्खेपो सामीचिप्पटिक्खेपोति चतूहि चोदनावत्थूहि चोदयमानेन । कालेन वक्खामि नो अकालेनाति एत्थ चुदितकस्स कालो कथितो, न चोदकस्स । परं चोदेन्तेन हि परिसमज्झे वा उपोसथपवारणगे वा आसनसालाभोजनसालादीसु वा न चोदेतब्बो, दिवाट्ठाने निसिन्नकाले “करोतायस्मा ओकासं, अहं आयस्मन्तं वत्तुकामो”ति एवं ओकासं कारेत्वा चोदेतब्बो । पुगगलं पन उपपरिक्खित्वा यो लोलपुगगलो अभूतं वत्वा भिक्खूनं अयसं आरोपेति, सो ओकासकम्मं विनापि चोदेतब्बो । भूतेनाति तच्चेन सभावेन । सण्हेनाति मट्ठेन मुदुकेन । अत्थसंहितेनाति अत्थकामताय हितकामताय उपेतेन । अविप्पटिसारो उपदहातब्बोति अमङ्कुभावो उपनेतब्बो । अलं ते अविप्पटिसारायाति युत्तं ते अमङ्कुभावाय । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति । अट्ठमं हेट्ठा वुत्तनयत्ता पाकटमेव ।

९. खिप्पनिसन्तिसुत्तवण्णना

१६९. नवमे खिप्पं निसामयति उपधारेतीति **खिप्पनिसन्ति** । सुग्गहितं कत्वा गणहातीति **सुग्गहितग्गाही** ।
अत्थकुसलोति अट्ठकथाय छेको । **धम्मकुसलो**ति पाळियं छेको । **निरुत्तिकुसलो**ति निरुत्तिवचनेसु छेको ।
व्यञ्जनकुसलोति अक्खरप्पभेदे छेको । **पुब्बापरकुसलो**ति अत्थपुब्बापरं, धम्मपुब्बापरं, अक्खरपुब्बापरं, व्यञ्जनपुब्बापरं,
 अनुसन्धिपुब्बापरन्ति इमस्मिं पञ्चविधे पुब्बापरे छेको । तत्थ **अत्थपुब्बापरकुसलो**ति हेट्ठा अत्थेन उपरि अत्थं जानाति,
 उपरि अत्थेन हेट्ठा अत्थं जानाति । कथं? सो हि हेट्ठा अत्थं ठपेत्वा उपरि अत्थे वुत्ते “हेट्ठा अत्थो अत्थी”ति जानाति । उपरि
 अत्थं ठपेत्वा हेट्ठा अत्थे वुत्तेपि “उपरि अत्थो अत्थी”ति जानाति । उभतो ठपेत्वा मज्झे अत्थे वुत्ते “उभतो अत्थो
 अत्थी”ति जानाति । मज्झे अत्थं ठपेत्वा उभतोभागेसु अत्थे वुत्ते “मज्झे अत्थो अत्थी”ति जानाति । **धम्मपुब्बापरादीसु**पि
 एसेव नयो । **अनुसन्धिपुब्बापरे** पन सीलं आदिं कत्वा आरद्धे सुत्तन्ते मत्थके छसु अभिज्जासु आगतासु “यथानुसन्धिं
 यथानुपरिच्छेदं सुत्तन्तो गतो”ति जानाति । दिट्ठिवसेन आरद्धे उपरि सच्चेसु आगतेसुपि “यथानुसन्धिना गतो”ति जानाति ।
 कलहभण्डनवसेन आरद्धे उपरि सारणीयधम्मसे आगतेसुपि, द्वत्तिसतिरच्छानकथावसेन आरद्धे उपरि दसकथावत्थूसु
 (अ० नि० १०.६९; उदा० ३१) आगतेसुपि “यथानुसन्धिना गतो”ति जानातीति ।

१०. भद्दजिसुत्तवण्णना

१७०. दसमे **अभिभूति** अभिभवित्वा ठितो जेट्ठको । **अनभिभूतो**ति अज्जेहि अनभिभूतो । **अज्जदत्थू**ति एकंसवचने
 निपातो । दस्सनवसेन **दसो**, सब्बं पस्सतीति अधिप्पायो । **वसवत्ती**ति सब्बं जनं वसे वत्तेति । **यथा पस्सतो**ति इट्ठारम्मणं वा
 होतु अनिट्ठारम्मणं वा, येनाकारेण तं पस्सन्तस्स । **अनन्तरा आसवानं खयो होतीति** अनन्तरायेव अरहत्तं उप्पज्जति ।
यथा सुणतोति एत्थापि एसेव नयो । अथ वा यं चक्खुना रूपं दिस्वा निरन्तरमेव विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पाप्पुणाति, तं
 तस्स अरहत्तं चक्खुविज्जाणानन्तरं नाम होति । तं सन्धाय वुत्तं — **इदं दस्सनानं अग्गन्ति** । दुतियपदेपि एसेव नयो ।

यथा सुखितस्साति येन मग्गसुखेन सुखितस्स । **अनन्तरा आसवानं खयो होतीति** समनन्तरमेव अरहत्तं
 उप्पज्जति । **इदं सुखानं अग्गन्ति** इदं मग्गसुखं सुखानं उत्तमं । **यथा सज्जिस्साति** इथापि मग्गसज्जाव अधिप्पेता । **यथा**
भूतस्साति यस्मिं भवे यस्मिं अत्तभावे ठितस्स । **अनन्तराति** अनन्तरायेन अरहत्तं उप्पज्जति ॥ **इदं भवानं अग्गन्ति** अयं
 पच्छिमो अत्तभावो भवानं अग्गं नाम । अथ वा **यथा भूतस्साति** येहि खन्धेहि मग्गक्खणे भूतस्स विज्जमानस्स । **अनन्तरा**
आसवानं खयो होतीति मग्गानन्तरमेव फलं उप्पज्जति । **इदं भवानं अग्गन्ति** इदं मग्गक्खणे खन्धपञ्चकं भवानं अग्गं
 नामाति ।

आघातवग्गो दुतियो ।

(१८) ३. उपासकवग्गो

१-३. सारज्जसुत्तादिवण्णना

१७१-१७३. ततियस्स पठमदुतियततियेसु अगारियप्पटिपत्ति कथिता । सोतापन्नसकदागामिनोपि होन्तु, वट्टन्तियेव ।

४. वेरसुत्तवण्णना

१७४. चतुर्थे भयानीति चित्तुत्रासभयानि । वेरानीति अकुसलवेरानिपि पुगलवेरानिपि । चेतसिकन्ति चित्तनिस्सितं । दुक्खन्ति कायपसादवत्थुकं दुक्खं । दोमनस्सन्ति दोमनस्सवेदनं । इमस्मिं सुत्ते विरतिपहानं कथितं ।

५. चण्डालसुत्तवण्णना

१७५. पञ्चमे उपासकपतिकुट्टोति उपासकपच्छिमको । कोतूहलमङ्गलिकोति “इमिना इदं भविस्सती”ति एवं पवत्तत्ता कोतूहलसङ्घातेन दिट्ठसुतमुतमङ्गलेन समन्नागतो । मङ्गलं पच्चेति नो कम्मन्ति मङ्गलं ओलोकेति, कम्मं न ओलोकेति । इतो च बहिद्धाति इमम्हा सासना बहिद्धा । पुब्बकारं करोतीति दानादिकं कुसलकिच्चं पठमतरं करोति ।

६. पीतिसुत्तवण्णना

१७६. छट्ठे किन्ति मयन्ति केन नाम उपायेन मयं । पविवेकं पीतिन्ति पठमदुतियज्झानानि निस्साय उप्पज्जनकपीति । कामूपसंहितन्ति कामनिस्सितं दुविधे कामे आरब्ध उप्पज्जनकं । अकुसलूपसंहितन्ति “मिगसूकरादयो विज्झिस्सामी”ति सरं खिपित्वा तस्मिं विरद्धे “विरद्धं मया”ति एवं अकुसले निस्साय उप्पज्जनकं । तादिसेसु पन ठानेसु अविरज्झन्तस्स “सुट्ठु मे विद्धं, सुट्ठु मे प्पहट्ठ”न्ति उप्पज्जनकं अकुसलूपसंहितं सुखं सोमनस्सं नाम । दानादिउपकरणानं असम्पत्तिया उप्पज्जमानं पन कुसलूपसंहितं दुक्खं दोमनस्सन्ति वेदितब्बं ।

७. वणिज्जासुत्तवण्णना

१७७. सत्तमे वणिज्जाति वाणिजकम्मनि । उपासकेनाति तिसरणगतेन । सत्थवणिज्जाति आवुधभण्डं कारेत्वा तस्स विक्कयो । सत्तवणिज्जाति मनुस्सविक्कयो । मंसवणिज्जाति सूकरमिगादयो पोसेत्वा तेसं विक्कयो । मज्जवणिज्जाति यंकिज्चि मज्जं कारेत्वा तस्स विक्कयो । विसवणिज्जाति विसं कारेत्वा तस्स विक्कयो । इति सब्बम्पि इमं वणिज्जं नेव अत्तना कातुं, न परे समादपेत्वा कारेतुं वट्ठति ।

८. राजसुत्तवण्णना

१७८. अट्ठमे पब्बाजेन्तीति रट्ठम्हा पब्बाजेन्ति । यथापच्चयं वा करोन्तीति यथाधिप्पायं यथाज्झासयं करोन्ति । तथेव पापकम्मं पवेदेन्तीति यथा तेन कतं, तं तथेव अज्जेसं आरोचेन्ति कथेन्ति ।

९. गिहिसुत्तवण्णना

१७९. नवमे संवुतकम्मन्तन्ति पिहितकम्मन्तं । आभिचेतसिकानन्ति उत्तमचित्तनिस्सितानं । दिट्ठधम्मसुखविहारानन्ति पच्चक्खेयेव धम्मे पवत्तिक्खणे सुखविहारानं । अरियकन्तेहीति अरियानं कन्तेहि मग्गफलसीलेहि ।

अरियधम्मं समादायाति एत्थ अरियधम्मोति पञ्च सीलानि कथितानि । मेरयं वारुणन्ति चतुब्बिधं मेरयं पञ्चविधञ्च सुरं । धम्मज्ज्यानुवितक्कयेति नवविधं लोकुत्तरधम्मं अनुस्सतिवसेनेव वितक्केय्य । अब्बापज्झं हितं चित्तन्ति निट्ठुक्खं मेत्तादिब्रह्मविहारचित्तं । देवलोकाय भावयेति ब्रह्मलोकत्थाय भावेय्य । पुज्जत्थस्स जिगीसतोति पुज्जेन अत्थिकस्स पुज्जं गवेसन्तस्स । सन्तेसूति बुद्धपच्चेकबुद्धतथागतसावकेसु । विपुला होति दक्खिणाति एवं दिन्नदानं

महष्फलं होति । अनुपुब्बेनाति सीलपूरणादिना अनुक्कमेन । सेसं तिकनिपाते वुत्तत्थमेव ।

१०. गवेसीसुत्तवण्णना

१८०. दसमे सितं पात्वाकासीति महामग्गेनेव गच्छन्तो तं सालवनं ओलोकेत्वा “अत्थि नु खो इमस्मिं ठाने किञ्चि सुकारणं उप्पन्नपुब्बं”न्ति अद्दस कस्सपबुद्धकाले गवेसिना उपासकेन कतं सुकारणं । अथस्स एतदहोसि — “इदं सुकारणं भिक्खुसङ्घस्स अपाकटं पटिच्छन्नं, हन्द नं भिक्खुसङ्घस्स पाकटं करोमी”ति मग्गा ओक्कम्म अज्जतरस्मिं पदेसे ठितोव सितपातुकम्मं अकासि, अग्गगदन्ते दस्सेत्वा मन्दहसितं हसि । यथा हि लोकिमनुस्सा उदरं पहरन्ता “कहं कहं”न्ति हसन्ति, न एवं बुद्धा । बुद्धानं पन हसितं हट्ठपहट्ठाकारमत्तमेव होति ।

हसितज्ज नामेतं तेरसहि सोमनस्ससहगतचित्तेहि होति । तत्थ लोकिमहाजनो अकुसलतो चतूहि, कामावचरकुसलतो चतूहीति अट्ठहि चित्तेहि हसति, सेखा अकुसलतो दिट्ठिगतसम्पयुत्तानि द्वे अपनेत्वा छहि चित्तेहि हसन्ति, खीणासवा चतूहि सहेतुककिरियचित्तेहि, एकेन अहेतुककिरियचित्तेनाति पज्जहि चित्तेहि हसन्ति । तेसुपि बलवारम्मणे आपाथमागते द्वीहि जाणसम्पयुत्तचित्तेहि हसन्ति, दुब्बलारम्मणे दुहेतुकचित्तद्वयेन च अहेतुकचित्तेन चाति तीहि चित्तेहि हसन्ति । इमस्मिं पन ठाने किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातुसोमनस्ससहगतचित्तं भगवतो पहट्ठाकारमत्तहसितं उप्पादेति ।

तं पनेतं हसितं एवं अप्पमत्तकम्पि थेरस्स पाकटं अहोसि । कथं? तथारूपे हि काले तथागतस्स चतूहि दाठाहि चातुद्दीपिकमहामेघमुखतो समोसरिता विज्जुलता विय विरोचमाना महातालक्खन्धप्पमाणा रस्मिवट्टियो उट्ठित्वा तिक्खत्तुं सिरवरं पदक्खिणं कत्वा दाठगोसुयेव अन्तरधायन्ति । तेन सज्जाणेन आयस्मा आनन्दो भगवतो पच्छतो गच्छमानोपि सितपातुभावं जानाति ।

इद्धन्ति समिद्धं । फीतन्ति अतिसमिद्धं सब्बपालिफुल्लं विय । आकिण्णमनुस्सन्ति जनसमाकुलं । सीलेसु अपरिपूरकारीति पज्जसु सीलेसु असमत्तकारी । पटिदेसितानीति उपासकभावं पटिदेसितानि । समादपितानीति सरणेसु पटिद्वापितानीति अत्थो । इच्चेतं समसमन्ति इति एतं कारणं सब्बाकारतो समभावेनेव समं, न एकदेसेन । नत्थि किञ्चि अतिरेकन्ति मय्हं इमेहि किञ्चि अतिरेकं नत्थि । हन्दाति ववस्सगत्थे निपातो । अतिरेकायाति विसेसकारणत्थाय पटिपज्जामीति अत्थो । सीलेसु परिपूरकारिं धारेथाति पज्जसु सीलेसु समत्तकारीति जानाथ । एत्तावता तेन पज्ज सीलानि समादिन्नानि नाम होन्ति । किमद्ग पन न मयन्ति मयं पन केनेव कारणेन परिपूरकारिनो न भविस्साम । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

उपासकवग्गो ततियो ।

(१९) ४. अरज्जवग्गो

१. आरज्जिकसुत्तवण्णना

१८१. चतुत्थस्स पठमे मन्दत्ता मोमूहत्ताति नेव समादानं जानाति, न आनिसंसं । अत्तनो पन मन्दत्ता मोमूहत्ता

अज्जाणेनेव आरज्जको होति । पापिच्छो इच्छापकतोति “अरज्जे मे विहरन्तस्स ‘अयं आरज्जको’ति चतुपच्चयसक्कारं करिस्सन्ति, ‘अयं भिक्खु लज्जी पविवित्तो’ति आदीहि च गुणेहि सम्भावेस्सन्ती”ति एवं पापिकाय इच्छाय ठत्वा ताय एव इच्छाय अभिभूतो हुत्वा आरज्जको होति । उम्मादवसेन अरज्जं पविसित्वा विहरन्तो पन उम्मादा चित्तक्खेपा आरज्जको नाम होति । वणिणतन्ति इदं आरज्जकङ्गं नाम बुद्धेहि च बुद्धसावकेहि च वणिणतं पसत्थन्ति आरज्जको होति । इदमत्थितन्ति इमाय कल्याणाय पटिपत्तिया अत्थो एतस्साति इदमत्थी, इदमत्थिनो भावो इदमत्थिता । तं इदमत्थितंयेव निस्साय, न अज्जं किञ्चि लोकाभिसन्ति अत्थो । सेसमेत्थ इतो परेसु च उत्तानत्थमेव ।

अरज्जवग्गो चतुत्थो ।

(२०) ५. ब्राह्मणवग्गो

१. सोणसुत्तवण्णना

१९१. पञ्चमस्स पठमे ब्राह्मणधम्माति ब्राह्मणसभावा । सुनखेसूति कुक्कुरेसु । नेव किणन्ति न विक्किणन्तीति न गणहन्ता किणन्ति, न ददन्ता विक्किणन्ति । सम्पियेनेव संवासं संबन्धाय सम्पवत्तेन्तीति पियो पियं उपसङ्गमित्वा पवेणिया बन्धनत्थं संवासं पवत्तयन्ति । उदरावदेहकन्ति उदरं अवदिहित्वा उपचिनित्वा पूरेत्वा । अवसेसं आदाय पक्कमन्तीति यं भुज्जितुं न सक्कोन्ति, तं भण्डिकं कत्वा गहेत्वा गच्छन्ति । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

२. दोणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१९२. दुतिये त्वम्पि नोति त्वम्पि नु । पवत्तारोति पवत्तयितारो । येसन्ति येसं सन्तकं । मन्तपदन्ति वेदसङ्घातं मन्तमेव । गीतन्ति अट्टकादीहि दसहि पोरणकब्राह्मणेहि सरसम्पत्तिवसेन सज्झायितं । पवुत्तन्ति अज्जेसं वुत्तं, वाचितन्ति अत्थो । समीहितन्ति समुपब्यूळ्हं रासिकतं, पिण्डं कत्वा ठपितन्ति अत्थो । तदनुगायन्तीति एतरहि ब्राह्मणा तं तेहि पुब्बेहि गीतं अनुगायन्ति अनुसज्झायन्ति । तदनुभासन्तीति तं अनुभासन्ति । इदं पुरिमस्सेव वेवचनं । भासितमनुभासन्तीति तेहि भासितं अनुभासन्ति । सज्झायितमनुसज्झायन्तीति तेहि सज्झायितं अनुसज्झायन्ति । वाचितमनुवाचेन्तीति तेहि अज्जेसं वाचितं अनुवाचेन्ति । सेय्यथिदन्ति ते कतमेति अत्थो । अट्टकोति आदीनि तेसं नामानि । ते किर दिब्बेन चक्खुना ओलोकेत्वा परूपघातं अकत्वा कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स भगवतो पावचनेन सह संसन्देत्वा मन्ते गन्थेसुं । अपरापरे पन ब्राह्मणा पाणातिपातादीनि पक्खिपित्वा तयो वेदे भिन्दित्वा बुद्धवचनेन सद्धिं विरुद्धे अकंसु । त्यास्सुं मेति एत्थ अस्सूति निपातमत्तं, ते ब्राह्मणा इमे पञ्च ब्राह्मणे पज्जापेन्तीति अत्थो ।

मन्ते अधीयमानोति वेदे सज्झायन्तो गणहन्तो । आचरियधनन्ति आचरियदक्खिणं आचरियभागं । न इस्सत्थेनाति न योधाजीवकम्मेन उप्पादेति । न राजपोरिसेनाति न राजपट्टाकभावेन । केवलं भिक्खाचरियायाति सुद्धाय भिक्खाचरियाय एव । कपालं अनतिमज्जमानोति तं भिक्खाभाजनं अनतिमज्जमानो । सो हि पुण्णपत्तं आदाय सीसं न्हातो कुलद्वारेसु ठत्वा “अहं अट्टचत्तालीस वस्सानि कोमारब्रह्मचरियं चरिं, मन्तापि मे गहिता, आचरियस्स आचरियधनं दस्सामि, धनं मे देथा”ति याचति । तं सुत्वा मनुस्सा यथासत्ति यथाबलं अट्टपि सोळसपि सतम्पि सहस्सम्पि देन्ति । एवं सकलगामं चरित्वा लद्धधनं आचरियस्स निव्यादेति । तं सन्थायेतं वुत्तं । एवं खो दोण ब्राह्मणो ब्रह्मसमो होतीति एवं ब्रह्मविहारेहि समन्नागतत्ता ब्राह्मणो ब्रह्मसमो नाम होति ।

नेव कयेन न विक्कयेनाति नेव अत्तना कयं कत्वा गण्हाति, न परेन विक्कयं कत्वा दिन्नं । उदकूपस्सट्ठन्ति उदकेन उपस्सट्ठं परिच्चत्तं । सो हि यस्मिं कुले वयप्पत्ता दारिका अत्थि, गत्त्वा तस्स द्वारे तिट्ठति । “कस्मा ठितोसी”ति वुत्ते “अहं अट्ठचत्तालीस वस्सानि कोमारब्रह्मचरियं चरिं, तं सब्बं तुम्हाकं देमि, तुम्हे मय्हं दारिकं देथा”ति वदति । ते दारिकं आनेत्वा तस्स हत्थे उदकं पातेत्वा देन्ति । सो तं उदकूपस्सट्ठं भरियं गण्हित्वा गच्छति । अतिमीळ्हजोति अतिमीळ्ह महागूथरासिम्हि जातो । तस्स साति तस्स एसा । न दवत्थाति न कीळनत्था । न रतत्थाति न कामरतिअत्था । मेथुनं उप्पादेत्वाति धीतरं वा पुत्तं वा उप्पादेत्वा “इदानी पवेणि घटीयिस्सती”ति निक्खमित्वा पब्बजति । सुगतिं सगं लोकन्ति ब्रह्मलोकमेव सन्धायेतं वुत्तं । देवसमो होतीति दिब्बविहारेहि समन्नागतत्ता देवसमो नाम होति ।

तमेव पुत्तस्सादं निकामयमानोति ख्वास्स धीतरं वा पुत्तं वा जातं दिस्वा पुत्तपेमं पुत्तस्सादो उपज्जति, तं पत्थयमानो इच्छमानो । कुटुम्बं अज्झावसतीति कुटुम्बं सण्ठपेत्वा कुटुम्बमज्झे वसति । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

३. सङ्गारवसुत्तवण्णना

१९३. ततिये पगेवाति पठमज्जेव । कामरागपरियुट्ठितेनाति कामरागगगहितेन । कामरागपरेतेनाति कामरागानुगतेन । निस्सरणन्ति तिविधं कामरागस्स निस्सरणं विक्खम्भननिस्सरणं, तदङ्गनिस्सरणं, समुच्छेदनिस्सरणन्ति । तत्थ असुभे पठमज्झानं विक्खम्भननिस्सरणं नाम, विपस्सना तदङ्गनिस्सरणं नाम, अरहत्तमगो समुच्छेदनिस्सरणं नाम । तं तिविधम्पि नप्पजानातीति अत्थो । अत्तत्थम्पीति आदीसु अरहत्तसङ्घातो अत्तनो अत्थो अत्तत्थो नाम, पच्चयदायकानं अत्थो परत्थो नाम, स्वेव दुविधो उभयत्थो नाम । इमिना नयेन सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो ।

अयं पन विसेसो — ब्यापादस्स निस्सरणन्ति आदीसु हि द्वेव निस्सरणानि विक्खम्भननिस्सरणञ्च समुच्छेदनिस्सरणञ्च । तत्थ ब्यापादस्स ताव मेत्ताय पठमज्झानं विक्खम्भननिस्सरणं नाम, अनागामिमगो समुच्छेदनिस्सरणं, थिनमिद्धस्स आलोकसज्जा विक्खम्भननिस्सरणं, अरहत्तमगो समुच्छेदनिस्सरणं । उद्धच्यकुक्कुच्चस्स यो कोचि समथो विक्खम्भननिस्सरणं, उद्धच्यस्स पनेत्थ अरहत्तमगो, कुक्कुच्चस्स अनागामिमगो समुच्छेदनिस्सरणं । विचिकिच्छाय धम्मववत्थानं विक्खम्भननिस्सरणं, पठममगो समुच्छेदनिस्सरणं ।

या पनेत्थ सेय्यथापि, ब्राह्मण, उदपत्तो संसट्ठो लाखाय वाति आदिका उपमा वुत्ता, तासु उदपत्तोति उदकभरिता पाति । संसट्ठोति वण्णभेदकरणवसेन संसट्ठो । उक्कुधितोति कुधितो । उस्सदकजातोति उसुमकजातो । सेवालपणकपरियोनद्धोति तिलबीजकादिभेदेन सेवालेन वा नीलमण्डूकपिट्ठिवण्णेन वा उदकपिट्ठिं छादेत्वा निब्बत्तेन पणकेन परियोनद्धो । वातेरितोति वातेन एरितो कम्पितो । आविलोति अप्पसन्नो । लुळितोति असन्निसिन्नो । कललीभूतोति कदमीभूतो । अन्धकारे निक्खित्तोति कोटुकन्तरादिभेदे अनालोकट्टाने ठपितो । इमस्मिं सुत्ते भगवा तीहि भवेहि देसनं निवट्ठेत्वा अरहत्तनिकूटेन निट्ठपेसि, ब्राह्मणो पन सरणमत्ते पतिट्ठितोति ।

४. कारणपालीसुत्तवण्णना

१९४. चतुत्थे कारणपालीति पालोति तस्स नामं, राजकुलानं पन कम्मन्ते कारेतीति कारणपाली नाम जातो । कम्मन्तं कारेतीति पातोव उट्ठाय द्वारट्टालकपाकारे अकते कारेति, जिण्णे पटिजग्गापेति । पिङ्गियाणि ब्राह्मणन्ति एवंनामकं अनागामिफले पतिट्ठितं अरियसावकं ब्राह्मणं । सो किर पातोव उट्ठाय गन्धमालादीनि गाहापेत्वा सत्थु सन्तिकं

गन्त्वा वन्दित्वा गन्धमालादीहि पूजेत्वा नगरं आगच्छति, इदं ब्राह्मणस्स देवसिकं वत्तन्ति । तं सो एवं वत्तं कत्वा आगच्छन्तं अदस । **एतदवोचाति** “अयं ब्राह्मणो पज्जवा जाणुत्तरो, कहं नु खो पातोव गन्त्वा आगच्छती”ति चिन्तेत्वा अनुक्कमेन सन्तिकं आगतं सज्जानित्वा “हन्द कुतो नू”ति आदिवचनं अवोच ।

तत्थ दिवा दिवस्साति दिवसस्सापि दिवा, मज्झन्हिककालेति अत्थो । **पण्डितो मज्जेति** भवं पिङ्गियानी समणं गोतमं पण्डितोति मज्जति, उदाहु नोति अयमेत्थ अत्थो । **को चाहं, भोति**, भो, समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तियजानने अहं को नाम? **को च समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तियं जानिस्सामीति** कुतो चाहं समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तियं जानिस्सामि, केन नाम कारणेन जानिस्सामीति एवं सब्बथापि अत्तनो अजाननभावं दीपेति । **सोपि नूनस्स तादिसोवाति** यो समणस्स गोतमस्स पज्जावेय्यत्तियं जानेय्य, सोपि नून दस पारमियो पूरेत्वा सब्बज्जुतं पत्तो तादिसो बुद्धोयेव भवेय्य । सिनेरुं वा हि पथविं वा आकासं वा पमेतुकामेन तप्पमाणो दण्डो वा रज्जु वा लद्धुं वट्टति, समणस्स गोतमस्स पज्जं जानन्तेनपि तस्स जाणसदिसमेव सब्बज्जुतज्जाणं लद्धुं वट्टतीति दीपेति । आदरवसेन पनेत्थ आमोडितं कतं । **उळारायाति** उत्तमाय सेट्ठाय । **को चाहं, भोति**, भो, अहं समणस्स गोतमस्स पसंसने को नाम । **को च समणं गोतमं पसंसिस्सामीति** केन कारणेन पसंसिस्सामि ।

पसत्थप्पसत्थोति सब्बगुणानं उपरि चरेहि सब्बलोकपसत्थेहि अत्तनो गुणेहेव पसत्थो, न तस्स अज्जेहि पसंसनकिच्चं अत्थि । यथा हि चम्पकपुष्पं वा नीलुप्पलं वा पदुमं वा लोहितचन्दनं वा अत्तनो वण्णगन्धसिरियाव पासादिकज्जेव सुगन्धज्ज, न तस्स आगन्तुकेहि वण्णगन्धेहि थोमनकिच्चं अत्थि । यथा च मणिरतनं वा चन्दमण्डलं वा अत्तनो आलोकेनेव ओभासति, न तस्स अज्जेन ओभासनकिच्चं अत्थि, एवं समणो गोतमो सब्बलोकपसत्थेहि अत्तनो गुणेहेव पसत्थो थोमितो, सब्बलोकस्स सेट्ठतं पापितो । न तस्स अज्जेन पसंसनकिच्चं अत्थि ।

पसत्थेहि वा पसत्थोतिपि **पसत्थप्पसत्थो** । के पन पसत्था नाम? राजा पसेनदि कोसलो कासिकोसलवासिकेहि पसत्थो, बिम्बिसारो अङ्गमगधवासीहि, वेसालिका लिच्छवी वज्जितट्ठवासीहि पसत्था, पावेय्यका मल्ला कोसिनारका मल्ला अज्जेपि ते ते खत्तिया तेहि तेहि जानपदेहि पसत्था, चङ्किआदयो ब्राह्मणा ब्राह्मणगणेहि, अनाथपिण्डिकादयो उपासका उपासकगणेहि, विसाखाआदिका उपासिका अनेकसताहि उपासिकाहि, सकुलुदायिआदयो परिब्बाजका अनेकेहि परिब्बाजकसतेहि, उप्पलवण्णत्थेरिआदिका महासाविका अनेकेहि भिक्खुनिसतेहि, सारिपुत्तत्थेरादयो महात्थेरा अनेकसतेहि भिक्खूहि, सक्कादयो देवा अनेकसहस्सेहि देवेहि, महाब्रह्मादयो ब्रह्मानो अनेकसहस्सेहि ब्रह्मेहि पसत्था । ते सब्बेपि दसबलं थोमेन्ति वण्णेन्ति पसंसन्तीति भगवा “पसत्थप्पसत्थो”ति वुच्चाति । **अत्थवसन्ति** अत्थानिसंसं ।

अथस्स सो अत्तनो पसादकारणं आचिक्खन्तो **सेय्यथापि, भो, पुरिसोति** आदिमाह । तत्थ **अग्गरसपरितित्तोति** भोजनरसेसु पायासो स्नेहरसेसु गोसप्पि, कसावरसेसु खुद्दकमधु अनेळकं, मधुररसेसु सक्कराति एवमादयो अग्गरसा नाम । तेसु येन केनचि परितित्तो आकण्ठप्पमाणं भुज्जित्वा ठितो । **अज्जेसं हीनानन्ति** अग्गरसेहि अज्जेसं हीनरसानं । **सुत्तसोति** सुत्ततो, सुत्तभावेनाति अत्थो । सेसुपि एसेव नयो । **ततो ततोति** सुत्तादीसु ततो ततो । **अज्जेसं पुथुसमणब्राह्मणाप्पवादानन्ति** ये अज्जेसं पुथूनं समणब्राह्मणानं लद्धिसङ्घातप्पवादा, तेसं । **न पिहेतीति** न पत्थेति, ते कथियमाने सोतुम्पि न इच्छति । **जिघच्छादुब्बल्यपरेतोति** जिघच्छाय चेव दुब्बलभावेन च अनुगतो । **मधुपिण्डकन्ति** सालिपिटुं भज्जित्वा चतुमधुरेन योजेत्वा कतं बद्धसत्तुपिण्डिकं, मधुरपूवमेव वा । **अधिगच्छेय्याति** लभेय्य । **असेचनकन्ति** मधुरभावकरणत्थाय अज्जेन रसेन अनासित्तकं ओजवन्तं पणीतरसं ।

हरिचन्दनस्साति सुवण्णवण्णचन्दनस्स । लोहितचन्दनस्साति रत्तवण्णचन्दनस्स । सुरभिगन्धन्ति सुगन्धं । दरथादयो वट्टदरथा, वट्टकिलमथा, वट्टपरिळाहा एव । उदानं उदानेसीति उदाहारं उदाहरि । यथा हि यं तेलं मानं गहेतुं न सक्कोति, विस्सन्दित्वा गच्छति, तं अवसेकोति वुच्चति । यच्च जलं तळाकं गहेतुं न सक्कोति, अज्झोत्थरित्वा गच्छति, तं ओघोति वुच्चति । एवमेवं यं पीतिवचनं हृदयं गहेतुं न सक्कोति, अधिकं हुत्वा अन्तो असण्ठहित्वा बहि निक्खमति, तं उदानन्ति वुच्चति । एवरूपं पीतिमयवचनं निच्छारेसीति अत्थो ।

५. पिङ्गियानीसुत्तवण्णना

१९५. पञ्चमे नीलाति इदं सब्बसङ्गाहिकं । नीलवण्णातिआदि तस्सेव विभागदस्सनं । तत्थ न तेसं पकतिवण्णो नीलो, नीलविलेपनविलित्तत्ता पनेतं वुत्तं । नीलवत्थाति पटदुकूलकोसेय्यादीनिपि तेसं नीलानेव होन्ति । नीलालङ्काराति नीलमणीहि नीलपुप्फेहि अलङ्कता, तेसं हत्थालङ्कार-अस्सालङ्कार-रत्थालङ्कार-साणिवितानकञ्चुकापि सब्बे नीलायेव होन्ति । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

पदुमं यथाति यथा सतपत्तं रत्तपदुमं । कोकनदन्ति तस्सेव वेवचनं । पातोति पगेव सुरियुग्गमनकाले । सियाति भवेय्य । अवीतगन्धन्ति अविगतगन्धं । अङ्गीरसन्ति भगवतो अङ्गमङ्गेहि रस्मियो निच्छरन्ति, तस्मा अङ्गीरसोति वुच्चति । तपन्तमादिच्चमिवन्तलिक्खेति द्विसहस्सदीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेसु आलोककरणवसेन अन्तलिक्खे तपन्तं आदिच्चं विय विरोचमानं । अङ्गीरसं पस्साति अत्तानमेव वा महाजनं वा सन्धाय एवं वदति ।

६. महासुपिनसुत्तवण्णना

१९६. छट्ठे महासुपिनाति महन्तेहि पुरिसेहि पस्सितब्बतो महन्तानञ्च अत्थानं निमित्तभावतो महासुपिना । पातुरहेसुन्ति पाकटा अहेसुं । तत्थ सुपिनं पस्सन्तो चतूहि कारणेहि पस्सति धातुक्खोभतो वा अनुभूतपुब्बतो वा देवतोपसंहारतो वा पुब्बनिमित्ततो वाति ।

तत्थ पित्तादीनं खोभकरणपच्चयप्पयोगेन खुभितधातुको धातुक्खोभतो सुपिनं पस्सति । पस्सन्तो च नानाविधं सुपिनं पस्सति पब्बता पतन्तो विय, आकासेन गच्छन्तो विय, वाळमिगहत्थिचोरादीहि अनुबद्धो विय च । अनुभूतपुब्बतो पस्सन्तो पुब्बे अनुभूतपुब्बं आरम्मणं पस्सति । देवतोपसंहारतो पस्सन्तस्स देवता अत्थकामताय वा अनत्थकामताय वा अत्थाय वा अनत्थाय वा नानाविधानि आरम्मणानि उपसंहरन्ति । सो तासं देवतानं आनुभावेन तानि आरम्मणानि पस्सति । पुब्बनिमित्ततो पस्सन्तो पुज्जापुज्जवसेन उप्पज्जितुकामस्स अत्थस्स वा अनत्थस्स वा पुब्बनिमित्तभूतं सुपिनं पस्सति बोधिसत्तमाता विय पुत्तपटिलाभनिमित्तं, कोसलराजा विय सोळस सुपिने, अयमेव भगवा बोधिसत्तभूतो इमे पञ्च महासुपिने विय चाति ।

तत्थ यं धातुक्खोभतो अनुभूतपुब्बतो च सुपिने पस्सति, न तं सच्चं होति । यं देवतोपसंहारतो पस्सति, तं सच्चं वा होति अलिकं वा । कुद्धा हि देवता उपायेन विनासेतुकामा विपरीतमि कत्वा दस्सेन्ति । यं पन पुब्बनिमित्ततो पस्सति, तं एकन्तं सच्चमेव होति । एतेसं चतुन्नं मूलकारणानं संसग्गभेदतोपि सुपिनभेदो होतियेव ।

तं पनेतं चतुब्बिधमि सुपिनं सेखपुथुज्जनाव पस्सन्ति अप्पहीनविपल्लासत्ता, असेखा न पस्सन्ति पहीनविपल्लासत्ता । किं पनेतं पस्सन्तो सुत्तो पस्सति पटिबुद्धो, उदाहु नेव सुत्तो न पटिबुद्धोति? किञ्चेत्थ यदि ताव सुत्तो

पस्सति, अभिधम्मविरोधो आपज्जति । भवङ्गचित्तेन हि सुपति, तं रूपनिमित्तादिआरम्भणं रागादिसम्पयुतं वा न होति । सुपिनं पस्सन्तस्स च ईदिसानि चित्तानि उप्पज्जन्ति । अथ पटिबुद्धो पस्सति, विनयविरोधो आपज्जति । यज्झि पटिबुद्धो पस्सति, तं सब्बोहारिकचित्तेन पस्सति । सब्बोहारिकचित्तेन च कते वीतिक्कमे अनापत्ति नाम नत्थि । सुपिनं पस्सन्तेन पन कतेपि वीतिक्कमे एकन्तं अनापत्ति एव । अथ नेव सुत्तो न पटिबुद्धो पस्सति, न नाम पस्सति । एवञ्च सति सुपिनस्स अभावो च आपज्जति? न अभावो । कस्मा? यस्मा कपिमिद्धपरेतो पस्सति । वुत्तज्जेतं — “कपिमिद्धपरेतो खो, महाराज, सुपिनं पस्सती”ति ।

कपिमिद्धपरेतोति मक्कटनिद्दाय युत्तो । यथा हि मक्कटस्स निद्दा लहुपरिवत्ता होति, एवं या निद्दा पुनप्पुनं कुसलादिचित्तवोकिण्णत्ता लहुपरिवत्ता, यस्सा पवत्तियं पुनप्पुनं भवङ्गतो उत्तरणं होति, तां युत्तो सुपिनं पस्सति । तेनायं सुपिनो कुसलोपि होति अकुसलोपि अब्बाकतोपि । तत्थ सुपिनन्ते चेतियवन्दनधम्मस्सवनधम्मदेसनादीनि करोन्तस्स कुसलो, पाणातिपातादीनि करोन्तस्स अकुसलो, द्वीहि अन्तेहि मुत्तो आवज्जनतदारम्भणक्खणे अब्बाकतोति वेदितब्बो । स्वायं दुब्बलवत्थुक्कत्ता चेतनाय पटिसन्धिं आकट्ठितुं असमत्थो । पवत्ते पन अज्जेहि कुसलाकुसलेहि उपत्थम्भितो विपाकं देति । किञ्चापि विपाकं देति, अथ खो अविषये उप्पन्नत्ता अब्बोहारिकाव सुपिनन्तचेतना । सो पनेस सुपिनो कालवसेनपि दिवा ताव दिट्ठो न समेति, तथा पठमयामे मज्झिमयामे पच्छिमयामे च । बलवपच्चूसे पन असितपीतखायिते सम्मा परिणामं गते कायस्मिं ओजाय पतिट्ठिताय अरुणे उग्गच्छमानेव दिट्ठो सुपिनो समेति । इट्ठनिमित्तं सुपिनं पस्सन्तो इट्ठं पटिलभति, अनिट्ठनिमित्तं पस्सन्तो अनिट्ठं ।

इमे पन पञ्च महासुपिने नेव लोकियमहाजनो पस्सति, न महाराजानो, न चक्कवत्तिराजानो, न अग्गसावका, न पच्चेकबुद्धा, न सम्मासम्बुद्धा, एको सब्बज्जुबोधिसत्तोयेव पस्सति । अम्हाकं पन बोधिसत्तो कदा इमे सुपिने पस्सीति? “स्वे बुद्धो भविस्सामी”ति चातुदसियं पक्खस्स रत्तिविभायनकाले पस्सि । तेरसियन्तिपि वदन्तियेव । सो इमे सुपिने दिस्वा उट्ठाय पल्लङ्कं आभुज्जित्वा निसिन्नो चिन्तेसि — “सचे मया कपिलवत्थुनगरे इमे सुपिना दिट्ठा अस्सु, पितु महाराजस्स कथेय्यं । सचे पन मे माता जीवेय्य, तस्सा कथेय्यं । इमस्मिं खो पन ठाने इमेसं पटिग्गाहको नाम नत्थि, अहमेव पटिग्गणिहस्सामी”ति । ततो “इदं इमस्स पुब्बनिमित्तं इदं इमस्सा”ति सयमेव सुपिने पटिग्गणिहत्वा उरुवेलगामे सुजाताय दिन्नं पायासं परिभुज्जित्वा बोधिमण्डं आरुह्य बोधिं पत्वा अनुक्कमेन जेतवने विहरन्तो अत्तनो मकुलबुद्धकाले दिट्ठे पञ्च महासुपिने वित्थारेतुं भिक्खू आमन्तेत्वा इमं देसनं आरभि ।

तत्थ **महापथवी**ति चक्कवाळगम्भं पूरेत्वा ठिता महापथवी । **महासयनं अहोसी**ति सिरिसयनं अहोसि । **ओहितो**ति ठपितो । सो पन न उदकस्मियेव ठपितो अहोसि, अथ खो पाचीनसमुद्दस्स उपरूपरिभागेन गन्त्वा पाचीनचक्कवाळमत्थके ठपितो अहोसीति वेदितब्बो । **पच्छिमे समुदे दक्खिणे समुदे**ति एतेसुपि एसेव नयो । **तिरिया नाम तिणजाती**ति दब्बतिणं वुच्चति । **नाभिया उग्गन्त्वा नभं आहच्च ठिता अहोसी**ति नङ्गलमत्तेन रत्तदण्डेन नाभितो उग्गन्त्वा पस्सन्तस्स पस्सन्तस्सेव विदत्थिमत्तं रतनमत्तं ब्याममत्तं यट्ठिमत्तं गावुतमत्तं अट्ठयोजनमत्तं योजनमत्तन्ति एवं उग्गन्त्वा उग्गन्त्वा अनेकयोजनसहस्सं नभं आहच्च ठिता अहोसि । **पादेहि उस्सक्कित्वा**ति अग्गनखतो पट्ठाया पादेहि अभिरुहित्वा । **नानावण्णा**ति एको नीलवण्णो, एको पीतवण्णो, एको लोहितवण्णो, एको पण्डुपलासवण्णोति एवं नानावण्णा । **सेता**ति पण्डरा परिसुद्धा । **महतो मीळहपब्बतस्सा**ति तियोजनुब्बेधस्स गूथपब्बतस्स । **उपरूपरि चङ्गमती**ति मत्थकमत्थके चङ्गमति । दीघायुकबुद्धा पन तियोजनिके मीळहपब्बते अनुपविसित्वा निसिन्ना विय होन्ति ।

एवं एतकेन ठानेन पुब्बनिमित्तानि दस्सेत्वा इदानीं सह पुब्बनिमित्तेहि पटिलाभं दस्सेतुं यप्पि, भिक्खवेति आदिमाह । तत्थ सब्बगुणदायकत्ता बुद्धानं अरहत्तमग्गो अनुत्तरा सम्मासम्बोधि नाम । तस्मा यं सो चक्कवाळमहापथविं सिरिसयनभूतं अद्दस, तं बुद्धभावस्स पुब्बनिमित्तं । यं हिमवन्तपब्बतराजानं बिम्बोहनं अद्दस, तं सब्बज्जुतज्जाणबिम्बोहनस्स पुब्बनिमित्तं । यं चत्तारो हत्थपादे चक्कवाळमत्थके ठिते अद्दस, तं धम्मचक्कस्स अप्पटिवत्तियभावे पुब्बनिमित्तं । यं अत्तानं उत्तानकं निपन्नं अद्दस, तं तीसु भवेसु अवकुज्जानं सत्तानं उत्तानमुखभावस्स पुब्बनिमित्तं । यं अक्खीनि उम्मीलेत्वा पस्सन्तो विय अहोसि, तं दिब्बचक्खुपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं । यं याव भवग्गा एकालोकं अहोसि, तं अनावरणजाणस्स पुब्बनिमित्तं । सेसं पाळिवसेनेव वेदितव्वन्ति ।

७. वस्ससुत्तवण्णना

१९७. सत्तमे नेमित्ताति निमित्तपाठका । तेजोधातु पकुप्पतीति महाअग्गिक्खन्धो उप्पज्जति । पाणिना उदकं सम्पटिच्छित्वाति उप्पन्नं उतुसमुद्धानं उदकं तियोजनसतेन हत्थेन पटिग्गहेत्वा । पमत्ता होन्तीति अत्तनो कीळाय पमत्ता होन्ति विप्पवुट्टसतिनो । तेसज्झि सकाय रतिया “रमामा”ति चित्ते उप्पन्ने अकालेपि देवो वस्सति, तदभावे न वस्सति । तं सन्धायेतं वुत्तं — “न कालवस्स”न्ति । अट्टमनवमानि उत्तानत्थानेव ।

१०. निस्सारणीयसुत्तवण्णना

२००. दसमे निस्सारणीयाति निस्सटा विसज्जुत्ता । धातुयोति अत्तसुज्जसभावा । कामं मनसिकरोतीति कामं मनसिकरोन्तस्स, असुभज्झानतो वुट्ठाया अगदं गहेत्वा विसं वीमंसन्तो विय वीमंसनत्थं कामाभिमुखं चित्तं पेसेन्तस्साति अत्थो । न पक्खन्दतीति नप्पविसति । नप्पसीदतीति पसादं नापज्जति । न सन्तिट्ठतीति नप्पतिट्ठति । न विमुच्चतीति न अधिमुच्चति । यथा पन कुक्कुटपत्तं वा न्हारुदद्दुलं वा अग्गिहि पक्खित्तं पटिलीयति पतिकुटति पतिवट्ठति न संपसारीयति, एवं पटिलीयति न संपसारीयति । नेक्खम्मं खो पनाति इध नेक्खम्मं नाम असुभेसु पठमज्झानं, तदस्स मनसिकरोतो चित्तं पक्खन्दति । तस्स तं चित्तन्ति तस्स तं असुभज्झानचित्तं । सुगतन्ति गोचरे गतत्ता सुट्ठु गतं । सुभावितन्ति अहानभागियत्ता सुट्ठु भावितं । सुवुट्ठितन्ति कामतो वुट्ठितं । सुविमुत्तन्ति कामेहि सुट्ठु विमुत्तं । कामपच्चया आसवा नाम कामहेतुका चत्तारो आसवा । विधाताति दुक्खा । परिळाहाति कामरागपरिळाहा । न सो तं वेदनं वेदियतीति सो तं कामवेदनं विधातपरिळाहवेदनञ्च न वेदियति । इदमक्खातं कामानं निस्सरणन्ति इदं असुभज्झानं कामेहि निस्सटत्ता कामानं निस्सरणन्ति अक्खातं । यो पन तं ज्ञानं पादकं कत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो ततियमग्गं पत्वा अनागामिफलेन निब्बानं दिस्वा “पुन कामा नाम नत्थी”ति जानाति । तस्स चित्तं अच्चन्तनिस्सरणमेव । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

अयं पन विसेसो — दुतियवारे मेत्ताझानानि ब्यापादस्स निस्सरणं नाम । ततियवारे करुणाझानानि विहिंसाय निस्सरणं नाम । चतुत्थवारे अरूपज्झानानि रूपानं निस्सरणं नाम । अच्चन्तनिस्सरणञ्चेत्थ अरहत्तफलं योजेतव्वं । पञ्चमवारे सक्कायं मनसिकरोतीति सुद्धसङ्खारे परिग्गण्हित्वा अरहत्तं पत्तस्स सुक्खविपस्सकस्स फलसमापत्तितो वुट्ठाया वीमंसनत्थं पञ्चुपादानक्खन्धाभिमुखं चित्तं पेसेन्तस्स । इदमक्खातं सक्कायस्स निस्सरणन्ति इदं अरहत्तमग्गेन च फलेन च निब्बानं दिस्वा ठितस्स भिक्खुनो “पुन सक्कायो नत्थी”ति उप्पन्नं अरहत्तफलसमापत्तिचित्तं सक्कायस्स निस्सरणन्ति अक्खातं । इदानीं एवं सक्कायनिस्सरणं निरोधं पत्वा ठितस्स खीणासवस्स वण्णं कथेन्तो तस्स कामनन्दीपि नानुसेतीति आदिमाह । तत्थ नानुसेतीति न निव्वत्तति । अननुसयाति अनिब्वत्तिया । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

ब्राह्मणवग्गो पञ्चमो ।

चतुत्थपण्णासकं निद्धितं ।

५. पञ्चमपण्णासकं

(२१) १. किमिलवग्गो

१. किमिलसुत्तवण्णना

२०१. पञ्चमस्स पठमे किमिलायन्ति एवंनामके नगरे । निचुलवनेति मुचलिन्दवने । एतदवोचाति अयं किर थेरो तस्मिंयेव नगरे सेट्ठिपुत्तो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा पुब्बेनिवासजाणं पटिलभि । सो अत्तना निवुत्थं खन्धसन्तानं अनुस्सरन्तो कस्सपदसबलस्स सासनोसक्कनकाले पब्बजित्वा चतूसु परिसासु सासने अगारवं करोन्तीसु निस्सेणिं बन्धित्वा पब्बतं आरुह्य तत्थ समणधम्मं कत्वा अत्तनो निवुत्थभावं अद्दस । सो “सत्थारं उपसङ्कमित्वा तं कारणं पुच्छिस्सामी”ति एतं “को नु खो, भन्ते”ति आदिवचनं अवोच ।

सत्थरि अगारवा विहरन्ति अप्पतिस्साति सत्थरि गारवज्जेव जेट्ठकभावज्ज अनुपट्टपेत्वा विहरन्ति । सेसेसुपि एसेव नयो । तत्थ चेतियङ्गणादीसु छत्तं धारेत्वा उपाहना आरुह्य विचरन्तो नानप्पकारज्ज निरत्थककथं कथेन्तो सत्थरि अगारवो विहरति नाम । धम्मस्सवनगगे पन निसीदित्वा निद्दायन्तो चेव नानप्पकारज्ज निरत्थककथं कथेन्तो धम्मे अगारवो विहरति नाम । सङ्गमज्जे बाहाविकखेपकं नानत्तकथं कथेन्तो थेरनवमज्झिमेसु च चित्तीकारं अकरोन्तो सङ्गे अगारवो विहरति नाम । सिक्खं अपरिपूरेन्तो सिक्खाय अगारवो विहरति नाम । अज्जमज्जं कलहभण्डनादीनि करोन्तो अज्जमज्जं अगारवो विहरति नाम । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३. अस्साजानीयसुत्तवण्णना

२०३-२०४. ततिये अज्जवेनाति उज्जुभावेन अवङ्कगमनेन । जवेनाति पदजवेन । मद्दवेनाति सरीरमुदुताय । खन्तियाति अधिवासनक्खन्तिया । सोरच्चेनाति सुचिसीलताय । भिक्खुवारे अज्जवन्ति जाणस्स उज्जुगमनं । जवोति सूरं हुत्वा जाणस्स गमनभावो । मद्दवन्ति सीलमद्दवं । खन्तीति अधिवासनक्खन्तियेव । सोरच्चं सुचिसीलतायेव । चतुत्थे पञ्च बलानि मिस्सकानि कथितानि ।

५. चेतोखिलसुत्तवण्णना

२०५. पञ्चमे चेतोखिलाति चित्तस्स थद्धभावा, कचवरभावा, खाणुकभावा । सत्थरि कङ्कतीति सत्थु सरीरे वा गुणे वा कङ्कति । सरीरे कङ्कमानो “द्वत्तिसवरपुरिसलक्खणपटिमण्डितं नाम सरीरं अत्थि नु खो नत्थी”ति कङ्कति, गुणे कङ्कमानो “अतीतानागतपच्चुप्पन्नजाननसमत्थं सब्बज्जुतज्जाणं अत्थि नु खो नत्थी”ति कङ्कति । विचिकिच्छतीति विचिनन्तो किच्छति, दुक्खं आपज्जति, विनिच्छेतुं न सक्कोति । नाधिमुच्चतीति एवमेतन्ति अधिमोक्खं न पटिलभति । न सम्पसीदतीति गुणेषु ओतरित्वा निब्बिचिकिच्छभावेन पसीदितुं अनाविलो भवितुं न सक्कोति । आतप्पायाति किलेससन्तापकवीरियकरणत्थाय । अनुयोगायाति पुनप्पुनं योगाय । सातच्चायाति सततकिरियाय । पधानायाति

पदहनत्थाय । अयं पठमो चेतोखिलोति अयं सत्थरि विचिकिच्छासङ्घातो पठमो चित्तस्स थद्धभावो एवमेतस्स भिक्खुनो अप्पहीनो होति ।

धम्मोति परियत्तिधम्मो च पटिवेधधम्मो च । परियत्तिधम्मो कङ्खमानो “तेपिटकं बुद्धवचनं चतुरासीतिधम्मकखन्धसहस्सानीति वदन्ति, अत्थि नु खो एतं नत्थी”ति कङ्खति । पटिवेधधम्मो कङ्खमानो “विपस्सनानिस्सन्दो मग्गो नाम, मग्गनिस्सन्दं फलं नाम, सब्बसङ्खारपटिनिस्सग्गो निब्बानं नामाति वदन्ति, तं अत्थि नु खो नत्थी”ति कङ्खति । सङ्गे कङ्खतीति “उजुप्पटिपन्नो”ति आदीनं पदानं वसेन “एवरूपं पटिपदं पटिपन्नो चत्तारो मग्गट्ठा चत्तारो फलट्ठाति अट्टन्नं पुग्गलानं समूहभूतो सङ्घो नाम अत्थि नु खो नत्थी”ति कङ्खति । सिक्खाय कङ्खमानो “अधिशीलसिक्खा नाम अधिचित्तअधिपज्जासिक्खा नामाति वदन्ति, सा अत्थि नु खो नत्थी”ति कङ्खति । अयं पञ्चमोति अयं सब्बहचारीसु कोपसङ्घातो पञ्चमो चित्तस्स थद्धभावो कचवरभावो खाणुकभावो ।

६. विनिबन्धसुत्तवण्णना

२०६. छट्ठे चेतसोविनिबन्धाति चित्तं विनिबन्धित्वा मुट्ठियं कत्वा विय गणहन्तीति चेतसोविनिबन्धा । कामेति वत्थुकामेपि किलेसकामेपि । कायेति अत्तनो काये । रूपेति बहिद्धारूपे । यावदत्थन्ति यत्तकं इच्छति, तत्तकं । उदरावदेहकन्ति उदरपूरं । तज्झि उदरं अवदेहनतो उदरावदेहकन्ति वुच्चति । सेय्यसुखन्ति मज्जपीठसुखं, उतुसुखं वा । पस्ससुखन्ति यथा सम्परिवत्तकं सयन्तस्स दक्खिणपस्स वामपस्सानं सुखं होति, एवं उप्पन्नसुखं । मिद्धसुखन्ति निद्धासुखं । अनुयुत्तोति युत्तप्पयुत्तो विहरति । पणिधायति पत्थयित्वा । सीलेनाति आदीसु सीलन्ति चतुपारिसुद्धिसीलं । वतन्ति वतसमादानं । तपोति तपचरणं । ब्रह्मचरियन्ति मेथुनविरति । देवो वा भविस्सामीति महेसक्खदेवो वा भविस्सामि । देवज्जतरो वाति अप्पेसक्खदेवेसु वा अज्जतरोति ।

७-८. यागुसुत्तादिवण्णना

२०७-२०८. सत्तमे वातं अनुलोमेतीति वातं अनुलोमेत्वा हरति । वत्थिं सोधेतीति धमनियो सुद्धा करोति । आमावसेसं पाचेतीति सचे आमावसेसकं होति, तं पाचेति । अट्टमे अचक्खुस्सन्ति न चक्खूनं हितं, चक्खुं विसुद्धं न करोति ।

९. गीतस्सरसुत्तवण्णना

२०९. नवमे आयतकेनाति दीघेन, परिपुण्णपदव्यञ्जनकं गाथावत्तज्ज विनासेत्वा पवत्तेन । सरकुत्तिम्पि निकामयमानस्साति एवं गीतस्सरो कातब्बोति सरकिरियं पत्थयमानस्स । समाधिस्स भङ्गो होतीति समथविपस्सनाचित्तस्स विनासो होति ।

१०. मुटुस्सतिसुत्तवण्णना

२१०. दसमे दुक्खं सुपतीति नानाविधं सुपिनं पस्सन्तो दुक्खं सुपति । दुक्खं पटिबुज्झतीति पटिबुज्झन्तोपि उत्तसित्वा सलोमहंसो पटिबुज्झति । इमस्मिं सुत्ते सतिसम्पज्जं मिस्सकं कथितं ।

किमिलवग्गो पठमो ।

(२२) २. अक्कोसकवग्गो

१. अक्कोसकसुत्तवण्णना

२११. दुतियस्स पठमे अक्कोसकपरिभासकोति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसको, भयदस्सनेन परिभासको । छिन्नपरिपन्थोति लोकुत्तरपरिपन्थस्स छिन्नत्ता छिन्नपरिपन्थो । रोगातङ्कन्ति रोगोयेव किच्छजीविकायावहनतो रोगातङ्को नाम ।

२. भण्डनकारकसुत्तवण्णना

२१२. दुतिये अधिकरणकारकोति चतुन्नं अधिकरणानं अज्जतरस्स कारको । अनधिगतन्ति पुब्बे अप्पत्तविसेसं ।

३. सीलसुत्तवण्णना

२१३. ततिये दुस्सीलोति असीलो निस्सीलो । सीलविपन्नोति विपन्नसीलो भिन्नसंवरो । पमादाधिकरणन्ति पमादकारणा । इदञ्च सुत्तं गहट्ठानं वसेन आगतं, पब्बजितानमपि पन लब्भतेव । गहट्ठो हि येन येन सिप्पट्ठानेन जीविकं कप्पेति, यदि कसिया, यदि वणिज्जाय, पाणातिपातादिवसेन पमत्तो तं तं यथाकालं सम्पादेतुं न सक्कोति, अथस्स मूलं विनस्सति । माघातकालेपि पाणातिपातं अदिन्नादानादीनि च करोन्तो दण्डवसेन महतिं भोगजानिं निगच्छति । पब्बजितो दुस्सीलो पमादकारणा सीलतो बुद्धवचनतो ज्ञानतो सत्तारियधनतो च जानिं निगच्छति । गहट्ठस्स “असुको असुककुले जातो दुस्सीलो पापधम्मो परिच्चत्तइधलोकपरलोको सलाकभत्तमत्तम्पि न देती”ति चतुपरिसमज्झे पापको कित्तिसदो अभुगच्छति । पब्बजितस्स “असुको नासक्खि सीलं रक्खितुं बुद्धवचनं गहेतुं, वेज्जकम्मादीहि जीवति, छहि अगारवेहि समन्नागतो”ति एवं अभुगच्छति ।

अविसारदोति गहट्ठो ताव “अवस्सं बहूनं सन्निपातट्ठाने कोचि मम कम्मं जानिस्सति, अथ मं निग्गण्हिस्सन्ति वा, राजकुलस्स वा दस्सन्ती”ति सभयो उपसङ्कमति । मङ्कुभूतो च पतितक्खन्धो अधोमुखो अङ्गुट्ठकेन भूमिं कसन्तो निसीदति, विसारदो हुत्वा कथेतुं न सक्कोति । पब्बजितोपि “बहू भिक्खू सन्निपतिता, अवस्सं कोचि मम कम्मं जानिस्सति, अथ मे उपोसथम्पि पवारणम्पि ठपेत्वा सामञ्जा चावेत्वा निक्कट्ठिस्सन्ती”ति सभयो उपसङ्कमति, विसारदो हुत्वा कथेतुं न सक्कोति । एकच्चो पन दुस्सीलोपि दप्पितो विय चरति, सोपि अज्झासयेन मङ्कु होतियेव ।

सम्मूळ्हो कालं करोतीति तस्स हि मरणमज्जे निपन्नस्स दुस्सीलकम्मं समादाय वत्तितट्ठानं आपाथं आगच्छति । सो उम्मीलेत्वा इधलोके पस्सति, निम्मीलेत्वा परलोके । तस्स चत्तारो अपाया उपट्ठहन्ति, सत्तिसतेन सीसे पहरियमानो विय होति । सो “वारेथ वारेथा”ति विरवन्तो मरति । तेन वुत्तं — “सम्मूळ्हो कालं करोती”ति । पञ्चमपदं उत्तानमेव । आनिसंसकथा वुत्तविपरियायेन वेदितब्बा ।

४. बहुभाणिसुत्तवण्णना

२१४. चतुर्थे बहुभाणिस्मिन्ति पञ्जाय अपरिच्छिन्दित्वा बहुं भणन्ते । मन्तभाणिस्मिन्ति मन्ता वुच्चति पञ्जा, तां परिच्छिन्दित्वा भणन्ते ।

५. पठमअक्खन्तिसुत्तवण्णना

२१५. पञ्चमे वेरबहुलोति पुगलवेरेनपि अकुसलवेरेनपि बहुवेरो । वज्जबहुलोति दोसबहुलो ।

६. दुतियअक्खन्तिसुत्तवण्णना

२१६. छट्ठे लुट्ठोति दारुणो कक्खळो । विप्पटिसारीति मङ्कुभावेन समन्नागतो ।

७. पठमअपासादिकसुत्तवण्णना

२१७. सत्तमे अपासादिकेति अपासादिकेहि कायकम्मादीहि समन्नागते । पासादिकेति पसादावहे परिसुद्धसमाचारे । अट्टमनवमानि उत्तानत्थानेव ।

१०. मधुरासुत्तवण्णना

२२०. दसमे पञ्चिमे, भिक्खवे, आदीनवा मधुरायन्ति एकं समयं भगवा भिक्खुसङ्घपरिवृतो चारिकं चरमानो मधुरानगरं सम्पापुणित्वा अन्तोन्नगरं पविसितुं आरभि । अथेका मिच्छादिट्टिका यक्खिनी अचेला हुत्वा द्वे हत्थे पसारेत्वा जिह्वं निल्लालेत्वा दसबलस्स पुरतो अट्ठासि । सत्था अन्तोन्नगरं अप्पविसित्वा ततोव निक्खमित्वा विहारं अगमासि । महाजनो खादनीयभोजनीयञ्चेव सक्कारसम्मानञ्च आदाय विहारं गन्त्वा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं अदासि । सत्था तस्स नगरस्स निग्गणहनत्थाय इमं सुत्तं आरभि । तत्थ विसमाति न समतला । बहुरजाति वातपहरणकाले उद्धतेन रजक्खन्धेन परियोन्द्धा विय होति । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अक्कोसकवग्गो दुतियो ।

(२३) ३. दीघचारिकवग्गो

१. पठमदीघचारिकसुत्तवण्णना

२२१. ततियस्स पठमे अनवत्थचारिकन्ति अववत्थितचारिकं । सुत्तं न परियोदपेतीति यम्पिस्स सुत्तं अत्थि, तं परियोदपेतुं न सक्कोति । सुत्तेनेकच्चेन अविसारदो होतीति थोकथोकेन सुत्तेन विज्जमानेनापि जाणेन सोमनस्सप्पत्तो न होति । समवत्थचारेति समवत्थितचारे । दुतियं उत्तानत्थमेव ।

३-४. अतिनिवाससुत्तादिवण्णना

२२३-२२४. ततिये बहुभण्डोति बहुपरिखारो । बहुभेसज्जोति सप्पिनवनीतादीनं बहुताय बहुभेसज्जो । व्यत्तोति व्यासत्तो । संसट्ठोति पञ्चविधेन संसग्गेन संसट्ठो हुत्वा । अननुलोमिकेनाति सासनस्स अननुच्छविकेन । चतुर्थे

वण्णमच्छरीति गुणमच्छरी । धम्ममच्छरीति परियत्तिमच्छरी ।

५-६. कुलूपकसुत्तादिवण्णना

२२५-२२६. पञ्चमे अनामन्तचारे आपज्जतीति “निमन्तितो सभत्तो समानो सन्तं भिक्खुं अनापुच्छा पुरेभत्तं वा पच्छाभत्तं वा कुलेसु चारित्तं आपज्जेय्या”ति सिक्खापदे (पारा० २९४) वुत्तं आपत्तिं आपज्जति । रहो निसज्जायाति आदीनिपि तेसं तेसं सिक्खापदानं वसेन वेदितब्बानि । छट्ठे अतिवेलन्ति अतिक्कन्तपमाणकालं । सत्तमं उत्तानमेव ।

८. उस्सूरभत्तसुत्तवण्णना

२२८. अट्ठमे उस्सूरभत्तेति अतिदिवापचनभत्ते । न कालेन पटिपूजेन्तीति यागुकाले यागुं, खज्जककाले खज्जकं, भोजनकाले भोजनं अपचन्ता युत्तप्पयुत्तकालस्स अतिनामितत्ता न कालेन पटिपूजेन्ति, अत्तनो चित्तेनेव देन्ति नाम । ततो तेपि तेसु अत्तनो गेहं आगतेसु तथेव करोन्ति । कुलपवेणिया आगता बलिपटिग्गाहिका देवतापि युत्तप्पयुत्तकालेन लाभं लभमानायेव रक्खन्ति गोपयन्ति पीळं अकत्वा । अकाले लभमाना पन “इमे अम्हेसु अनादरा”ति आरक्खं न करोन्ति ।

समणब्राह्मणापि “एतेसं गेहे भोजनवेलाय भोजनं न होति, ठितमज्झन्हिके देन्ती”ति मङ्गलामङ्गलेसु कातब्बं न करोन्ति । विमुखा कम्मं करोन्तीति “पातो किञ्चि न लभाम, खुदाय पटिपीळिता कम्मं कातुं न सक्कोमा”ति कम्मं विस्सज्जेत्वा निसीदन्ति । अनोजवन्तं होतीति अकाले भुत्तं ओजं हरितुं न सक्कोति । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेन वेदितब्बो ।

९. पठमकण्हसप्पसुत्तवण्णना

२२९. नवमे सभिरूति सनिद्धो महानिद्धं निद्दायति । सप्पटिभयोति तं निस्साय भयं उप्पज्जति, तस्मा सप्पटिभयो । मित्तदुब्धीति पानभोजनदायकम्पि मित्तं दुब्भति हिंसति । मातुगामेपि एसेव नयो ।

१०. दुतियकण्हसप्पसुत्तवण्णना

२३०. दसमे घोरविसोति कक्खळविसो । दुज्जिहोति द्विधा भिन्नजिह्वो । घोरविसताति घोरविसताय । सेसद्वयेपि एसेव नयो ।

दीघचारिकवग्गो ततियो ।

(२४) ४. आवासिकवग्गो

१. आवासिकसुत्तवण्णना

२३१. चतुत्थस्स पठमे न आकप्पसम्पन्नोति समणाकप्पेन सम्पन्नो । अभावनीयो होतीति वट्ठनीयो न होति । दुतियं उत्तानमेव ।

३. सोभनसुत्तवण्णना

२३३. ततिये पटिबलोति कायबलेन च आणबलेन च समन्नागतत्ता पटिबलो ।

४. बहूपकारसुत्तवण्णना

२३४. चतुत्थे खण्डफुल्लन्ति पतितट्टानञ्च भिन्नट्टानञ्च । पटिसङ्खरोतीति पटिपाकतिकं करोति । आरोचेतीति इदं पवारितकुलानं वसेन वुत्तं ।

५. अनुकम्पसुत्तवण्णना

२३५. पञ्चमे अधिसीलेसूति पञ्चसु सीलेसु । धम्मदस्सने निवेसेतीति चतुसच्चधम्मदस्सने पतिट्ठापेति । अरहगतन्ति सब्बसक्कारानं अरहे रतनत्तयेव गतं, तीसु वत्थूसु गरुचिक्कीकारं उपट्ठपेथाति अत्थो । छट्ठं उत्तानमेव ।

७. दुतियअवण्णारहसुत्तवण्णना

२३७. सत्तमे आवासपलिगेधीति आवासं बलवगिद्धिवसेन गिलित्वा विय ठितो । सेसं सब्बं उत्तानमेवाति ।

आवासिकवग्गो चतुत्थो ।

(२५) ५. दुच्चरितवग्गो

१. पठमदुच्चरितसुत्तवण्णना

२४१. पञ्चमस्स पठमे दुच्चरिते सुचरितेति इदं अभेदतो वुत्तं, कायदुच्चरितेतिआदि कायद्वारादीनं वसेन भेदतो । सद्धम्माति दसकुसलकम्मपथधम्मतो । असद्धम्मेति अकुसलकम्मपथसङ्घाते अस्सद्धम्मे ।

९. सिवथिकसुत्तवण्णना

२४९. नवमे सिवथिकायाति सुसाने । आरोदनाति आरोदनट्टानं । असुचिनाति जिगुच्छनीयेन ।

१०. पुग्गलप्पसादसुत्तवण्णना

२५०. दसमे पुग्गलप्पसादेति एकपुग्गलस्मिं उप्पन्नप्पसादे । अन्ते निसीदापेतीति भिक्खूनं आसनपरियन्ते निसीदापेति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

दुच्चरितवग्गो पञ्चमो ।

पञ्चमपण्णासकं निट्ठितं ।

(२६) ६. उपसम्पदावग्गो

१-३. उपसम्पादेतब्बसुत्तादिवण्णना

२५१-२५३. छट्ठस्स पठमे उपसम्पादेतब्बन्ति उपज्झायेन हुत्वा उपसम्पादेतब्बं । दुतिये निस्सयो दातब्बोति आचरियेन हुत्वा निस्सयो दातब्बो । ततिये सामणोरो उपट्ठापेतब्बोति उपज्झायेन हुत्वा सामणोरो गहेतब्बो । इति इमानि तीणिपि सुत्तानि पठमबोधियं खीणासववसेन वुत्तानि । चतुत्थादीनि अनुपदवण्णनातो उत्तानत्थानेव ।

१. सम्मुतिपेय्यालादिवण्णना

२७२. भत्तुद्देसकादीनं विनिच्छयकथा समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथायं (चूळव० अट्ठ० ३२५) वुत्तनयेन वेदितब्बाति । सम्मतो न पेसेतब्बोति पकतिया सम्मतो “गच्छ भत्तानि उद्दिसाही”ति न पेसेतब्बो ।

२७३-२८५. साटियग्गाहापकोति वस्सिकसाटिकाय गाहापको । पत्तग्गाहापकोति “यो च तस्सा भिक्खुपरिसाय पत्तपरियन्तो, सो तस्स भिक्खुनो पदातब्बो”ति एत्थ वुत्तपत्तग्गाहापको ।

२९३-३०२. आजीवकोति नग्गपरिब्बाजको । निगण्ठोति पुरिमभागप्पटिच्छन्नो । मुण्डसावकोति निगण्ठसावको । जटिलकोति तापसो । परिब्बाजकोति छन्नपरिब्बाजको । मागण्डिकादयोपि तित्थिया एव । एतेसं पन सीलेसु परिपूरकारिताय अभावेन सुक्कपक्खो न गहितो । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

पञ्चकनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये छक्कनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. आहुनेय्यवग्गो

१. पठमआहुनेय्यसुत्तवण्णना

१. छक्कनिपातस्स पठमे इध, भिक्खवे, भिक्खूति, भिक्खवे, इमस्मिं सासने भिक्खु । नेव सुमनो होति न

दुम्भनोति इट्टारम्मणे रागसहगतेन सोमनस्सेन सुमनो वा अनिट्टारम्मणे दोससहगतेन दोमनस्सेन दुम्भनो वा न होति । उपेक्खको विहरति सतो सम्पजानोति मज्झत्तारम्मणे असमपेक्खनेन अज्जाणुपेक्खाय उपेक्खकभावं अनापज्जित्वा सतो सम्पजानो हुत्वा आरम्मणे मज्झत्तो विहरति । इमस्मिं सुत्ते खीणासवस्स सततविहारो कथितो ।

२. दुतियआहुनेय्यसुत्तवण्णना

२-४. दुतिये अनेकविहितं इद्धिविधन्तिआदीनि विसुद्धिमग्गे वुत्तानेव । आसवानं खया अनासवन्ति आसवानं खयेन अनासवं, न चक्खुविज्जाणादीनं विय अभावेनाति । इमस्मिं सुत्ते खीणासवस्स अभिज्जा पटिपाटिया कथिता । ततियचतुत्थेसु खीणासवो कथितो ।

५-७. आजानीयसुत्तयवण्णना

५-७. पच्चमे अङ्गेहीति गुणङ्गेहि । खमोति अधिवासको । रूपानन्ति रूपारम्मणानं । वण्णसम्पन्नोति सरीरवण्णेन सम्पन्नो । छट्ठे बलसम्पन्नोति कायबलेन सम्पन्नो । सत्तमे जवसम्पन्नोति पदजवेन सम्पन्नो ।

८-९. अनुत्तरियसुत्तादिवण्णना

८-९. अट्ठमे अनुत्तरियानीति अज्जेन उत्तरितरेन रहितानि निरुत्तरानि । दस्सनानुत्तरियन्ति रूपदस्सनेसु अनुत्तरं । एस नयो सब्बपदेसु । हत्थिरतनादीनज्हि दस्सनं न दस्सनानुत्तरियं, निविट्टुसद्धस्स पन निविट्टुपेमवसेन दसबलस्स वा भिक्खुसङ्घस्स वा कसिणअसुभनिमित्तादीनं वा अज्जतरस्स दस्सनं दस्सनानुत्तरियं नाम । खत्तियादीनं गुणकथासवनं न सवनानुत्तरियं, निविट्टुसद्धस्स पन निविट्टुपेमवसेन तिण्णं वा रतनानं गुणकथासवनं तेषिटकबुद्धवचनसवनं वा सवनानुत्तरियं नाम । मणिरतनादीनं लाभो न लाभानुत्तरियं, सत्तविधअरियधनलाभो पन लाभानुत्तरियं नाम । हत्थिसिप्पादिसिक्खनं न सिक्खानुत्तरियं, सिक्खात्तयस्स पूरणं पन सिक्खानुत्तरियं नाम । खत्तियादीनं पारिचरिया न पारिचरियानुत्तरियं, तिण्णं पन रतनानं पारिचरिया पारिचरियानुत्तरियं नाम । खत्तियादीनं गुणानुस्सरणं न अनुस्सतानुत्तरियं, तिण्णं पन रतनानं गुणानुस्सरणं अनुस्सतानुत्तरियं नाम । इति इमानि छ अनुत्तरियानि लोकियलोकुत्तरानि कथितानि । नवमे बुद्धानुस्सतीति बुद्धगुणारम्मणा सति । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

१०. महानामसुत्तवण्णना

१०. दसमे महानामोति दसबलस्स चूळपितु पुत्तो एको सक्थराजा । येन भगवा तेनुपसङ्कमीति भुत्तपातरासो हुत्वा दासपरिजनपरिवुत्तो गन्धमालादीनि गाहापेत्वा यत्थ सत्था, तत्थ अगमासि । अरियफलं अस्स आगतन्ति आगतफलो । सिक्खात्तयसासनं एतेन विज्जातन्ति विज्जातसासनो । इति अयं राजा “सोतापन्नस्स निस्सयविहारं पुच्छामी”ति पुच्छन्तो एवमाह ।

नेवस्स रागपरियुट्ठितन्ति न उप्पज्जमानेन रागेन उट्ठित्वा गहितं । उजुगतन्ति बुद्धानुस्सतिकम्मद्वाने उजुकमेव गतं । तथागतं आरब्भाति तथागतगुणे आरब्भ । अत्थवेदन्ति अट्ठकथं निस्साय उप्पन्नं पीतिपामोज्जं । धम्मवेदन्ति पाळि निस्साय उप्पन्नं पीतिपामोज्जं । धम्मूपसज्झितन्ति पाळिच्च अट्ठकथञ्च निस्साय उप्पन्नं । पमुदितस्साति दुविधेन पामोज्जेन पमुदितस्स । पीति जायतीति पच्चविधा पीति निब्बत्ति । कायो पस्सम्भतीति नामकायो च करजकायो च

दरथपटिप्पस्सद्धिया पटिप्पस्सम्भति । सुखन्ति कायिकचेतसिकसुखं । समाधियतीति आरम्भणे सम्मा ठपितं होति । विसमगताय पजायाति रागदोसमोहविसमगतेसु सत्तेसु । समप्पत्तोति समं उपसमं पत्तो हुत्वा । सब्यापज्झायाति सदुक्खाय । धम्मसोतं समापन्नोति विपस्सनासङ्गतं धम्मसोतं समापन्नो । बुद्धानुस्सतिं भावेतीति बुद्धानुस्सतिकम्मट्ठानं ब्रूहेति वड्ढेति । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । इति महानामो सोतापन्नस्स निस्सयविहारं पुच्छि । सत्थापिस्स तमेव कथेसि । एवं इमस्मिं सुत्ते सोतापन्नोव कथितोति ।

आहुनेय्यवग्गो पठमो ।

२. सारणीयवग्गो

१. पठमसारणीयसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे सारणीयाति सरितब्बयुत्तका । मेत्तं कायकम्मन्ति मेत्तेन चित्तेन कातब्बं कायकम्मं । वचीकम्ममनोकम्मेसुपि एसेव नयो । इमानि च पन भिक्खूनं वसेन आगतानि, गिहीसुपि लब्भन्ति । भिक्खूनज्झि मेत्तेन चित्तेन आभिसमाचारिकधम्मपूरणं मेत्तं कायकम्मं नाम । गिहीनं चेतियवन्दनत्थाय बोधिवन्दनत्थाय सङ्घनिमन्तनत्थाय गमनं, गामं पिण्डाय पविट्ठे भिक्खू दिस्वा पच्चुगगमनं, पत्तपटिगगहणं, आसनपज्जापनं, अनुगमनन्ति एवमादिकं मेत्तं कायकम्मं नाम ।

भिक्खूनं मेत्तेन चित्तेन आचारपण्णत्तिसिक्खापनं, कम्मट्ठानकथनं, धम्मदेसना, तेपिटकम्पि बुद्धवचनं मेत्तं वचीकम्मं नाम । गिहीनं “चेतियवन्दनाय गच्छाम, बोधिवन्दनाय गच्छाम, धम्मस्सवनं करिस्साम, दीपमालापुष्पपूजं करिस्साम, तीणि सुचरितानि समादाय वत्तिस्साम, सलाकभत्तादीनि दस्साम, वस्सावासिकं दस्साम, अज्ज सङ्घस्स चत्तारो पच्चये दस्साम, सङ्घं निमन्तेत्वा खादनीयादीनि संविदहथ, आसनानि पज्जापेथ, पानीयं उपट्ठापेथ, सङ्घं पच्चुगगन्त्वा आनेथ, पज्जत्तासने निसीदापेत्वा उस्साहजाता वेय्यावच्चं करोथा”ति आदिवचनकाले मेत्तं वचीकम्मं नाम ।

भिक्खूनं पातोव उट्ठाय सरीरपटिजगगनं चेतियङ्गणवत्तादीनि च कत्वा विवित्तासने निसीदित्वा “इमस्मिं विहारे भिक्खू सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्झा”ति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम । गिहीनं “अय्या सुखी होन्तु अवेरा अब्यापज्झा”ति चिन्तनं मेत्तं मनोकम्मं नाम ।

आवि चेव रहो चाति सम्मुखा च परम्मुखा च । तत्थ नवकानं चीवरकम्मादीसु सहायभावगमनं सम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम, थेरानं पन पादधोवनदानादिभेदं सब्बम्पि सामीचिकम्मं सम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम । उभयेहिपि दुन्निक्खित्तानं दारुभण्डादीनं तेसु अवज्जं अकत्वा अत्तना दुन्निक्खित्तानं विय पटिसामनं परम्मुखा मेत्तं कायकम्मं नाम । “देवत्थेरो तिस्सत्थेरो”ति एवं पगग्ह वचनं सम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम । विहारे असन्तं पन पटिपुच्छन्तस्स “कहं अम्हाकं देवत्थेरो, कहं अम्हाकं तिस्सत्थेरो, कदा नु खो आगमिस्सती”ति एवं ममायनवचनं परम्मुखा मेत्तं वचीकम्मं नाम । मेत्तासिनेहसिनिद्धानि पन नयनानि उम्मीलेत्वा पसन्नेन मुखेन ओलोकनं सम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम । “देवत्थेरो तिस्सत्थेरो अरोगो होतु अप्पाबाधो”ति समन्नाहरणं परम्मुखा मेत्तं मनोकम्मं नाम ।

लाभाति चीवरादयो लद्धपच्चया । धम्मिकाति कुहनादिभेदं मिच्छाजीवं वज्जेत्वा धम्मेन समेन भिक्खाचरियवत्तेन

उप्पन्ना । अन्तमसो पत्तपरियापन्नमत्तम्पीति पच्छिमकोटिया पत्तपरियापन्नं पत्तस्स अन्तोगतं
द्वत्तिकटच्छुभिक्षामत्तम्पि । अप्पटिविभत्तभोगीति एत्थ द्वे पटिविभत्तानि नाम आमिसपटिविभत्तं पन
पुग्गलपटिविभत्तञ्च । तत्थ “एत्तकं दस्सामि, एत्तकं न दस्सामी”ति एवं चित्तेन पटिविभजनं आमिसपटिविभत्तं नाम ।
“असुकस्स दस्सामि, असुकस्स न दस्सामी”ति एवं चित्तेन विभजनं पन पुग्गलपटिविभत्तं नाम । तदुभयम्पि अकत्वा यो
अप्पटिविभत्तं भुज्जति, अयं अप्पटिविभत्तभोगी नाम । सीलवन्तेहि सब्रह्मचारीहि साधारणभोगीति एत्थ
साधारणभोगिनो इदं लक्खणं — यं यं पणीतं लभति, तं तं नेव लाभेनलाभं-निजिगीसनतामुखेन गिहीनं देति, न अत्तना
परिभुज्जति, पटिगण्हन्तो च “सङ्केन साधारणं होतू”ति गहेत्वा घण्टिं पहरित्वा परिभुज्जितब्बं सङ्कसन्तकं विय पस्सति ।

इमं पन सारणीयधम्मं को पूरेति, को न पूरेति? दुस्सीलो ताव न पूरेति । न हि तस्स सन्तकं सीलवन्ता गण्हन्ति ।
परिसुद्धसीलो पन वत्तं अखण्डेन्तो पूरेति । तत्रिदं वत्तं — यो हि ओदिस्सकं कत्वा मातु वा पितु वा आचरियुपज्झायादीनं वा
देति, सो दातब्बं देति । सारणीयधम्मो पनस्स न होति, पलिबोधजगगनं नाम होति । सारणीयधम्मो हि मुत्तपलिबोधस्स
वट्टति । तेन पन ओदिस्सकं देन्तेन गिलानगिलानुपट्टाकआगन्तुकगमिकानञ्चेव नवपब्बजितस्स च सङ्घाटिपत्तगहणं
अजानन्तस्स दातब्बं । एतेसं दत्वा अवसेसं थेरासनतो पट्टाय थोकं थोकं अदत्वा यो यत्तकं गण्हाति, तस्स तत्तकं दातब्बं ।
अवसिट्ठे असति पुन पिण्डाय चरित्वा थेरासनतो पट्टाय यं यं पणीतं, तं तं दत्वा सेसं भुज्जितब्बं । “सीलवन्तेही”ति
वचनतो दुस्सीलस्स अदातुम्पि वट्टति ।

अयं पन सारणीयधम्मो सुसिक्खिताय परिसाय सुपूरो होति, सुसिक्खिताय हि परिसाय यो अज्जतो लभति, सो न
गण्हाति । अज्जतो अलभन्तोपि पमाणयुत्तमेव गण्हति, न अतिरेकं । अयं पन सारणीयधम्मो एवं पुनप्पुनं पिण्डाय चरित्वा
लद्धं लद्धं देन्तस्सापि द्वादसहि वस्सेहि पूरेति, न ततो ओरं । सचे हि द्वादसमे वस्से सारणीयधम्मपूरको पिण्डपातपूरं पत्तं
आसनसालायं ठपेत्वा न्हायितुं गच्छति, सङ्कत्थेरो च “कस्सेसो पत्तो”ति वत्वा “सारणीयधम्मपूरकस्सा”ति वुत्ते “आहरथ
न”न्ति सब्बं पिण्डपातं विचारेत्वाव भुज्जित्वा रिक्तपत्तं ठपेति । अथ खो सो भिक्खु रिक्तपत्तं दिस्वा “मय्हं असेसेत्वाव
परिभुज्जिसू”ति दोमनस्सं उप्पादेति, सारणीयधम्मो भिज्जति, पुन द्वादस वस्सानि पूरेतब्बो होति । तित्थियपरिवाससदिसो
हेस, सकिं खण्डे जाते पुन पूरेतब्बोव । यो पन “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे पत्तगतं अनापुच्छाव सब्रह्मचारी
परिभुज्जन्ती”ति सोमनस्सं जनेति, तस्स पुण्णो नाम होति ।

एवं पूरितसारणीयधम्मस्स पन नेव इस्सा न मच्छरियं होति, मनुस्सानं पियो होति, अमनुस्सानं पियो होति,
सुलभपच्चयो । पत्तगतमस्स दिव्यमानम्पि न खीयति, भाजनीयभण्डड्डाने अगगभण्डं लभति, भये वा छातके वा पत्ते देवता
उस्सुक्कं आपज्जन्ति ।

तत्रिमानि वत्थूनि — सेनगिरिवासी तिस्सत्थेरो किर महागिरिगामं उपनिस्साय वसति, पज्जास महाथेरा नागदीपं
चेतियवन्दनत्थाय गच्छन्ता गिरिगामे पिण्डाय चरित्वा किञ्चि अलद्धा निक्खमिंसु । थेरो पविसन्तो ते दिस्वा पुच्छि —
“लद्धं, भन्ते”ति? विचरिम्हा, आवुसोति । सो अलद्धभावं जत्वा आह — “भन्ते, यावाहं आगच्छामि, ताव इधेव
होथा”ति । मयं, आवुसो, पज्जास जना पत्ततेमनमत्तम्पि न लभिम्हाति । भन्ते, नेवासिका नाम पटिबला होन्ति,
अलभन्तापि भिक्खाचारमगगसभागं जानन्तीति । थेरा आगमेसुं । थेरो गामं पाविसि । धुरगेहेयेव महाउपासिका खीरभत्तं
सज्जेत्वा थेरं ओलोकयमाना ठिता थेरस्स द्वारं सम्पत्तस्सेव पत्तं पूरेत्वा अदासि । सो तं आदाय थेरानं सन्तिकं गन्त्वा
“गण्हथ, भन्ते”ति सङ्कत्थेरं आह । थेरो “अम्हेहि एत्तकेहि किञ्चि न लद्धं, अयं सीघमेव गहेत्वा आगतो, किं नु खो”ति

सेसानं मुखं ओलोकेसि । थेरो ओलोकनाकारेनेव जत्वा, “भन्ते, धम्मेन समेन लद्धो, निक्कुक्कुच्चा गण्हा”ति आदितो पट्टाय सब्बेसं यावदत्थं दत्त्वा अत्तनापि यावदत्थं भुज्जि ।

अथ नं भत्तकिच्चावसाने थेरा पुच्छिंसु — “कदा, आवुसो, लोकुत्तरधम्मं पटिविज्झी”ति? नत्थि मे, भन्ते, लोकुत्तरधम्मोति । ज्ञानलाभीसि, आवुसोति । एतम्पि, भन्ते, नत्थीति? ननु, आवुसो, पाटिहारियन्ति । सारणीयधम्मो मे, भन्ते, पूरितो, तस्स मे पूरितकालतो पट्टाय सचेपि भिक्खुसतसहस्सं होति, पत्तगतं न खीयतीति । साधु साधु, सप्पुरिस, अनुच्छविकमिदं तुहन्ति । इदं ताव पत्तगतं न खीयतीति एत्थ वत्थु ।

अयमेव पन थेरो चेत्तियपब्बते गिरिभण्डमहापूजाय दानद्वानं गन्त्वा “इमस्मिं दाने किं वरभण्ड”न्ति पुच्छि । द्वे साटका, भन्तेति । एते मय्हं पापुणिस्सन्तीति? तं सुत्वा अमच्चो रज्जो आरोचेसि — “एको दहरो एवं वदती”ति । “दहरस्स एवं चित्तं, महाथेरानं पन सुखुमसाटका वट्टन्ती”ति वत्वा “महाथेरानं दस्सामी”ति ठपेसि । तस्स भिक्खुसङ्घे पटिपाटिया ठिते देन्तस्स मत्थके ठपितापि ते साटका हत्थं नारोहन्ति, अज्जेव आरोहन्ति । दहरस्स दानकाले पन हत्थं आरुळ्हा । सो तस्स हत्थे ठपेत्वा अमच्चस्स मुखं ओलोकेत्वा दहरं निसीदापेत्वा दानं दत्त्वा सङ्घं विस्सज्जेत्वा दहरस्स सन्तिके निसीदित्वा “कदा, भन्ते, इमं धम्मं पटिविज्झित्था”ति आह । सो परियायेनपि असन्तं अवदन्तो “नत्थि मय्हं, महाराज, लोकुत्तरधम्मो”ति आह । ननु, भन्ते, पुब्बेव अवचुत्थाति । आम, महाराज, सारणीयधम्मपूरको अहं, तस्स मे धम्मस्स पूरितकालतो पट्टाय भाजनीयभण्डद्वाने अगगभण्डं पापुणातीति । “साधु साधु, भन्ते, अनुच्छविकमिदं तुम्हाक”न्ति वत्वा पक्कामि । इदं भाजनीयभण्डद्वाने अगगभण्डं पापुणातीति एत्थ वत्थु ।

ब्राह्मणतिस्सभये पन भातरगामवासिनो नागत्थेरिया अनारोचेत्ताव पलायिंसु । थेरी पच्चूससमये “अतिविय अप्पनिग्घोसो गामो, उपधारेथ तावा”ति दहरभिक्खुनियो आह । ता गन्त्वा सब्बेसं गतभावं जत्वा आगम्म थेरिया आरोचेसुं । सा सुत्वा “मा तुम्हे तेसं गतभावं चिन्तयित्थ, अत्तनो उद्देसपरिपुच्छायोनिसोमनसिकारेसुयेव योगं करोथा”ति वत्वा भिक्खाचारवेलायं पारुपित्वा अत्तद्वादसमा गामद्वारे निग्रोधरुक्खमूले अट्टासि । रुक्खे अधिवत्था देवता द्वादसन्नम्पि भिक्खुनीनं पिण्डपातं दत्त्वा, “अय्ये, अज्जत्थ मा गच्छथ, निच्चं इधेव आगच्छेय्याथा”ति आह । थेरिया पन कनिट्टभाता नागत्थेरो नाम अत्थि । सो “महन्तं भयं, न सक्का यापेतुं, परतीरं गमिस्सामी”ति अत्तद्वादसमोव अत्तनो वसनद्वाना निक्खन्तो “थेरिं दिस्वा गमिस्सामी”ति भातरगामं आगतो । थेरी “थेरा आगता”ति सुत्वा तेसं सन्तिकं गन्त्वा “किं अय्या”ति पुच्छि । सो तं पवत्तिं आरोचेसि । सा “अज्ज एकदिवसं विहारेव वसित्वा स्वे गमिस्सथा”ति आह । थेरा विहारं अगमिंसु ।

थेरी पुनदिवसे रुक्खमूले पिण्डाय चरित्वा थेरं उपसङ्कमित्वा “इमं पिण्डपातं परिभुज्जथा”ति आह । थेरो “वट्टिस्सति थेरी”ति वत्वा तुण्ही अट्टासि । धम्मिको, तात, पिण्डपातो, कुक्कुच्चं अकत्वा परिभुज्जथाति । वट्टिस्सति थेरीति? सा पत्तं गहेत्वा आकासे खिपि, पत्तो आकासे अट्टासि । थेरो “सत्ततालमत्ते ठितम्पि भिक्खुनीभत्तमेव थेरी”ति वत्वा “भयं नाम सब्बकालं न होति, भये वूपसन्ते अरियवंसं कथयमानो, ‘भो पिण्डपातिक, भिक्खुनीभत्तं भुज्जित्वा वीतिनामयित्था’ति चित्तेन अनुवदियमानो सन्थम्भितुं न सक्खिस्सामि, अप्पमत्ता होथ थेरियो”ति मगं पटिपज्जि ।

रुक्खदेवतापि “सचे थेरो थेरिया हत्थतो पिण्डपातं परिभुज्जिस्सति, न तं निवत्तेस्सामि । सचे न परिभुज्जिस्सति, निवत्तेस्सामी”ति चिन्तयमाना ठत्वा थेरस्स गमनं दिस्वा रुक्खा ओरुह “पत्तं, भन्ते, देथा”ति वत्वा पत्तं गहेत्वा थेरं रुक्खमूलंयेव आनेत्वा आसनं पज्जापेत्वा पिण्डपातं दत्त्वा कतभत्तकिच्चं पटिज्जं कारेत्वा द्वादस भिक्खुनियो द्वादस च

भिक्षू सत्त वस्सानि उपट्ठहि । इदं देवता उस्सुकं आपज्जन्तीति एत्थ वत्थु । तत्र हि थेरी सारणीयधम्मपूरिका अहोसि ।

अखण्डानीति आदीसु यस्स सत्तसु आपत्तिक्खन्धेसु आदिमि वा अन्ते वा सिक्खापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय खण्डं नाम । यस्स पन वेमज्जे भिन्नं, तस्स छिद्दसाटको विय छिद्दं नाम होति । यस्स पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिट्ठियं वा कुच्छियं वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अज्जतरवण्णा गावी विय सबलं नाम होति । यस्स अन्तरन्तरा भिन्नानि, तस्स अन्तरन्तरा विसभागबिन्दुविचित्रा गावी विय कम्मासं नाम होति । यस्स पन सब्बेन सब्बं अभिन्नानि, तस्स तानि सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि नाम होन्ति । तानि पनेतानि तण्हादासव्यतो मोचेत्वा भुजिस्सभावकरणतो भुजिस्सानि, बुद्धादीहि विज्जूहि पसत्थत्ता विज्जुप्पसत्थानि, तण्हादिट्ठीहि अपरामट्ठत्ता “इदं नाम त्वं आपन्नपुब्बो”ति केनचि परामट्ठं असक्कुण्येयत्ता च अपरामट्ठानि, उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं वा संवत्तयन्तीति समाधिसंवत्तनिकानीति वुच्चन्ति ।

सीलसामज्जगतो विहरतीति तेसु तेसु दिसाभागेसु विहरन्तेहि भिक्षूहि सद्धिं समानभावूपगतसीलो विहरति । सोतापन्नादीनज्हि सीलं समुद्वन्तरेपि देवलोकेपि वसन्तानं अज्जेसं सोतापन्नादीनं सीलेन समानमेव होति, नत्थि मग्गसीले नानत्तं । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

यायं दिट्ठीति मग्गसम्पयुत्ता सम्मादिट्ठि । अरियाति निद्वोसा । निव्यातीति निव्यानिका । तक्करस्साति यो तथाकारी होति । दुक्खक्खयायाति सब्बदुक्खक्खयत्थं । दिट्ठिसामज्जगतोति समानदिट्ठिभावं उपगतो हुत्वा विहरतीति ।

२. दुतियसारणीयसुत्तवण्णना

१२. दुतिये यो ते धम्मे पूरेति, तं सब्रह्मचारीनं पियं करोन्तीति पियकरणा । गरुं करोन्तीति गरुकरणा । सङ्गहायाति सङ्गण्हनत्थाय । अविवादायाति अविवदनत्थाय । सामग्गियाति समग्गभावत्थाय । एकीभावायाति एकभावत्थाय निन्नानाकरणाय । संवत्तन्तीति वत्तन्ति पवत्तन्ति ।

३. निस्सारणीयसुत्तवण्णना

१३. ततिये निस्सारणीया धातुयोति निस्सरणधातुयोव । मेत्ता हि खो मे चेतोविमुत्तीति एत्थ पच्चनीकधम्मेहि विमुत्तत्ता तिकचतुक्कज्झानिका मेत्ताव मेत्ताचेतोविमुत्ति नाम । भाविताति वट्ठिता । बहुलीकताति पुनप्पुनं कता । यानीकताति युत्तयानसदिसा कता । वत्थुकताति पतिट्ठा कता । अनुट्ठिताति अधिट्ठिता । परिचिताति समन्ततो चिता आचिता उपचिता । सुसमारब्धाति सुप्पगुणकरणेन सुट्ठु समारब्धा । परियादाय तिट्ठतीति परियादित्वा गहेत्वा तिट्ठति । मा हेवन्तिस्स वचनीयोति यस्मा अभूतव्याकरणं व्याकरोति, तस्मा “मा एवं भणी”ति वत्तब्बो । यदिदं मेत्ताचेतोविमुत्तीति या अयं मेत्ताचेतोविमुत्ति, इदं निस्सरणं व्यापादस्स, व्यापादतो निस्सटाति अत्थो । यो पन मेत्ताय तिकचतुक्कज्झानतो वुट्ठितो सङ्गारे सम्मसित्वा ततियमग्गं पत्वा “पुन व्यापादो नत्थी”ति ततियफलेन निब्बानं पस्सति, तस्स चित्तं अच्चन्तनिस्सरणं व्यापादस्स । एतेनुपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अनिमित्ताचेतोविमुत्तीति बलवविपस्सना । दीघभाणका पन अरहत्तफलसमापत्तीति वदन्ति । सा हि रागनिमित्तादीनज्जेव रूपनिमित्तादीनज्ज निच्चनिमित्तादीनज्ज अभावा अनिमित्ताति वुत्ता । निमित्तानुसारीति वुत्तप्पभेदं

निमित्तं अनुसरणसभावं ।

अस्मीति अस्मिमानो । अयमहमस्मीति पञ्चसु खन्धेसु अयं नाम अहं अस्मीति । एत्तावता अरहत्तं व्याकृतं होति । विचिकिच्छाकथंकथासल्लन्ति विचिकिच्छाभूतं कथंकथासल्लं । मा हेवन्तिस्स वचनीयोति सचे ते पठममगवज्झा विचिकिच्छा उप्पज्जति, अरहत्तव्याकरणं मिच्छा होति, तस्मा “मा अभूतं गण्ही”ति वारेतब्बो । अस्मीति मानसमुग्धातोति अरहत्तमगो । अरहत्तमगगफलवसेन हि निब्बाने दिट्ठे पुन अस्मिमानो नत्थीति अरहत्तमगो “अस्मीति मानसमुग्धातो”ति वुत्तो । इति इमस्मिं सुत्ते अभूतव्याकरणं नाम कथितं ।

४. भद्दकसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे न भद्दकन्ति न लद्धकं । तत्थ यो हि भीतभीतो मरति, तस्स न भद्दकं मरणं होति । यो अपाये पटिसन्धिं गण्हाति, तस्स न भद्दिका कालकिरिया होति । कम्मरामोति आदीसु आरमणं आरामो, अभिरतीति अत्थो । विहारकरणादिमिह नवकम्मे आरामो अस्साति कम्मरामो । तस्मिंयेव कम्मे रतोति कम्मरतो । तदेव कम्मरामतं पुनप्पुनं युत्तोति अनुयुत्तो । एस नयो सब्बत्थ । एत्थ च भस्सन्ति आलापसल्लापो । निद्दाति सोप्पं । सङ्गणिकाति गणसङ्गणिका । सा “एकस्स दुतियो होति, द्विन्नं होति ततियको”ति आदिना नयेन वेदितब्बा । संसग्गोति दस्सनसवनसमुल्लापसम्भोगकायसंसग्गवसेन पवत्तो संसद्गुभावो । पपञ्चोति तण्हादिट्ठिमानवसेन पवत्तो मदनाकारसण्ठितो किलेसपपञ्चो । सक्कायन्ति तेभूमकवट्टं । सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियायाति हेतुना नयेन सकलवट्टदुक्खस्स परिवट्टमपरिच्छेदकरणत्थं । मगोति मगसदिसो । निप्पपञ्चपदेति निब्बानपदे । आराधयीति परिपूरयि तं सम्पादेसीति ।

५. अनुतप्पियसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे अनुतप्पाति अनुसोचितब्बा अनुतापकारी । इमेसु द्वीसुपि सुत्तेसु गाथासु च वट्टविवट्टं कथितं ।

६. नकुलपितुसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे बाळ्हगिलानोति अधिमत्तगिलानो । एतदवोचाति सामिकस्स भेसज्जं कत्वा ब्याधिं वूपसमेतुं असक्कोन्ती इदानीं सीहनादं नदित्वा सच्चकिरियाय ब्याधिं वूपसमेतुं सन्तिके निसीदित्वा एतं “मा खो त्व”न्ति आदिवचनं अवोच । सापेक्खोति सतण्हो । न नकुलमाताति एत्थ न-कारो न सक्खतीति एवं परपदेन योजेतब्बो । सन्थरितुन्ति निच्छिद्दं कातुं, सण्ठपेतुन्ति अत्थो । वेणिं ओलिखितुन्ति एळकलोमानि कप्पेत्वा विजटेत्वा वेणिं कातुं ।

अज्जं घरं गमिस्सतीति अज्जं सामिकं गण्हिस्सति । सोळस वस्सानि गहडुकं ब्रह्मचरियं समाचिण्णन्ति इतो सोळसवस्समत्थके गहडुब्रह्मचरियवासो समाचिण्णो । दस्सनकामतराति अतिरेकेन दस्सनकामा । इमेहि तीहि अङ्गेहि सीहनादं नदित्वा “इमिना सच्चेन तव सरीरे ब्याधिं फासु होतू”ति सच्चकिरियं अकासि ।

इदानीं भगवन्तं सक्खिं कत्वा अत्तनो सीलादिगुणेहिपि सच्चकिरियं कातुं सिया खो पन तेति आदिमाह । तत्थ परिपूरकारिणीति समत्तकारिणी । चेतोसमथस्साति समाधिकम्मट्ठानस्स । ओगाधप्पत्ताति ओगाधं अनुप्पवेसं पत्ता । पतिगाधप्पत्ताति पतिगाधं पतिट्ठं पत्ता । अस्सासप्पत्ताति अस्सासं अवस्सयं पत्ता । वेसारज्जप्पत्ताति सोमनस्सजाणं पत्ता ।

अपरप्पच्चयाति परप्पच्चयो वुच्चति परसद्धा परपत्तियायना, ताय विरहिताति अत्थो। इमेहि तीहि अङ्गेहि अत्तनो गुणे आरब्भ सच्चकिरियं अकासि। **गिलाना वुट्ठितोति** गिलानो हुत्वा वुट्ठितो। **यावताति** यत्तिकायो। **तासं अञ्जतराति** तासं अन्तरे एका। **अनुकम्पिकाति** हितानुकम्पिका। **ओवादिकाति** ओवाददायिका। **अनुसासिकाति** अनुसिद्धिदायिका।

७. सोप्पसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे **पटिसल्लाना वुट्ठितोति** एकीभावाय धम्मनिज्झानक्खन्तितो फलसमापत्तिविहारतो वुट्ठितो। **यथाविहारन्ति** अत्तनो अत्तनो वसनविहारं। **नवाति** पब्बज्जाय नवका। ते पच्चसतमत्ता अहेसुं। **काकच्छमानाति** काकसदं करोन्ता दन्ते खादन्ता। **थेराति** थिरभावं पत्ता। **तेन नोति** तेन नु। **सेय्यसुखादीनि** हेट्ठा वुत्तत्थानेव। **रट्टिकोति** यो रट्ठं भुञ्जति। **पेत्तणिकोति** यो पितरा भुत्तानुभुत्तं भुञ्जति। **सेनापतिकोति** सेनाय जेट्टको। **गामगामणिकोति** गामभोजको। **पूगगामणिकोति** गणजेट्टको। **अविपस्सको कुसलानं धम्मानन्ति** कुसलानं धम्मानं अनेसको अगवेसको हुत्वा। **बोधिपक्खियानं धम्मानन्ति** सत्ततिंसाय बोधिपक्खियधम्मानं।

८. मच्छबन्धसुत्तवण्णना

१८. अट्टमे **मच्छिकन्ति** मच्छघातकं। हत्थिना यातीति **हत्थियायी**। परतोपि एसेव नयो। **वज्झेति** वधितब्बे। **वधायनीतेति** वधाय उपनीते। **पापकेन मनसाति** लामकेन वधकचित्तेन। पाळियं पन वधायुपनीतेति लिखन्ति। **मागविकोति** मिगघातको। **को पन वादो मनुस्सभूतन्ति** यो मनुस्सभूतं पापकेन मनसा अनुपेक्खति, तस्स सम्पत्तिया अभावे किमेव वत्तब्बं। इदं पापकस्स कम्मुनो अनिट्ठफलभावं दस्सेतुं वुत्तं। येसं पन तादिसं कम्मं करोन्तानम्पि यसपटिलाभो होति, तेसं तं अकुसलं निस्साय कुसलं विपच्चतीति वेदितब्बं। तेन पनस्स अकुसलकम्मेन उपहतत्ता विपाको न चिरट्ठितिको होति। इमस्मिं सुत्ते अकुसलपक्खोव कथितो।

९. पठममरणस्सतिसुत्तवण्णना

१९. नवमे **नातिकेति** एवंनामके गामे। **गिज्जकावसथेति** इट्ठकामये पासादे। **अमतोगधाति** निब्बानोगधा, निब्बानपटिद्धाति अत्थो। **भावेथ नोति** भावेथ नु। **मरणस्सतिन्ति** मरणस्सतिकम्मट्ठानं। **अहो वताति** पत्थनत्थे निपातो। **बहुं वत मे कतं अस्साति** तुम्हाकं सासने मम किच्चं बहु कतं अस्स। **तदन्तरन्ति** तं अन्तरं खणं ओकासं। **अस्ससित्वा वा पस्ससामीति** एत्थ अस्सासो वुच्चति अन्तो पविसनवातो, पस्सासो बहि निक्खमनवातो। इति अयं भिक्खु याव अन्तो पविट्ठवातो बहि निक्खमति, बहि निक्खन्तो वातो अन्तो पविसति, ताव जीवितं पत्थेन्तो एवमाह। **दन्धन्ति** मन्दं गरुकं असीघप्पवत्तं। **आसवानं खयायाति** अरहत्तफलत्थाय। इमस्मिं सुत्ते मरणस्सति अरहत्तं पापेत्वा कथिताति।

१०. दुतियमरणस्सतिसुत्तवण्णना

२०. दसमे **पतिगतायाति** पटिपन्नाय। इति **पटिसज्जिक्खतीति** एवं पच्चवेक्खति। **सो ममस्स अन्तरायोति** एत्थ तिविधो अन्तरायो जीवितन्तरायो, समणधम्मन्तरायो, पुत्थुज्जनकालकिरियं करोन्तस्स सगन्तरायो चेव मगन्तरायो चाति। तं सब्बम्पि सन्धायेवमाह। **ब्यापज्जेय्याति** अजिण्णकादिवसेन विपज्जेय्य। **अधिमत्तोति** बलवा। **छन्दोति** कत्तुकम्यताछन्दो। **वायामोति** पयोगवीरियं। **उस्साहोति** उस्सापनवीरियं। **उस्सोळ्हीति** सम्पादनवीरियं। **अप्पटिवानीति** अनुक्कण्ठना अप्पटिसङ्खरणा। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

सारणीयवग्गो दुतियो ।

३. अनुत्तरियवग्गो

१-२. सामकसुत्तादिवण्णना

२१-२२. ततियस्स पठमे सामगामकेति सामकानं उस्सन्नत्ता एवंलद्धनामे गामके । पोक्खरणिगयायन्ति पोक्खरणिगयानामके विहारे । अभिक्कन्ताय रत्तियाति रत्तिया पठमयामं अतिक्कम्म मज्झिमयामे सम्पत्ते । अभिक्कन्तवण्णाति अभिक्कन्तअतिमनापवण्णा । केवलकप्पन्ति सकलकप्पं । पोक्खरणिगं ओभासेत्वाति पोक्खरणिगयानामकं महाविहारं अत्तनो ओभासेन फरित्वा । समनुज्जोति समानअनुज्जो समानचित्तो । दोवचस्सताति दुब्बचभावो । पापमित्तताति लामकमित्तता । इमस्मिं सुत्ते परिहानियधम्माव कथिता । दुतिये अपरिहानियधम्मा लोकुत्तरमिस्सका कथिता ।

३. भयसुत्तवण्णना

२३. ततिये कामरागरत्तायन्ति कामरागरत्तो अयं । छन्दरागविनिबद्धोति छन्दरागेन विनिबद्धो । भयाति चित्तुत्तासभया । पङ्काति किलेसपङ्कतो । सङ्गो पङ्को च उभयन्ति सङ्गो च पङ्को च इदम्पि उभयं । एते कामा पवुच्चन्ति, यत्थ सत्तो पुथुज्जनोति यस्मिं सङ्गे च पङ्के च पुथुज्जनो सत्तो लग्गो लग्गितो पलिबुद्धो । उपादानेति चतुब्बिधे उपादाने । जातिमरणसम्भवेति जातिया च मरणस्स च सम्भवे पच्चयभूते । अनुपादा विमुच्चन्तीति अनुपादियित्वा विमुच्चन्ति । जातिमरणसङ्ख्येति जातिमरणानं सङ्ख्यसङ्ख्याते निब्बाने, निब्बानारम्मणाय विमुत्तिया विमुच्चन्तीति अत्थो । इमस्मिं ठाने विवट्टेत्वा अरहत्तमेव पत्तो एस भिक्खु । इदानि तं खीणासवं थोमेन्तो ते खेमप्पत्तातिआदिमाह । तत्थ खेमप्पत्ताति खेमभावं पत्ता । सुखिनोति लोकुत्तरसुखेन सुखिता । दिट्ठधम्माभिनिब्बुताति अब्भन्तरे किलेसाभावेन दिट्ठधम्मेयेव अभिनिब्बुता । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथेत्वा गाथासु वट्टविवटं कथितं ।

४. हिमवन्तसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे पदालेय्याति भिन्देय्य । छवायाति लामिकाय । समाधिस्स समापत्तिकुसलो होतीति आहारसप्पायउतुसप्पायानि परिगहेत्वा समाधिं समापज्जितुं कुसलो होति छेको समत्थो पटिबलो । समाधिस्स ठितिकुसलोति समाधिस्स ठितियं कुसलो, समाधिं ठपेतुं सक्कोतीति अत्थो । समाधिस्स वुट्ठानकुसलोति समाधिस्स वुट्ठाने कुसलो, यथापरिच्छेदेन वुट्ठातुं सक्कोतीति अत्थो । समाधिस्स कल्लितकुसलोति समाधिस्स कल्लिताय कुसलो, समाधिचित्तं हासेतुं कल्लं कातुं सक्कोतीति अत्थो । समाधिस्स गोचरकुसलोति समाधिस्स असप्पाये अनुपकारके धम्मे वज्जेत्वा सप्पाये उपकारके सेवन्तोपि, “अयं समाधिनिमित्तारम्मणो अयं लक्खणारम्मणो”ति जानन्तोपि समाधिस्स गोचरकुसलो नाम होति । समाधिस्स अभिनीहारकुसलोति उपरिउपरिसमापत्तिसमापज्जनत्थाय पठमज्झानादिसमाधिं अभिनीहरितुं सक्कोन्तो समाधिस्स अभिनीहारकुसलो नाम होति । सो पठमज्झाना वुट्ठाय दुतियं समापज्जति, दुतियज्झाना...पे०... ततियज्झाना वुट्ठाय चतुत्थं समापज्जतीति ।

५. अनुस्सतिट्ठानसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे अनुस्सतिट्ठानानीति अनुस्सतिकारणानि । इतिपि सो भगवातिआदीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१२३ आदयो) वित्थारितानेव । इदम्पि खो, भिक्खवे, आरम्मणं करित्वाति इदं बुद्धानुस्सतिकम्मट्ठानं आरम्मणं करित्वा । विसुज्झन्तीति परमविसुद्धिं निब्बानं पापुणन्ति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेव । इमस्मिं पन सुत्ते छ अनुस्सतिट्ठानानि मिस्सकानि कथितानीति वेदितब्बानि ।

६. महाकच्चानसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे सम्बाधेति पञ्चकामगुणसम्बाधे । ओकासाधिगमोति एत्थ ओकासा वुच्चन्ति छ अनुस्सतिट्ठानानि, तेसं अधिगमो । विसुद्धियाति विसुज्झनत्थाय । सोकपरिदेवानं समतिक्कमायाति सोकानञ्च परिदेवानञ्च समतिक्कमत्थाय । अत्थङ्गमायाति अत्थं गमनत्थाय । जायस्स अधिगमायाति सहविपस्सनकस्स मग्गस्स अधिगमनत्थाय । निब्बानस्स सच्छिकिरियायाति अपच्चयपरिनिब्बानस्स पच्चक्खकिरियत्थाय ।

सब्बसोति सब्बाकारेन । आकाससमेनाति अलग्गनट्ठेन चेव अपलिबुद्धट्ठेन च आकाससदिसेन । विपुलेनाति न परित्तकेन । महग्गतेनाति महन्तभावं गतेन, महन्तेहि वा अरियसावकेहि गतेन, पटिपन्नेनाति अत्थो । अप्पमाणेनाति फरणअप्पमाणताय अप्पमाणेन । अवेरेनाति अकुसलवेरपुग्गलवेररहितेन । अब्यापज्जेनाति कोधदुक्खवज्जितेन । सब्बमेतं बुद्धानुस्सतिचित्तमेव सन्धाय वुत्तं । परतोपि एसेव नयो । विसुद्धिधम्माति विसुज्झनसभावा । इमस्मिम्पि सुत्ते छ अनुस्सतिट्ठानानि मिस्सकानेव कथितानीति ।

७. पठमसमयसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे मनोभावनीयस्साति एत्थ मनं भावेति वट्ठेतीति मनोभावनीयो । दस्सनायाति दस्सनत्थं । निस्सरणन्ति निग्गमनं वूपसमनं । धम्मं देसेतीति कामरागप्पजहनत्थाय असुभकम्मट्ठानं कथेति । दुतियवारादीसु ब्यापादप्पहानाय मेत्ताकम्मट्ठानं, थिनमिद्धप्पहानाय थिनमिद्धविनोदनकम्मट्ठानं, आलोकसज्जं वा वीरियारम्भवत्थुआदीनं वा अज्जतरं, उद्धच्चकुक्कुच्चप्पहानाय समथकम्मट्ठानं, विचिकिच्छापहानाय तिण्णं रतनानं गुणकथं कथेन्तो धम्मं देसेतीति वेदितब्बो । आगम्माति आरब्भ । मनसिकरोतोति आरम्मणवसेन चित्ते करोन्तस्स । अनन्तरा आसवानं खयो होतीति अनन्तरायेन आसवानं खयो होति ।

८. दुतियसमयसुत्तवण्णना

२८. अट्ठमे मण्डलमाळेति भोजनसालाय । चारित्तकिलमथोति पिण्डपातचरियाय उप्पन्नकिलमथो । भत्तकिलमथोति भत्तदरथो । विहारपच्छायायन्ति विहारपच्चन्ते छायाय । यदेवस्स दिवा समाधिनिमित्तं मनसिकरं होतीति यं एव तस्स ततो पुरिमदिवसभागे समथनिमित्तं चित्ते कतं होति । तदेवस्स तस्मिं समये समुदाचरतीति तंयेव एतस्स तस्मिं समये दिवाविहारे निसिन्नस्स मनोद्वारे सज्जरति । ओजट्ठायीति ओजाय ठितो पतिट्ठितो । फासुकस्स होतीति फासुकं अस्स होति । सम्मुखाति कथेन्तस्स सम्मुखट्ठाने । सुतन्ति सोतेन सुतं । पटिग्गहितन्ति चित्तेन पटिग्गहितं ।

९. उदायीसुत्तवण्णना

२९. नवमे उदायिन्ति लाळुदायित्थेरं । सुणोमहं, आवुसोति, आवुसो, नाहं बधिरो, सुणामि भगवतो वचनं, पज्जं पन

उपपरिक्खामीति । अधिचित्तन्ति समाधिविपस्सनाचित्तं । इदं, भन्ते, अनुस्सतिट्ठानन्ति इदं ज्ञानत्तयसङ्घातं अनुस्सतिकारणं । दिट्ठधम्मसुखविहाराय संवत्ततीति इमस्मिंयेव अत्तभावे सुखविहारत्थाय पवत्तति । आलोकसज्जन्ति आलोकनिमित्ते उप्पन्नसज्जं । दिवा सज्जं अधिट्ठातीति दिवाति सज्जं ठपेति । यथा दिवा तथा रत्तिन्ति यथानेन दिवा आलोकसज्जा मनसिकता, रत्तिम्पि तथेव तं मनसि करोति । यथा रत्तिं तथा दिवाति यथा वानेन रत्तिं आलोकसज्जा मनसिकता, दिवापि तं तथेव मनसि करोति । विवटेनाति पाकटेन । अपरियोनद्धेनाति नीवरणेहि अनोनद्धेन । सप्पभासं चित्तं भावेतीति दिब्बचक्खुजाणत्थाय सहोभासकं चित्तं बूहेति वड्ढेति । यं पन “आलोकसज्जं मनसि करोती”ति वुत्तं, तं थिनमिद्धविनोदनालोकसज्जं सन्धाय वुत्तं, न दिब्बचक्खुजाणालोकन्ति वेदितब्बं । जाणदस्सनप्पटिलाभायाति दिब्बचक्खुसङ्घातस्स जाणदस्सनस्स पटिलाभाय ।

इममेव कायन्तिआदीसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं सब्बाकारेन वित्थारतो विसुद्धिमग्गे कायगतासतिकम्मट्टाने वुत्तं । कामरागप्पहानायाति पञ्चकामगुणिकस्स रागस्स पहानत्थाय । सेय्यथापि पस्सेय्याति यथा पस्सेय्य । सरीरन्ति मतसरीरं । सिवथिकाय छट्ठितन्ति सुसाने अपविद्धं । एकाहं मतस्स अस्साति एकाहमतं । द्वीहं मतस्स अस्साति द्वीहमतं । तीहं मतस्स अस्साति तीहमतं । भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन धुमातत्ता उद्धुमात्तं, उद्धुमातमेव उद्धुमातकं । पटिकूलत्ता वा कुच्छित्तं उद्धुमातन्ति उद्धुमातकं । विनीलं वुच्चति विपरिभिन्नवण्णं, विनीलमेव विनीलकं । पटिकूलत्ता वा कुच्छित्तं विनीलन्ति विनीलकं । मंसुस्सदट्टानेसु रत्तवण्णस्स पुब्बसन्निचयट्टानेसु सेतवण्णस्स येभुय्येन च नीलवण्णस्स नीलट्टाने नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं । परिभिन्नट्टानेहि नवहि वा वणमुखेहि विस्सन्दमानं पुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं । पटिकूलत्ता वा कुच्छित्तं विपुब्बन्ति विपुब्बकं । विपुब्बकं जातं तथाभावं गतन्ति विपुब्बकजातं ।

सो इममेव कायन्ति सो भिक्खु इमं अत्तनो कायं तेन कायेन सद्धिं जाणेन उपसंहरति उपनेति । कथं? अयम्पि खो कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतोति । इदं वुत्तं होति — आयु उस्मा विज्जाणन्ति इमेसं तिण्णं धम्मानं अत्थिताय अयं कायो ठानगमनादिखमो होति, इमेसं पन विगमा अयम्पि एवंधम्मो एवंपूतिकसभावोयेवाति । एवंभावीति एवमेवं उद्धुमातादिभेदो भविस्सति । एवं अनतीतोति एवं उद्धुमातादिभावं अनतिक्कन्तो ।

खज्जमानन्ति उदरादीसु निसीदित्वा उदरमंसओट्टमंसअक्खिकमंसादीनि लुज्चित्वा लुज्चित्वा खादियमानं । समंसलोहितन्ति सेसावसेसमंसलोहितयुत्तं । निम्मंसलोहितमक्खितन्ति मंसं खीणेपि लोहितं न सुस्सति, तं सन्धाय वुत्तं — “निम्मंसलोहितमक्खित”न्ति । अज्जेनाति अज्जेन दिसाभागेन । हत्थट्टिकन्ति चतुसट्टिभेदम्पि हत्थट्टिकं पाटियेक्कं पाटियेक्कं विप्पकिण्णं । पादट्टिकादीसुपि एसेव नयो । तेरोवस्सिकानीति अतिक्कन्तसंवच्छरानि । पूतीनीति अब्भोकासे ठितानि वातातपवुट्टिसम्फस्सेन तेरोवस्सिकानेव पूतीनि होन्ति, अन्तोभूमिगतानि पन चिरतरं तिट्ठन्ति । चुण्णकजातानीति चुण्णविचुण्णं हुत्वा विप्पकिण्णानि । सब्बत्थ सो इममेवाति वुत्तनयेन खज्जमानादीनं वसेन योजना कातब्बा । अस्मिमानसमुग्घातायाति अस्मीति पवत्तस्स नवविधस्स मानस्स समुग्घातत्थाय । अनेकधातुपटिवेधायाति अनेकधातून् पटिविज्जनत्थाय । सतोव अभिक्कमतीति गच्छन्तो सतिपज्जाहि समन्नागतोव गच्छति । सतोव पटिक्कमतीति पटिनिवत्तन्तोपि सतिपज्जाहि समन्नागतोव निवत्तति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । सतिसम्पज्जायाति सतिया च जाणस्स च अत्थाय । इति इमस्मिं सुत्ते सतिजाणानि मिस्सकानि कथितानीति ।

१०. अनुत्तरियसुत्तवण्णना

३०. दसमे उच्चावचन्ति यं किञ्चि महन्तखुद्दकं, उच्चनीचं वा । हीनन्ति निहीनं । गम्भन्ति गामवासिकानं दस्सनं । पोथुज्जनिकन्ति पुथुज्जनानं सन्तकं । अनरियन्ति न अरियं न उत्तमं न परिसुद्धं । अनत्थसंहितन्ति न अत्थसन्निस्सितं । न निब्बिदायाति न वट्टे निब्बिन्दनत्थाय । न विरागायाति न रागादीनं विरज्जनत्थाय । न निरोधायाति न रागादीनं अप्पवत्तिनिरोधाय । न उपसमायाति न रागादीनं वूपसमनत्थाय । न अभिज्जायाति न अभिजाननत्थाय । न सम्बोधायाति न सम्बोधिसङ्घातस्स चतुमग्गजाणस्स पटिविज्जनत्थाय । न निब्बानायाति न निब्बानस्स सच्छिकिरियाय ।

निविट्टसद्धोति पतिट्टितसद्धो । निविट्टपेमोति पतिट्टितपेमो । एकन्तगतोति एकन्तं गतो, अचलप्पत्तोति अत्थो । अभिप्पसन्नोति अतिविय पसन्नो । एतदानुत्तरियन्ति एतं अनुत्तरं । हत्थिस्मिप्पि सिक्खतीति हत्थिनिमित्तं सिक्खितब्बं हत्थिसिप्पं सिक्खति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । उच्चावचन्ति महन्तखुद्दकं सिप्पं सिक्खति ।

उपट्टिता पारिचरियेति पारिचरियाय पच्चुपट्टिता । भावयन्ति अनुस्सतिन्ति अनुत्तरं अनुस्सतिं भावेन्ति । विवेकप्पटिसंयुत्तन्ति निब्बाननिस्सितं कत्वा । खेमन्ति निरुपद्वं । अमतगामिनन्ति निब्बानगामिनं, अरियमग्गं भावेन्तीति अत्थो । अप्पमादे पमोदिताति सतिया अविप्पवाससङ्घाते अप्पमादे आमोदिता पमोदिता । निपकाति नेपक्केन समन्नागता । सीलसंवुताति सीलेन संवुता पिहिता । ते वे कालेन पच्चेन्तीति ते वे युत्तप्पयुत्तकाले जानन्ति । यत्थ दुक्खं निरुज्झतीति यस्मिं ठाने सकलं वट्टदुक्खं निरुज्झति, तं अमतं महानिब्बानं ते भिक्खू जानन्तीति । इमस्मिं सुत्ते छ अनुत्तरियानि मिस्सकानि कथितानीति ।

अनुत्तरियवग्गो ततियो ।

४. देवतावग्गो

१. सेखसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे सेखस्साति सत्तविधस्स सेखस्स । पुथुज्जने पन वत्तब्बमेव नत्थि । परिहानायाति उपरूपरिगुणपरिहानाय ।

२-३. अपरिहानसुत्तद्वयवण्णना

३२-३३. दुतिये सत्थुगारवताति सत्थरि गरुभावो । धम्मगारवताति नवविधे लोकुत्तरधम्मो गरुभावो । सङ्खगारवताति सङ्खे गरुभावो । सिक्खागारवताति तीसु सिक्खासु गरुभावो । अप्पमादगारवताति अप्पमादे गरुभावो । पटिसन्धारगारवताति धम्मामिसवसेन दुविधे पटिसन्धारे गरुभावो । सत्था गरु अस्साति सत्थुगरु । धम्मो गरु अस्साति धम्मगरु । तिब्बगारवोति बहलगारवो । पटिसन्धारे गारवो अस्साति पटिसन्धारगारवो । ततिये सप्पतिस्सोति सजेट्टुको सगारवो । हिरोत्तप्पं पनेत्थ मिस्सकं कथितं ।

४. महामोग्गल्लानसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे तिस्सो नाम भिक्खूति थेरस्सेव सद्धिविहारिको । महिद्धिको महानुभावोति इज्झनट्टेन महती इद्धि अस्साति महिद्धिको । अनुफरणट्टेन महा आनुभावो अस्साति महानुभावो । चिरस्सं खो, मारिस मोग्गल्लान, इमं

परियायमकासीति एवरूपं लोके पकतिया पियसमुदाहारवचनं होति । लोकिया हि चिरस्सं आगतम्पि अनागतपुब्बम्पि मनापजातियं आगतं दिस्वा “कुतो भवं आगतो, चिरस्सं भवं आगतो, कथं ते इधागमनमग्गो जातो, किं मग्गमूळहोसी”तिआदीनि वदन्ति । अयं पन आगतपुब्बत्तायेव एवमाह । थेरो हि कालेन कालं ब्रह्मलोकं गच्छतियेव । तत्थ **परियायमकासीति** वारं अकासि । **यदिदं इधागमनायाति** यो अयं इधागमनाय वारो, तं चिरस्सं अकासीति वुत्तं होति । **इदमासनं पञ्चत्तन्ति** महारहं ब्रह्मपल्लङ्कं पञ्जापेत्वा एवमाह । **अवेच्चप्पसादेनाति** अधिगतेन अचलेन मग्गप्पसादेन । इमस्मिं सुत्ते सोतापत्तिमग्गजाणं कथितं ।

५. विज्जाभागियसुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे **विज्जाभागियाति** विज्जाकोट्टासिका । **अनिच्चसज्जाति** अनिच्चानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा । **अनिच्चे दुक्खसज्जाति** दुक्खानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा । **दुक्खे अनत्तसज्जाति** अनत्तानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा । **पहानसज्जाति** पहानानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा । **विरागसज्जाति** विरागानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा । **निरोधसज्जाति** निरोधानुपस्सनाजाणे उप्पन्नसज्जा ।

६. विवादमूलसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे **विवादमूलानीति** विवादस्स मूलानि । **कोधनोति** कुज्झनलक्खणेन कोधेन समन्नागतो । **उपनाहीति** वेरअप्पटिनिस्सग्गलक्खणेन उपनाहेन समन्नागतो । **अहिताय दुक्खाय देवमनुस्सानन्ति** द्विन्नं भिक्खून् विवादो कथं देवमनुस्सानं अहिताय दुक्खाय संवत्तति? कोसम्बकक्खन्धके विय द्वीसु भिक्खूसु विवादं आपन्नेसु तस्मिं विहारे तेसं अन्तेवासिका विवदन्ति, तेसं ओवादं गण्हन्तो भिक्खुनिसङ्घो विवदति । ततो तेसं उपट्ठाका विवदन्ति, अथ मनुस्सानं आरक्खदेवता द्वे कोट्टासा होन्ति । तथा धम्मवादीनं आरक्खदेवता धम्मवादिनियो होन्ति, अधम्मवादीनं अधम्मवादिनियो । ततो आरक्खदेवतानं मित्ता भुम्मदेवता भिज्जन्ति । एवं परम्पराय याव ब्रह्मलोका ठपेत्वा अरियसावके सब्बे देवमनुस्सा द्वे कोट्टासा होन्ति । धम्मवादीहि पन अधम्मवादिनोव बहुतरा होन्ति । ततो यं बहुकेहि गहितं, तं गच्छन्ति । धम्मं विस्सज्जेत्वा बहुतराव अधम्मं गण्हन्ति । ते अधम्मं पुरक्खत्वा विहरन्ता अपाये निब्बत्तन्ति । एवं द्विन्नं भिक्खून् विवादो देवमनुस्सानं अहिताय दुक्खाय होति । **अज्झत्तं वाति** तुम्हाकं अब्भन्तरपरिसाय । **बहिद्धाति** परेसं परिसाय ।

मक्खीति परेसं गुणमक्खनलक्खणेन मक्खेन समन्नागतो । **पळासीति** युगग्गाहलक्खणेन पळासेन समन्नागतो । **इस्सुकीति** परस्स सक्कारादीनि इस्सायनलक्खणाय इस्साय समन्नागतो । **मच्छरीति** आवासमच्छरियादीहि समन्नागतो । **सठोति** केराटिको । **मायावीति** कतपटिच्छादको । **पापिच्छोति** असन्तसम्भावनिच्छको दुस्सीलो । **मिच्छादिट्ठीति** नत्थिकवादी, अहेतुवादी, अकिरियवादी । **सन्दिट्ठिपरामासीति** सयं दिट्ठमेव परामसति । **आधानग्गाहीति** दळ्हग्गाही । **दुप्पटिनिस्सग्गीति** न सक्का होति गहितं विस्सज्जापेतुं । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

७. दानसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे **वेळुकण्डकीति** वेळुकण्डकनगरवासिनी । **छळङ्गसमन्नागतन्ति** छहि गुणङ्गेहि समन्नागतं । **दक्खिणं पतिट्ठापेतीति** दानं देति । **पुब्बेव दाना सुमनोति** दानं दस्सामीति मासड्ढमासतो पट्टाय सोमनस्सप्पत्तो होति । एत्थ हि पुब्बेचेतना दस्सामीति चित्तुप्पादकालतो पट्टाय “इतो उट्ठितेन दानं दस्सामी”ति खेत्तग्गहणं आदिं कत्वा चिन्तेन्तस्स

लब्धति । ददं चित्तं पसादेतीति एवं वृत्ता मुञ्चचेतना पन दानकालेयेव लब्धति । दत्त्वा अत्तमनो होतीति अयं पन अपरचेतना अपरापरं अनुस्सरन्तस्स लब्धति । वीतरागाति विगतरागा खीणासवा । रागविनयाय वा पटिपन्नाति रागविनयपटिपदं पटिपन्ना । उक्कट्टुदेसना चेसा, न केवलं पन खीणासवानं, अनागामि-सकदागामि-सोतापन्नानम्पि अन्तमसो तदहुपब्बजितस्स भण्डगाहकसामणेरस्सापि दिन्ना दक्खिणा छळङ्गसमन्नागताव होति । सोपि हि सोतापत्तिमगत्थमेव पब्बजितो ।

यज्जस्स सम्पदाति दानस्स परिपुण्णता । सज्जताति सीलसज्जमेन सज्जता । सयं आचमयित्वानाति अत्तनाव हत्थपादे धोवित्वा मुखं विक्खालेत्वा । सकेहि पाणिभीति अत्तनो हत्थेहि । सयेहीतिपि पाठो । सद्धोति रतनत्तयगुणे सद्वहन्तो । मुत्तेन चेतसाति लाभमच्छरियादीहि विमुत्तेन चित्तेन । अब्यापज्झं सुखं लोकन्ति निदुक्खं उळारसुखसोमनस्सं देवलोकं ।

८. अत्तकारीसुत्तवण्णना

३८. अट्टमे अद्वसं वा अस्सोसिं वाति अक्खीनि उम्मीलेत्वा मा अद्वसं, असुकस्मिं नाम ठाने वसतीति मा अस्सोसिं, कथेन्तस्स वा वचनं मा अस्सोसिं । कथज्झि नामाति केन नाम कारणेन । आरम्भधातूति आरभनवसेन पवत्तवीरियं । निक्कमधातूति कोसज्जतो निक्खमनसभावं वीरियं । परक्कमधातूति परक्कमसभावो । थामधातूति थामसभावो । ठितिधातूति ठितिसभावो । उपक्कमधातूति उपक्कमसभावो । सब्बं चेतं तेन तेनाकारेन पवत्तस्स वीरियस्सेव नामं ।

९-१०. निदानसुत्तादिवण्णना

३९-४०. नवमे कम्मानन्ति वट्टुगामिकम्मानं । समुदयायाति पिण्डकरणत्थाय । निदानन्ति पच्चयो । लोभजेनाति लोभतो जातेन । न पज्जायन्तीति “एवरूपेन कम्मेन निब्बत्ता”ति न दिस्सन्ति । सुक्कपक्खे कम्मानन्ति विवट्टुगामिकम्मानं । इति इमस्मिं सुत्ते वट्टुविवट्टुं कथितं । दसमे निचुलवनेति महामुचलिन्दवने । सद्धम्मोति सासनसद्धम्मो ।

११. दारुक्खन्धसुत्तवण्णना

४१. एकादसमे चेतोवसिप्पत्तोति चित्तवसिभावं पत्तो । पथवीत्वेव अधिमुच्चेय्याति थद्धाकारं पथवीधातूति सल्लक्खेय्य । यं निस्सायाति यं विज्जमानं थद्धाकारं पथवीधातुं निस्साय अमुं दारुक्खन्धं पथवीत्वेव अधिमुच्चेय्य, सा एत्थ पथवीधातु अत्थीति । इमिना नयेन सेसपदानिपि वेदितब्बानि । यथेव हि तस्मिं थद्धाकारा पथवीधातु अत्थि, एवं यूसाकारा आपोधातु, उण्हाकारा तेजोधातु, वित्थम्भनाकारा वायोधातु, रत्तवण्णम्हि सारे पदुमपुप्फवण्णा सुभधातु, पूतिभूते चुण्णे चेव फेगुपपटिकासु च अमनुज्जवण्णा असुभधातु, तं निस्साय अमुं दारुक्खन्धं असुभन्त्वेव अधिमुच्चेय्य सल्लक्खेय्याति । इमस्मिं सुत्ते मिस्सकविहारो नाम कथितो ।

१२. नागितसुत्तवण्णना

४२. द्वादसमे गामन्तविहारिन्ति गामन्तसेनासनवासिं । समाहितं निसिन्नन्ति तस्मिं गामन्तसेनासने समाधिं अप्पेत्वा निसिन्नं । इदानीमन्ति इदानी इमं । समाधिम्हा चावेस्सतीति समाधितो उट्ठापेस्सति । न अत्तमनो होमीति न

सकमनो होमि । पचलायमानन्ति निदायमानं । एकत्तन्ति एकसभावं, एकगताभूतं अरज्जसज्जयेव चित्ते करिस्सतीति अत्थो । अनुरक्खिस्सतीति अनुगगण्हिस्सति । अविमुत्तं वा चित्तं विमोचेस्सतीति अज्जस्मिं काले अविमुत्तं चित्तं इदानीं पज्जहि विमुत्तीहि विमोचयिस्सति । रिज्जतीति वज्जेति विस्सज्जेति । पटिपणामेत्वाति पनुदित्वा विस्सज्जेत्वा । उच्चारपस्सावकम्मायाति उच्चारपस्सावकरणत्थाय । इमिना एत्तकेन ठानेन सत्थारा अरज्जसेनासनस्स वण्णो कथितो । सुत्तस्स पन पठमकोट्ठासे यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेवाति ।

देवतावग्गो चतुत्थो ।

५. धम्मिकवग्गो

१. नागसुत्तवण्णना

४३. पज्जमस्स पठमे आयस्मता आनन्देन सद्धिन्ति इदं “आयामानन्दा”ति थेरं आमन्तेत्वा गतत्ता वुत्तं, सत्था पन अनूनेहि पज्जहि भिक्खुसतेहि परिवुतो तत्थ अगमासीति वेदितब्बो । तेनुपसङ्कमीति तेहेव पज्जहि भिक्खुसतेहि परिवुतो उपसङ्कमि । परिसिञ्चित्वाति वोहारवचनमेतं, न्हायित्वाति अत्थो । पुब्बापयमानोति रत्तदुपट्टं निवासेत्वा उत्तरासङ्गचीवरं द्वीहि हत्थेहि गहेत्वा पच्छिमलोकधातुं पिट्ठितो कत्वा पुरत्थिमलोकधातुं अभिमुखो वोदकभावेन गत्तानि पुब्बसदिसानि कुरुमानो अट्ठासीति अत्थो । भिक्खुसङ्घोपि तेन तेन ठानेन ओतरित्वा न्हत्वा पच्चुत्तरित्वा सत्थारंयेव परिवारेत्वा अट्ठासि । इति तस्मिं समये आकासतो पतमानं रत्तसुवण्णकुण्डलं विय सूरियो पच्छिमलोकधातुं पटिपज्जि, परिसुद्धरजतमण्डलो विय पाचीनलोकधातुतो चन्दो अब्भुग्गज्झि, मज्झद्वानेपि पज्जभिक्खुसतपरिवारो सम्मासम्बुद्धो छब्बण्णबुद्धरस्मियो विस्सज्जेत्वा पुब्बकोट्टकनदीतीरे लोकं अलङ्कुरुमानो अट्ठासि ।

तेन खो पन समयेन...पे०... सेतो नाम नागोति सेतवण्णताय एवं लद्धनामो हत्थिनागो ।

महातूरियताळितवादितेनाति महन्तेन तूरियताळितवादितेन । तत्थ पठमं सङ्गट्टनं ताळितं नाम होति, ततो परं वादितं । जनोति हत्थिदस्सनत्थं सन्निपतितमहाजनो । दिस्वा एवमाहाति अङ्गपच्चङ्गानि घंसित्वा न्हापेत्वा उत्तारेत्वा बहितीरे ठपेत्वा गत्तानि वोदकानि कत्वा हत्थालङ्कारेन अलङ्कृतं तं महानागं दिस्वा इदं “अभिरूपो वत, भो”ति पसंसावचनमाह । कायुपपन्नोति सरीरसम्पत्तिया उपपन्नो, परिपुण्णङ्गपच्चङ्गोति अत्थो । आयस्मा उदायीति पटिसम्भिदाप्पतो काळुदायित्थेरो । एतदवोचाति तं महाजनं हत्थिस्स वण्णं भणन्तं दिस्वा “अयं जनो अहेतुकपटिसन्धियं निब्बत्तहत्थिनो वण्णं कथेति, न बुद्धहत्थिस्स । अहं दानि इमिना हत्थिनागेन उपमं कत्वा बुद्धनागस्स वण्णं कथेस्सामी”ति चिन्तेत्वा एतं “हत्थिमेव नु खो, भन्ते”तिआदिवचनं अवोच । तत्थ महन्तन्ति आरोहसम्पन्नं । ब्रहन्तन्ति परिणाहसम्पन्नं । एवमाहाति एवं वदति । अथ भगवा यस्मा अयं नागसद्धो हत्थिह्मिचेव अस्सगोणउरगरुक्खमनुस्सेसु चापि पवत्तति, तस्मा हत्थिप्पि खोतिआदिमाह ।

आगुन्ति पापकं लामकं अकुसलधम्मं । तमहं नागोति ब्रूमीति तं अहं इमेहि तीहि द्वारेहि दस्सन्नं अकुसलकम्मपथानं द्वादसन्नज्ज अकुसलचित्तानं अकरणतो नागोति वदामि । अयज्झि न आगुं करोतीति इमिना अत्थेन नागो । इमाहि गाथाहि अनुमोदामीति इमाहि चतुसट्ठिपदाहि सोळसहि गाथाहि अनुमोदामि अभिनन्दामि ।

मनुस्सभूतन्ति देवादिभावं अनुपगन्त्वा मनुस्समेव भूतं । अत्तदन्तन्ति अत्तनायेव दन्तं, न अज्जेहि दमथं उपनीतं ।

भगवा हि अत्तना उप्पादितेनेव मग्गदमथेन चक्खुतोपि दन्तो, सोततोपि, घानतोपि, जिह्वातोपि, कायतोपि, मनतोपीति इमेसु छसु ठानेसु दन्तो सन्तो निब्बुतो परिनिब्बुतो । तेनाह — “अत्तदन्त”न्ति । **समाहितन्ति** दुविधेनापि समाधिना समाहितं । **इरियमानन्ति** विहरमानं । **ब्रह्मपथेति** सेट्ठपथे, अमतपथे, निब्बानपथे । **चित्तस्सूपसमे रतन्ति** पठमज्झानेन पञ्च नीवरणानि वूपसमेत्वा, दुतियज्झानेन वितक्कविचारे, ततियज्झानेन पीतिं, चतुत्थज्झानेन सुखदुक्खं वूपसमेत्वा तस्मिं चित्तस्सूपसमे रतं अभिरतं ।

नमस्सन्तीति कायेन नमस्सन्ति, वाचाय नमस्सन्ति, मनसा नमस्सन्ति, धम्मानुधम्मपटिपत्तिया नमस्सन्ति, सक्करोन्ति गरुं करोन्ति । **सब्बधम्मानपारगुन्ति** सब्बेसं खन्धायतनधातुधम्मानं अभिज्जापारगू, परिज्जापारगू, पहानपारगू, भावनापारगू, सच्छिकिरियापारगू, समापत्तिपारगूति छब्बिधेन पारगमनेन पारगतं पारप्पत्तं मत्थकप्पत्तं । **देवापि तं नमस्सन्तीति** दुक्खप्पत्ता सुब्रह्मदेवपुत्तादयो सुखप्पत्ता च सब्बेव दससहस्सचक्कवाळवासिनो देवापि तुम्हे नमस्सन्ति । **इति मे अरहतो सुतन्ति** इति मया चतूहि कारणेहि अरहाति लद्धवोहारानं तुम्हाकंयेव सन्तिके सुतन्ति दीपेति ।

सब्बसंयोजनातीतन्ति सब्बानि दसविधसंयोजनानि अतिक्कन्तं । **वना निब्बनमागतन्ति** किलेसवनतो निब्बनं किलेसवनरहितं निब्बानं आगतं सम्पत्तं । **कामेहि नेक्खम्मरतन्ति** दुविधेहि कामेहि निक्खन्तत्ता पब्बज्जा अट्ठ समापत्तियो चत्तारो च अरियमग्गा कामेहि नेक्खम्मं नाम, तत्थ रतं अभिरतं । **मुत्तं सेलाव कञ्चनन्ति** सेलधातुतो मुत्तं कञ्चनसदिसं ।

सब्बे अच्चरुचीति सब्बसत्ते अतिक्कमित्वा पवत्तरुचि । अट्ठमकज्झि अतिक्कमित्वा पवत्तरुचिताय सोतापन्नो अच्चरुचि नाम, सोतापन्नं अतिक्कमित्वा पवत्तरुचिताय सकदागामी... पे०... खीणासवं अतिक्कमित्वा पवत्तरुचिताय पच्चेकसम्बुद्धो, पच्चेकसम्बुद्धं अतिक्कमित्वा पवत्तरुचिताय सम्मासम्बुद्धो अच्चरुचि नाम । **हिमवावज्जे सिलुच्चयेति** यथा हिमवा पब्बतराजा अज्जे पब्बते अतिरोचति, एवं अतिरोचतीति अत्थो । **सच्चनामोति** तच्छनामो भूतनामो आगुं अकरणेनेव नागोति एवं अवितथनामो ।

सोरच्चन्ति सुचिसीलं । **अविहिंसाति** करुणा च करुणापुब्बभागो च । **पादा नागस्स ते दुवेति** ते बुद्धनागस्स दुवे पुरिमपादा ।

तपोति धृतसमादानं । **ब्रह्मचरियन्ति** अरियमग्गसीलं । **चरणा नागस्स त्यापरेति** ते बुद्धनागस्स अपरे द्वे पच्छिमपादा । **सद्धाहत्थोति** सद्धामयाय सोण्डाय समन्नागतो । **उपेक्खासेतदन्तवाति** छळङ्गुपेक्खामयेहि सेतदन्तेहि समन्नागतो ।

सति गीवाति यथा नागस्स अङ्गपच्चङ्गस्मिं सिराजालानं गीवा पतिट्ठा, एवं बुद्धनागस्स सोरच्चादीनं धम्मानं सति । तेन वुत्तं — “सति गीवा”ति । **सिरो पज्जाति** यथा हत्थिनागस्स सिरो उत्तमङ्गो, एवं बुद्धनागस्स सब्बज्जुतजाणं । तेन हि सो सब्बधम्मे जानाति । तेन वुत्तं — “सिरो पज्जा”ति । **वीमंसा धम्मचिन्तनाति** यथा हत्थिनागस्स अग्गसोण्डो वीमंसा नाम होति । सो ताय थद्धमुदुकं खादितब्बाखादितब्बज्ज वीमंसति, ततो पहातब्बं पजहति, आदातब्बं आदियति, एवमेव बुद्धनागस्स धम्मकोट्टासपरिच्छेदकजाणसङ्घाता धम्मचिन्तना वीमंसा । तेन हि जाणेन सो भब्बाभब्बे जानाति । तेन वुत्तं — “वीमंसा धम्मचिन्तना”ति । **धम्मकुच्छिसमातपोति** धम्मो वुच्चति चतुत्थज्झानसमाधि, कुच्छियेव समातपो कुच्छिसमातपो । समातपो नाम समातपनट्ठानं । धम्मो कुच्छिसमातपो अस्साति धम्मकुच्छिसमातपो । चतुत्थज्झानसमाधिस्मिं ठितस्स हि ते ते इद्धिविधादिधम्मा इज्झन्ति, तस्मा सो कुच्छिसमातपोति वुत्तो । **विवेकोति**

कायचित्तउपधिविवेको । यथा नागस्स वालधि मक्खिका वारेति, एवं तथागतस्स विवेको गहट्टपब्बजिते वारेति । तस्मा सो वालधीति वृत्तो ।

झायीति दुविधेन झानेन झायी । अस्सासरतोति नागस्स हि अस्सासपस्सासा विय बुद्धनागस्स फलसमापत्ति, तत्थ रतो, अस्सासपस्सासेहि विय ताय विना न वत्ततीति अत्थो । सब्बत्थ संवुतोति सब्बद्वारेसु संवुतो । अनवज्जानीति सम्माआजीवेन उप्पन्नभोजनानि । सावज्जानीति पञ्चविधमिच्छाजीववसेन उप्पन्नभोजनानि ।

अणुंथूलन्ति खुद्दकञ्च महन्तञ्च । सब्बं छेत्वान बन्धनन्ति सब्बं दसविधम्पि संयोजनं छिन्दित्वान । नुपलिप्पति लोकेनाति लोकेन सद्धिं तण्हामानदिट्ठिलेपेहि न लिप्पति । महागिनीति महाअग्नि । विज्जूहि देसिताति इध पटिसम्भिदाप्पत्तो काळुदायित्थेरोव विज्जू पण्डितो, तेन देसिताति अत्थो । विज्जस्सन्ति महानागा, नागं नागेन देसितन्ति उदायित्थेरनागेन देसितं बुद्धनागं इतरे खीणासवा नागा विजानिस्सन्ति ।

सरीरं विजहं नागो, परिनिब्बिस्सतीति बोधिपल्लङ्गे किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो, यमकसालन्तरे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायिस्सति । एवं पटिसम्भिदाप्पत्तो उदायित्थेरो सोळसहि गाथाहि चतुसट्ठिया पदेहि दसबलस्स वण्णं कथेन्तो देसनं निट्ठापेसि । भगवा अनुमोदि । देसनावसाने चतुरासीतिपाणसहस्सानि अमतपानं पिंविसूति ।

२. मिगसालासुत्तवण्णना

४४. दुतिये कथं कथं नामाति केन केन कारणेन । अज्जेय्योति आजानितब्बो । यत्र हि नामाति यस्मिं नाम धम्मे । समसमगतिकाति समभावेनेव समगतिका । भविस्सन्तीति जाता । सकदागामिपत्तो तुसितं कायं उपपन्नोति सकदागामिपुग्गलो हुत्वा तुसितभवनेयेव निब्बत्तो । कथं कथं नामाति केन केन नु खो कारणेन, किं नु खो जानित्वा देसितो, उदाहु अजानित्वाति । थेरो कारणं अजानन्तो एवं खो पनेतं भगिनि भगवता ब्याकतन्ति आह ।

अम्मका अम्मकपज्जाति इत्थी हुत्वा इत्थिसज्जाय एव समन्नागता । के च पुरिसपुग्गलपरोपरियजाणेति एत्थ पुरिसपुग्गलपरोपरियजाणं वुच्चति पुरिसपुग्गलानं तिकखमुदुवसेन इन्द्रियपरोपरियजाणं । तस्मा का च बाला मिगसाला, के च पुरिसपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियजाणे अप्पटिहतविसया सम्मासम्बुद्धा, उभयमेतं दूरे सुविदूरेति अयमेत्थ सङ्केपो ।

इदानी मिगसालाय अत्तनो दूरभावं दस्सेन्तो छयिमे, आनन्दातिआदिमाह । सोरतो होतीति पापतो सुट्ठु ओरतो विरतो होती । सुरतोतिपि पाठो । अभिनन्दन्ति सब्रह्मचारी एकत्तवासेनाति तेन सद्धिं एकतोवासेन सब्रह्मचारी अभिनन्दन्ति तुस्सन्ति । एकन्तवासेनातिपि पाठो, सततवासेनाति अत्थो । सवनेनपि अकतं होतीति सोतब्बयुत्तकं असुतं होती । बाहुसच्चेनपि अकतं होतीति एत्थ बाहुसच्चं वुच्चति वीरियं, वीरियेन कत्तब्बयुत्तकं अकतं होतीति अत्थो । दिट्ठियापि अप्पटिविद्धं होतीति दिट्ठिया पटिविज्झितब्बं अप्पटिविद्धं होती । सामायिकम्पि विमुत्तिं न लभतीति कालानुकालं धम्मस्सवनं निस्साय पीतिपामोज्जं न लभति । हानगामीयेव होतीति परिहानिमेव गच्छति ।

पमाणिकाति पुग्गलेसु पमाणगाहका । पमिनन्तीति पमेतुं तुलेतुं आरभन्ति । एको हीनोति एको गुणेहि हीनो । एको पणीतोति एको गुणेहि पणीतो । तं हीति तं पमाणकरणं ।

अभिवक्कन्ततरोति सुन्दरतरो । पणीततरोति उत्तमतरो । धम्मसोतो निब्बहतीति सूरं हुत्वा पवत्तमानविपस्सनाजाणं

निब्बहति, अरियभूमिं सम्पापेति । तदन्तरं को जानेय्याति तं अन्तरं तं कारणं अज्जत्र तथागतेन को जानेय्याति अत्थो ।

कोधमानोति कोधो च मानो च । लोभधम्माति लोभोयेव । वचीसङ्खाराति आलापसल्लापवसेन वचनानेव । यो वा पनस्स मादिसोति यो वा पन अज्जोपि मया सदिसो सम्मासम्बुद्धोयेव अस्स, सो पुग्गलेसु पमाणं गणहेय्याति अत्थो । खज्जतीति गुणखणनं पापुणाति । इमे खो, आनन्द, छ पुग्गलाति द्वे सोरता, द्वे अधिगतकोधमानलोभधम्मा, द्वे अधिगतकोधमानवचीसङ्खाराति इमे छ पुग्गला । गतिन्ति जाणगतिं । एकङ्गहीनाति एकेकेन गुणङ्गेन हीना । पूरणो सीलेन विसेसी अहोसि, इसिदत्तो पज्जाय । पूरणस्स सीलं इसिदत्तस्स पज्जाठाने ठितं, इसिदत्तस्स पज्जा पूरणस्स सीलद्वाने ठिताति ।

३. इणसुत्तवण्णना

४५. ततिये दालिद्वियन्ति दलिद्वभावो । कामभोगिनोति कामे भुज्जनकसत्तस्स । अस्सकोति अत्तनो सन्तकेन रहितो । अनाळिहकोति न अड्डो । इणं आदियतीति जीवितुं असक्कोन्तो इणं आदियति । वड्ढिं पटिस्सुणातीति दातुं असक्कोन्तो वड्ढिं दस्सामीति पटिजानाति । अनुचरन्तिपि नन्ति परिसमज्झगणमज्झादीसु आतपठपनपंसुओकिरणादीहि विप्पकारं पापेन्तो पच्छतो पच्छतो अनुबन्धन्ति । सद्धा नत्थीति ओकप्पनकसद्धामत्तकम्पि नत्थि । हिरी नत्थीति हिरीयनाकारमत्तकम्पि नत्थि । ओत्तप्यं नत्थीति भायनाकारमत्तकम्पि नत्थि । वीरियं नत्थीति कायिकवीरियमत्तकम्पि नत्थि । पज्जा नत्थीति कम्मस्सकतपज्जामत्तकम्पि नत्थि । इणादानस्मिं वदामीति इणगगहणं वदामि । मा मं जज्जूति मा मं जानातु ।

दालिद्वियं दुक्खन्ति धनदलिद्वभावो दुक्खं । कामलाभाभिजप्पिनन्ति कामलाभं पत्थेन्तानं । पापकम्मविनिब्बयोति पापकम्मवड्ढको । संसप्पतीति परिप्फन्दति । जानन्ति जानन्तो । यस्स विप्पटिसारजाति ये अस्स विप्पटिसारतो जाता । योनिमज्जतरन्ति एकं तिरच्छानयोनिं । ददं चित्तं पसादयन्ति चित्तं पसादेन्तो ददमानो ।

कटग्गाहोति जयग्गाहो, अनपराधग्गाहो होति । घरमेसिनोति घरावासं परियेसन्तस्स वसमानस्स वा । चागो पुज्जं पवड्ढतीति चागोति सङ्खं गतं पुज्जं वड्ढति । चागा पुज्जन्ति वा पाठो । पतिट्ठिताति पतिट्ठितसद्धा नाम सोतापन्नस्स सद्धा । हिरिमनोति हिरिसम्पयुत्तचित्तो । निरामिसं सुखन्ति तीणि झानानि निस्साय उप्पज्जनकसुखं । उपेक्खन्ति चतुत्थज्झानुपेक्खं । आरद्धवीरियोति परिपुण्णपग्गहितवीरियो । झानानि उपसम्पज्जाति चत्तारि झानानि पत्वा । एकोदि निपको सतोति एकग्गचित्तो कम्मस्सकतजाणसतीहि च समन्नागतो ।

एवं जत्वा यथाभूतन्ति एवं एत्तकं कारणं यथासभावं जानित्वा । सब्बसंयोजनक्खयेति निब्बाने । सब्बसोति सब्बाकारेन । अनुपादायाति अगगहेत्वा । सम्मा चित्तं विमुच्चतीति इदं वुत्तं होति — सब्बसंयोजनक्खयसङ्घाते निब्बाने सब्बसो अनुपादियित्वा सम्मा हेतुना नयेन मग्गचित्तं विमुच्चति । “एतं जत्वा यथाभूतं, सब्बसंयोजनक्खय”न्तिपि पाळियं लिखितं, तस्स एतं सब्बसंयोजनक्खयसङ्घातं निब्बानं यथाभूतं जत्वाति अत्थो । पुरिमपच्छिमेहि पन सद्धिं न घटीयति ।

तस्स सम्मा विमुत्तस्साति तस्स सम्मा विमुत्तस्स खीणासवस्स । जाणं होतीति पच्चवेक्खणजाणं होति । तादिनोति तंसण्ठितस्स । अकुप्पाति अकुप्पारम्मणत्ता कुप्पकारणानं किलेसानज्ज अभावेन अकुप्पा । विमुत्तीति मग्गविमुत्तिपि

फलविमुत्तिपि । भवसंयोजनक्खयेति भवसंयोजनक्खयसङ्घाते निब्बाने भवसंयोजनानञ्च खयन्ते उप्पन्ना । एतं खो परमं जाणन्ति एतं मग्गफलजाणं परमजाणं नाम । सुखमनुत्तरन्ति एतदेव मग्गफलसुखं अनुत्तरं सुखं नाम । आणण्यमुत्तमन्ति सब्बेसं अणणानं खीणासवो उत्तमअणणो, तस्मा अरहत्तफलं आणण्यमुत्तमन्ति अरहत्तफलेन देसनाय कूटं गण्हि । इमस्मिञ्च सुत्ते वट्टमेव कथेत्वा गाथासु वट्टविवट्टं कथितन्ति ।

४. महाचुन्दसुत्तवण्णना

४६. चतुत्थे चेतीसूति चेतियट्ठे । सयंजातियन्ति एवंनामके निगमे । महाचुन्दोति धम्मसेनापतिस्स कनिट्ठभातिको । धम्मे योगो अनुयोगो एतेसन्ति धम्मयोगा । धम्मकथिकानं एतं नामं । ज्ञायन्तीति ज्ञायी । अपसादेन्तीति घट्टेन्ति हिंसन्ति । ज्ञायन्तीति चिन्तेन्ति । पज्झायन्तीति आदीनि उपसग्गवसेन वट्ठितानि । किमिमे ज्ञायन्तीति किं नाम इमे ज्ञायन्ति । किन्तिमे ज्ञायन्तीति किमत्थं इमे ज्ञायन्ति । कथं इमे ज्ञायन्तीति केन कारणेन इमे ज्ञायन्ति । अमतं धातुं कायेन फुसित्वा विहरन्तीति मरणविरहितं निब्बानधातुं सन्धाय कम्मद्वानं गहेत्वा विहरन्ता अनुक्कमेन तं नामकायेन फुसित्वा विहरन्ति । गम्भीरं अत्थपदन्ति गुळ्हं पटिच्छन्नं खन्धधातुआयतनादिअत्थं । पज्जाय अतिविज्झ पस्सन्तीति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय पटिविज्झित्वा पस्सन्ति । इमस्मिं पनत्थे सम्मसनपटिवेधपज्जापि उग्गहपरिपुच्छापज्जापि वट्टितयेवाति ।

५-६. सन्दिट्टिकसुत्तद्वयवण्णना

४७-४८. पञ्चमे सन्तं वा अज्झत्तन्ति नियकज्झत्ते विज्जमानं । लोभोति आदीहि तीणि अकुसलमूलानि दस्सितानि । लोभधम्माति आदीहि तंसम्पयुत्तका धम्मा । छट्ठे कायसन्दोसन्ति कायद्वारस्स दुस्सनाकारं । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इमेसु द्वीसु सुत्तेसु पच्चवेक्खणाव कथिता ।

७. खेमसुत्तवण्णना

४९. सत्तमे वुसित्वाति वुत्थब्रह्मचरियवासो । कतकरणीयोति चतूहि मग्गेहि कत्तब्बं कत्वा ठितो । ओहितभारोति खन्धभारं किलेसभारं अभिसङ्खारभारञ्च ओतारेत्वा ठितो । अनुप्यत्तसदत्थोति सदत्थो वुच्चति अरहत्तं, तं पत्तोति अत्थो । परिकखीणभवसंयोजनोति खीणभवबन्धनो । सम्मदज्जा विमुत्तोति सम्मा हेतुना कारणेन जानित्वा विमुत्तो । तस्स न एवं होति अत्थि मे सेय्योति वाति आदीहि सेय्यस्स सेय्योहमस्मीति मानादयो तयो माना पटिक्खित्ता । न हि खीणासवस्स “अत्थि मय्हं सेय्यो, अत्थि सदिसो, अत्थि हीनो”ति मानो होति । नत्थि मे सेय्योति आदीहिपि तेयेव पटिक्खित्ता । न हि खीणासवस्स “अहमेव सेय्यो, अहं सदिसो, अहं हीनो, अज्जे सेय्यादयो नत्थी”ति एवं मानो होति ।

अचिरपक्कन्तेसूति अरहत्तं ब्याकरित्वा अचिरंयेव पक्कन्तेसु । अज्जं ब्याकरोन्तीति अरहत्तं कथेन्ति । हसमानका मज्जे अज्जं ब्याकरोन्तीति हसमाना विय कथेन्ति । विघातं आपज्जन्तीति दुक्खं आपज्जन्ति ।

न उस्सेसु न ओमेसु, समत्ते नोपनीयरेति एत्थ उस्साति उस्सितता सेय्यपुग्गला । ओमाति हीना । समत्तोति सदिसो । इति इमेसु तीसुपि सेय्यहीनसदिसेसु खीणासवा मानेन न उपनीयरे, न उपनेन्ति, न उपगच्छन्तीति अत्थो । खीणा जातीति खीणा तेसं जाति । वुसितं ब्रह्मचरियन्ति वुत्थं मग्गब्रह्मचरियं । चरन्ति संयोजनविप्पमुत्ताति सब्बसंयोजनेहि विमुत्ता हुत्वा चरन्ति । सुत्तेपि गाथायम्पि खीणासवो कथितो ।

८. इन्द्रियसंवरसुत्तवण्णना

५०. अट्टमे हतूपनिसं होतीति हतूपनिस्सयं होति । सीलविपन्नस्साति विपन्नसीलस्स । यथाभूतजाणदस्सनन्ति तरुणविपस्सनाजाणं । निब्बिदाविरागोति एत्थ निब्बिदा बलवविपस्सना, विरागो अरियमग्गो । विमुत्तिजाणदस्सनन्ति एत्थ विमुत्तीति अरहत्तफलं, जाणदस्सनन्ति पच्चवेक्खणजाणं । उपनिस्सयसम्पन्नं होतीति सम्पन्नउपनिस्सयं होति । इमस्मिं सुत्ते सीलानुरक्खणइन्द्रियसंवरो कथितो ।

९. आनन्दसुत्तवण्णना

५१. नवमे कित्तावताति कित्तकेन । अस्सुतञ्चेवाति अज्जस्मिं काले अस्सुतपुब्बं । न सम्मोसं गच्छन्तीति विनासं न गच्छन्ति । चेतसो सम्फुट्टपुब्बाति चित्तेन फुसितपुब्बा । समुदाचरन्तीति मनोद्वारे चरन्ति । अविज्जातञ्च विजानातीति अज्जस्मिं काले अविज्जातकारणं जानाति । परियापुणातीति वळ्ळजेति कथेति । देसेतीति पकासेति । परं वाचेतीति परं उग्गण्हापेति ।

आगतागमाति दीघादीसु यो कोचि आगमो आगतो एतेसन्ति आगतागमा । धम्मधराति सुत्तन्तपिटकधरा । विनयधराति विनयपिटकधरा । मातिकाधराति द्वेपातिमोक्खधरा । परिपुच्छतीति अनुसन्धिपुब्बापरं पुच्छति । परिपज्जतीति इदञ्चिदञ्च पुच्छिस्सामीति परितुलति परिच्छिन्दति । इदं, भन्ते, कथन्ति, भन्ते, इदं अनुसन्धिपुब्बापरं कथं होतीति पुच्छति । इमस्स क्वत्थोति इमस्स भासितस्स को अत्थोति पुच्छति । अविवटन्ति अविवरितं । विवरन्तीति पाकटं करोन्ति । कङ्खाठानियेसूति कङ्खाय कारणभूतेसु । तत्थ यस्मिं धम्मे कङ्खा उप्पज्जति, स्वेव कङ्खाठानियो नामाति वेदितब्बो ।

१०. खत्तियसुत्तवण्णना

५२. दसमे भोगाधिप्पायाति भोगसंहरणत्थं ठपिताधिप्पाया पवत्तअज्झासया । पज्जूपविचाराति पज्जवन्तो भवेय्यामाति एवं पज्जत्थाय पवत्तूपविचारा । अयमेव नेसं विचारो चित्ते उपविचरति । बलाधिट्टानाति बलकायाधिट्टाना । बलकायज्झि लद्धा ते लद्धपतिट्टा नाम होन्ति । पथविभिनिवेसाति पथविसामिनो भविस्सामाति एवं पथविअत्थाय कतचित्ताभिनिवेसा । इस्सरियपरियोसानाति रज्जाभिसेकपरियोसाना । अभिसेकज्झि पत्वा ते परियोसानप्पत्ता नाम होन्ति । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

सेसपदेसु पनेत्थ अयमधिप्पायो — ब्राह्मणा ताव मन्ते लभित्वा लद्धपतिट्टा नाम होन्ति, गहपतिका यंकिज्जि सिप्पं, इत्थी कुलदायज्जसामिकं पुत्तं, चोरा यंकिज्जि आवुधसत्थं, समणा सीलपरिपुण्णा लद्धपतिट्टा नाम होन्ति । तस्मा मन्ताधिट्टानातिआदीनि वुत्तानि ।

ब्राह्मणानञ्च “यज्जं यजिस्सामा”ति चित्तं अभिनिविसति, ब्रह्मलोके पत्ते परियोसानप्पत्ता नाम होन्ति । तस्मा ते यज्जाभिनिवेसा ब्रह्मलोकपरियोसानाति वुत्ता । कम्मन्तकरणत्थाय मनो एतेसं अभिनिविसतीति कम्मन्ताभिनिवेसा । कम्मे निट्ठिते परियोसानप्पत्ता नाम होन्तीति निट्ठितकम्मन्तपरियोसाना ।

पुरिसाधिप्पायाति पुरिसेसु पवत्तअज्झासया । अलङ्कारत्थाय मनो उपविचरति एतिस्साति अलङ्कारूपविचारा । असपत्ती हुत्वा एकिकाव घरे वसेय्यन्ति एवमस्सा चित्तं अभिनिविसतीति असपत्तीभिनिवेसा । घरावासिस्सरिये लद्धे

परियोसानप्पत्ता नाम होन्तीति इस्सरियपरियोसाना ।

परभण्डस्स आदाने अधिप्पायो एतेसन्ति **आदानाधिप्पाया** । गहने निलीयनद्वाने एतेसं मनो उपविचरतीति **गहनूपविचारा** । अन्धकारत्थाय एतेसं चित्तं अभिनिविसतीति **अन्धकाराभिनिवेसा** । अदस्सनप्पत्ता परियोसानप्पत्ता होन्तीति **अदस्सनपरियोसाना** ।

अधिवासनक्खन्तियच्च सुचिभावसीले च अधिप्पायो एतेसन्ति **खन्तिसोरच्चाधिप्पाया** । अकिञ्चनभावे निग्गहणभावे चित्तं एतेसं अभिनिविसतीति **आकिञ्चञ्जाभिनिवेसा** । निब्बानप्पत्ता परियोसानप्पत्ता होन्तीति **निब्बानपरियोसाना** ।

११. अप्पमादसुत्तवण्णना

५३. एकादसमे **समधिग्गहाति** सुट्ठु गण्हित्वा । **जङ्गलानं पाणानन्ति** पथवीतलचारीनं सपादकपाणानं । **पदजातानीति** पदानि । **समोधानं गच्छन्तीति** ओधानं उपनिक्खेपं गच्छन्ति । **अग्गमक्खायतीति** सेट्ठं अक्खायति । **पब्बजलायकोति** पब्बजतिणच्छेदको । **ओधुनातीति** हेट्ठा मुखं धुनाति । **निधुनातीति** उभोहि पस्सेहि धुनाति । **निच्छादेतीति** बाहाय वा पहरति, रुक्खे वा पहरति । **अम्बपिण्डियाति** अम्बफलपिण्डिया । **वण्टूपनिबन्धनानीति** वण्टे उपनिबन्धनानि, वण्टे वा पतिट्ठितानि । **तदन्वयानि भवन्तीति** वण्टानुवत्तकानि भवन्ति, अम्बपिण्डिदण्डकानुवत्तकानि भवन्तीतिपि अत्थो । **खुद्वराजानोति** खुद्वकराजानो, पकतिराजानो वा ।

१२. धम्मिकसुत्तवण्णना

५४. द्वादसमे **सब्बसोति** सब्बेसु । **सत्तसु विहारेसूति** सत्तसु परिवेणेषु । **परिभासतीति** परिभवति भयं उपदंसेति । **विहंसतीति** विहेठेति । **वितुदतीति** विज्झति । **रोसेति** वाचायाति वाचाय घट्टेति । **पक्कमन्तीति** दिसा पक्कमन्ति । **न सण्ठहन्तीति** नप्पतिट्ठहन्ति । **रिञ्चन्तीति** छट्टेन्ति विस्सज्जेन्ति । **पब्बाजेय्यामाति** नीहरेय्याम । **हन्दाति** ववस्सग्गत्ये निपातो । **अलन्ति** युत्तमेतं, यं तं पब्बाजेय्युन्ति अत्थो । **किं ते इमिनाति** किं तव इमिना जातिभूमियं वासेन । **तीरदस्सिं सकुणन्ति** दिसाकाकं । **मुञ्चन्तीति** दिसादस्सनत्थं विस्सज्जेन्ति । **सामन्ताति** अविदूरे । **समन्तातिपि** पाठो, **समन्ततोति** अत्थो । **अभिनिवेसोति** पत्थरित्वा ठितसाखानं निवेसो । **मूलसन्तानकानन्ति** मूलानं निवेसो ।

आळ्हकथालिकाति तण्डुलाळ्हकस्स भत्तपचनथालिका । **खुद्वं मधुन्ति** खुद्वमक्खिकाहि कतं दण्डकमधुं । **अनेलकन्ति** निद्वोसं । **न च सुदं अज्जमज्जस्स फलानि हिंसन्तीति** अज्जमज्जस्स कोट्टासे फलानि न हिंसन्ति । अत्तनो कोट्टासेहि मूलं वा तचं वा पत्तं वा छिन्दन्तो नाम नत्थि, अत्तनो अत्तनो साखाय हेट्ठा पतितानेव परिभुञ्जन्ति । अज्जस्स कोट्टासतो अज्जस कोट्टासं परिवत्तित्वा गतम्पि “न अम्हाकं साखाय फलं”न्ति जत्वा नो खादन्ति । **यावदत्थं भक्खित्वाति** कण्ठप्पमाणेन खादित्वा । **साखं भज्जित्वाति** छत्तप्पमाणमत्तं छिन्दित्वा छायां कत्वा पक्कामि । **यत्र हि नामाति** यो हि नाम । **पक्कमिस्सतीति** पक्कन्तो । **नादासीति** देवताय आनुभावेन फलमेव न गण्हि । एवज्झि सा अधिट्ठासि ।

तेनुपसङ्कमीति जनपदवासीहि गन्त्वा, “महाराज, रुक्खो फलं न गण्हि, अम्हाकं नु खो दोसो तुम्हाकं”न्ति वुत्ते “नेव मय्हं दोसो अत्थि, न जानपदानं, अम्हाकं विजिते अधम्मो नाम न वत्तति, केन नु खो कारणेन रुक्खो न फलितो, सक्कं

उपसङ्कमित्वा पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा येन सक्को देवानमिन्दो तेनुपसङ्कमि । **पवत्तेसीति** परिवत्तेसि । **उम्मूलमकासीति** उद्धमूलं अकासि । **अपि नु त्वन्ति** अपि नु तव । **अट्ठितायेवाति** अट्ठिताय एव । **सच्छवीनीति** समानच्छवीनि पकटिद्वाने ठितानि । **न पच्चक्कोसतीति** नप्पटिक्कोसति । **रोसन्तन्ति** घट्टेन्तं । **भण्डन्तन्ति** पहरन्तं ।

सुनेत्तोति नेत्ता वुच्चन्ति अक्खीनि, तेसं सुन्दरताय सुनेत्तो । **तित्थकरोति** सुगतिओगाहनतित्थस्स कारको । **वीतरागोति** विक्खम्भनवसेन विगतरागो । **पसवतीति** पटिलभति । **दिट्ठिसम्पन्नन्ति** दस्सनसम्पन्नं, सोतापन्नन्ति अत्थो । **खन्तिन्ति** अत्तनो गुणखणनं । **यथामं सब्रह्मचारीसूति** यथा इमं सब्रह्मचारीसु अक्कोसनपरिभासनं, अज्जं एवरूपं गुणखन्तिं न वदामीति अत्थो । **न नो समसब्रह्मचारीसूति** एत्थ समजनो नाम सकजनो वुच्चति । तस्मा न नो सकेसु समानब्रह्मचारीसु चित्तानि पदुद्धानि भविस्सन्तीति अयमेत्थ अत्थो ।

जोतिपालो च गोविन्दोति नामेन जोतिपालो ठानेन महागोविन्दो । **सत्तपुरोहितोति** रेणुआदीनं सत्तन्नं राजूनं पुरोहितो । **अहिंसका अतीतंसेति** एते छ सत्थारो अतीतंसे अहिंसका अहेसुं । **निरामगन्धाति** कोधामगन्धेन निरामगन्धा । **करुणेविमुत्ताति** करुणज्झाने अधिमुत्ता, करुणाय च करुणापुब्बभागे च ठिता । **येतेति** एते, अयमेव वा पाठो । **न साधुरूपं आसीदेति** साधुसभावं न घट्टेय्य । **दिट्ठिद्वानप्पहायिनन्ति** द्वासट्ठिदिट्ठिगतप्पहायिनं । **सत्तमोति** अरहत्ततो पट्टाय सत्तमो । **अवीतरागोति** अविगतरागो । एतेन अनागामिभावं पटिक्खिपति । **पञ्चिन्द्रिया मुदूति** पञ्च विपस्सनिन्द्रियानि मुदूनि । तस्स हि तानि सकदागामिं उपादाय मुदूनि नाम होन्ति । **विपस्सनाति** सङ्खारपरिग्गहजाणं । **पुब्बेव उपहज्जतीति** पठमतरज्जेव उपहज्जति । **अक्खतोति** गुणखणनेन अक्खतो अनुपहतो हुत्वा । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

धम्मिकवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकं

६. महावग्गो

१. सोणसुत्तवण्णना

५५. छट्ठस्स पठमे **सोणोति** सुखुमालसोणत्थेरो । **सीतवनेति** एवंनामके सुसाने । तस्मिं किर पटिपाटिया पञ्च चङ्कमनपण्णसालासतानि मापितानि, तेसु थेरो अत्तनो सप्पायचङ्कमनं गहेत्वा समणधम्मं करोति । तस्स आरद्धवीरियस्स हुत्वा चङ्कमतो पादतलानि भिज्जिंसु, जाणूहि चङ्कमतो जाणुकानिपि हत्थतलानिपि भिज्जिंसु, छिद्धानि अहेसुं । एवं आरद्धवीरियो विहरन्तो ओभासनिमित्तमत्तकम्पि दस्सेतुं नासक्खि । तस्स वीरियेन किलमितकायस्स कोटियं पासाणफलके निसिन्नस्स यो वितक्को उदपादि, तं दस्सेतुं **अथ खो आयस्मतोति** आदि वुत्तं । तत्थ **आरद्धवीरियाति** परिपुण्णपग्गहितवीरिया । **न अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चतीति** सचे हि अहं उग्घटितज्जू वा अस्सं विपज्जितज्जू वा नेय्यो वा, नून मे चित्तं विमुच्चेय्य । अब्धा पनस्मि पदपरमो, येन मे चित्तं न विमुच्चतीति सन्निद्वानं कत्वा **संविज्जन्ति खो पनाति** आदीनि चिन्तेसि । तत्थ **भोगाति** उपयोगत्थे पच्चत्तं ।

पातुरहोसीति थेरस्स चित्ताचारं जत्वा “अयं सोणो अज्ज सीतवने पधानभूमियं निसिन्नो इमं वितक्कं वितक्केति, गन्त्वास्स वितक्कं सहोत्थं गण्हित्वा वीणोपमं कम्मट्ठानं कथेस्सामी”ति पमुखे पाकटो अहोसि । **पज्जत्ते आसनेति** पधानिकभिक्षू अत्तनो वसनट्ठाने ओवदितुं आगतस्स बुद्धस्स भगवतो निसीदनत्थं यथालाभेन आसनं पज्जापेत्वाव पधानं करोन्ति, अज्जं अलभमाना पुराणपण्णानिपि सन्थरित्वा उपरि सङ्घाटिं पज्जपेन्ति । थेरोपि आसनं पज्जापेत्वा पधानं अकासि । तं सन्धाय वुत्तं — “पज्जत्ते आसने”ति ।

तं किं मज्जसीति सत्था “इमस्स भिक्षुनो अवसेसकम्मट्ठानेहि अत्थो नत्थि, अयं गन्धब्बसिप्पे छेको चिण्णवसी, अत्तनो विसये कथियमानं खिप्पमेव सल्लक्खेस्सती”ति वीणोपमं कथेतुं “तं किं मज्जसी”ति आदिमाह । **वीणाय तन्तिस्सरे कुसलता** नाम वीणाय वादनकुसलता, सो च तत्थ कुसलो । मातापितरो हिस्स “अम्हाकं पुत्तो अज्जं सिप्पं सिक्खन्तो कायेन किलमिस्सति, इदं पन सयने निसिन्नेनेव सक्का उग्गण्हितु”न्ति गन्धब्बसिप्पमेव उग्गण्हापेसुं । तस्स —

“सत्त सरा तयो गामा, मुच्छना एकवीसति ।

ठाना एकूनपज्जास, इच्चेते सरमण्डला”ति ॥ —

आदिकं गन्धब्बसिप्पं सब्बमेव पगुणं अहोसि । **अच्चायताति** अतिआयता खरमुच्छना । **सरवतीति** सरसम्पन्ना । **कम्मज्जाति** कम्मक्खमा कम्मयोग्गा । **अतिसिथिलाति** मन्दमुच्छना । **समे गुणे पतिट्ठिताति** मज्झिमे सरे ठपेत्वा मुच्छिता ।

अच्चारद्धन्ति अतिगाळ्हं । **उद्धच्चाय संवत्ततीति** उद्धतभावाय संवत्तति । **अतिलीनन्ति** अतिसिथिलं । **कोसज्जायाति** कुसीतभावत्थाय । **वीरियसमथं अधिदुहाति** वीरियसम्पयुत्तं समथं अधिदुह, वीरियं समथेन योजेहीति अत्थो । **इन्द्रियानज्ज समतं पटिविज्झाति** सद्भादीनं इन्द्रियानं समतं समभावं अधिदुहाहि । तत्थ सद्धं पज्जाय, पज्जज्ज सद्भाय, वीरियं समाधिना, समाधिज्ज वीरियेन योजयता इन्द्रियानं समता अधिदुहा नाम होति । सति पन सब्बत्थिका, सा सदा बलवतीयेव वट्ठति । तज्ज पन तेसं योजनाविधानं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.६०-६२) पकासितमेव । **तत्थ च निमित्तं गण्हाहीति** तस्मिज्ज समभावे सति येन आदासे मुखबिम्बेनेव निमित्तेन उप्पज्जितब्बं, तं समथनिमित्तं विपस्सनानिमित्तं मग्गनिमित्तं फलनिमित्तज्ज गण्हाहि निब्बत्तेहीति एवमस्स सत्था अरहत्ते पक्खिपित्वा कम्मट्ठानं कथेसि ।

तत्थ च निमित्तं अग्गहेसीति समथनिमित्तज्ज विपस्सनानिमित्तज्ज अग्गहेसि । **छ ठानानीति** छ कारणानि । **अधिमुत्तो होतीति** पटिविज्झित्वा पच्चक्खं कत्वा ठितो होति । **नेक्खम्माधिमुत्तोति** आदि सब्बं अरहत्तवसेनेव वुत्तं । अरहत्तज्हि सब्बकिलेसेहि निक्खन्तत्ता **नेक्खम्मं**, तेहेव पविवित्तत्ता **पविवेको**, ब्यापज्झाभावतो **अब्यापज्झं**, तण्हाक्खयन्ते उप्पन्नत्ता **तण्हाक्खयो**, उपादानक्खयन्ते उप्पन्नत्ता **उपादानक्खयो**, सम्मोहाभावतो **असम्मोहोति** वुच्चति ।

केवलं सद्धामत्तकन्ति पटिवेधरहितं केवलं पटिवेधपज्जाय असम्मिस्सकं सद्धामत्तकं । **पटिचयन्ति** पुनप्पुनं करणेन वट्ठिं । **वीतरागत्ताति** मग्गपटिवेधेन रागस्स विगतत्तायेव नेक्खम्मसङ्घातं अरहत्तं पटिविज्झित्वा सच्छिकत्वा ठितो होति, फलसमापत्तिविहारेण विहरति, तन्निन्नमानसोयेव च होतीति अत्थो । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

लाभसक्कारसिलोकन्ति चतुपच्चयलाभज्ज तेसज्जेव सुकतभावज्ज वण्णभणनज्ज । **निकामयमानोति** इच्छमानो पत्थयमानो । **पविवेकाधिमुत्तोति** पविवेके अधिमुत्तो अरहन्ति एवं अरहत्तं ब्याकरोतीति अत्थो ।

सीलब्धतपरामासन्ति सीलञ्च वतञ्च परामसित्वा गहितं गहणमत्तं । सारतो पच्चागच्छन्तीति सारभावेन जानन्तो । अब्यापज्झाधिमुत्तोति अब्यापज्झं अरहत्तं ब्याकरोति । इमिनाव नयेन सब्बद्धानेसु अत्थो ददुब्बो । अपिचेत्थ “नेक्खम्माधिमुत्तोति इमस्मिंयेव अरहत्तं कथितं, सेसेसु पञ्चसु निब्बान”न्ति एके वदन्ति । अपरे “असम्मोहाधिमुत्तोति एत्थेव निब्बानं कथितं, सेसेसु अरहत्त”न्ति वदन्ति । अयं पनेत्थ सारो — सब्बेस्वेव तेसु अरहत्तम्पि निब्बानम्पि कथितमेवाति ।

भुसाति बलवन्तो दिब्बरूपसदिसा । नेवस्स चित्तं परियादियन्तीति एतस्स खीणासवस्स चित्तं गहेत्वा ठातुं न सक्कोन्ति । किलेसा हि उप्पज्जमाना चित्तं गणहन्ति नाम । अमिस्सीकतन्ति किलेसा हि आरम्मणेन सद्धिं चित्तं मिस्सं करोन्ति, तेसं अभावा अमिस्सीकत्तं । ठितन्ति पतिट्ठितं । आनेज्जप्पत्तन्ति अचलप्पत्तं । वयञ्चस्सानुपस्सतीति तस्स चेस चित्तस्स उप्पादम्पि वयम्पि पस्सति । भुसा वातवुद्धीति बलवा वातक्खन्धो । नेव सम्पक्कम्पेय्याति एकभागेन चालेतुं न सक्कुणेय्य । न सम्पक्कम्पेय्याति थूणं विय सब्बभागतो कम्पेतुं न सक्कुणेय्य । न सम्पवेधेय्याति वेधेत्वा पवेधेत्वा पातेतुं न सक्कुणेय्य ।

नेक्खम्मं अधिमुत्तस्साति अरहत्तं पटिविज्झित्वा ठितस्स खीणासवस्स । सेसपदेसुपि अरहत्तमेव कथितं । उपादानक्खयस्स चाति उपयोगत्थे सामिवचनं । असम्मोहञ्च चेतसोति चित्तस्स च असम्मोहं अधिमुत्तस्स । दिस्वा आयतनुप्पादन्ति आयतनानं उप्पादञ्च वयञ्च दिस्वा । सम्मा चित्तं विमुच्चतीति सम्मा हेतुना नयेन इमाय विपस्सनापटिपत्तिया फलसमापत्तिवसेन चित्तं विमुच्चति, निब्बानारम्मणे अधिमुच्चति । अथ वा इमिना खीणासवस्स पटिपदा कथिता । तस्स हि आयतनुप्पादं दिस्वा इमाय विपस्सनाय अधिगतस्स अरियमग्गस्सानुभावेन सब्बकिलेसेहि सम्मा चित्तं विमुच्चति । एवं तस्स सम्मा विमुत्तस्स... पे०... न विज्जति । तत्थ सन्तचित्तस्साति निब्बुतचित्तस्स । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

२. फग्गुनसुत्तवण्णना

५६. दुतिये समधोसीति उट्टानाकारं दस्सेसि । पटिक्कमन्तीति परिहायन्ति । नो अभिक्कमन्तीति न वड्ढन्ति । सीसवेठनं ददेय्याति सीसं वेठेत्वा दण्डकेन सम्परिवत्तकं बन्धेय्य । इन्द्रियाणि विप्पसीदिसूति तस्मिं मरणसमये छ इन्द्रियाणि विप्पसन्नानि अहेसुं । अत्थुपपरिक्खायाति अत्थानत्थं कारणाकारणं उपपरिक्खने । अनुत्तरे उपधिसङ्ख्येति निब्बाने । अविमुत्तं होतीति अरहत्तफलेन अधिमुत्तं होति ।

३. छळभिजातिसुत्तवण्णना

५७. ततिये छळभिजातियोति छ जातियो । तत्रिदन्ति तत्रायं । लुद्धाति दारुणा । भिक्खू कण्टकवुत्तिकाति समणा नामेते । एकसाटकाति एकेनेव पिलोतिकखण्डेन पुरतो पटिच्छादनका । अकामकस्स बिलं ओलग्येय्यन्ति सत्थे गच्छमाने गोणम्हि मते गोमंसमूलं उप्पादनत्थाय विभजित्वा खादमाना एकस्स गोमंसं अनिच्छन्तस्सेव कोट्टासं कत्वा “अयञ्च ते खादितब्बो, मूलञ्च दातब्ब”न्ति तं कोट्टाससङ्घातं बिलं ओलग्येय्युं, बलक्कारेन हत्थे ठपेय्यन्ति अत्थो । अखेत्तञ्जुनाति अभिजातिपञ्चत्तिया खेत्तं अजानन्तेन । तं सुणाहीति तं मम पञ्चत्तिं सुणाहि । कण्हाभिजातिकोति काळकजातिको । कण्हं धम्मं अभिजायतीति कण्हसभावो हुत्वा जायति निब्बत्तति, कण्हाभिजातियं वा जायति । निब्बानं अभिजायतीति निब्बानं पापुणाति, अरियभूमिसङ्घाताय वा निब्बानजातिया जायति ।

४. आसवसुत्तवण्णना

५८. चतुत्थे संवरा पहातब्बाति संवरेन पहातब्बा । सेसेसुपि एसेव नयो । इधाति इमस्मिं सासने । पटिसङ्घाति पटिसज्जानित्वा, पच्चवेक्खित्वाति अत्थो । योनिसोति उपायेन पथेन । एत्थ च असंवरे आदीनवपटिसङ्घा योनिसो पटिसङ्घाति वेदितब्बा । सा चायं “वरं, भिक्खवे, तत्ताय अयोसलाकाय आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय चक्खुन्द्रियं सम्पल्लिमट्ठं, न त्वेव चक्खुविज्जेय्येसु रूपेसु अनुब्यज्जनसो निमित्तग्गाहो”ति आदिना आदित्तपरियायेन (सं० नि० ४.२३५) वेदितब्बा । चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतो विहरतीति एत्थ चक्खुमेव इन्द्रियं चक्खुन्द्रियं, संवरणतो संवरो, पिदहनतो थकनतोति वुत्तं होति । सति या एतं अधिवचनं । चक्खुन्द्रिये संवरो चक्खुन्द्रियसंवरो । जवने उप्पज्जमानोपि हेस तस्मिं द्वारे किलेसानं उप्पत्तिवारणतो चक्खुन्द्रियसंवरोति वुच्चति । संवृतोति तेन संवरेन उपेतो । तथा हि “पातिमोक्खसंवरसंवृतो”ति इमस्स विभङ्गे “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो होति... पे०... समन्नागतो”ति वुत्तं । अथ वा संवरीति संवृतो, थकेसि पिदहीति वुत्तं होति । चक्खुन्द्रियसंवरसंवृतोति चक्खुन्द्रियसंवरसङ्घातं सतिकवाटं चक्खुद्वारे घरद्वारे कवाटं विय संवरि थकेसि पिदहीति वुत्तं होति । अयमेवेत्थ अत्थो सुन्दरतरो । तथा हि “चक्खुन्द्रियसंवरं असंवृतस्स विहरतो, संवृतस्स विहरतो”ति एतेसु पदेसु अयमेवत्थो दिस्सतीति ।

यं हिस्साति आदिमिहं यं चक्खुन्द्रियसंवरं अस्स भिक्खुनो असंवृतस्स अथकेत्वा अपिदहित्वा विहरन्तस्साति अत्थो । येकारस्स वा एस यन्ति आदेसो, ये अस्साति अत्थो । आसवा विघातपरिळाहाति चत्तारो आसवा च अज्जे च विघातकरा किलेसपरिळाहा विपाकपरिळाहा वा । चक्खुद्वारस्मिज्झि इट्ठारम्मणं आपाथगतं कामस्सादवसेन अस्सादयतो अभिनन्दतो कामासवो उप्पज्जति, “ईदिसं अज्जस्मिम्पि सुगतिभवे लभिस्सामी”ति भवपत्थनाय अस्सादयतो भवासवो उप्पज्जति, सत्तोति वा सत्तस्साति वा गण्हतो दिट्ठासवो उप्पज्जति, सब्बेहेव सहजातं अज्जाणं अविज्जासवोति चत्तारो आसवा उप्पज्जन्ति । एतेहि सम्पयुत्ता अपरे किलेसा विघातपरिळाहा आर्याति वा तेसं विपाका तेहिपि असंवृतस्सेव विहरतो उप्पज्जेय्युन्ति वुच्चन्ति । एवंस तेति एवं अस्स ते, एतेनुपायेन न होन्ति, नो अज्जथाति वुत्तं होति । पटिसङ्घा योनिसो सोतिन्द्रियसंवरसंवृतोति आदीसुपि एसेव नयो । इमे वुच्चन्ति आसवा संवरा पहातब्बाति इमेसु छसु द्वारेसु चत्तारो चत्तारो कत्वा चतुवीसति आसवा संवरेन पहातब्बाति वुच्चन्ति ।

पटिसङ्घा योनिसो चीवरन्ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१८) सीलकथाय वुत्तमेव । यं हिस्साति यज्झि चीवरं पिण्डपातादीसु वा अज्जतरं अस्स । अप्पटिसेवतोति एवं योनिसो अप्पटिसेवन्तस्स । इमस्मिं वारे अलद्धं चीवरादिं पत्थयतो लद्धं वा अस्सादयतो कामासवस्स उप्पत्ति वेदितब्बा, ईदिसं अज्जस्मिम्पि सुगतिभवे लभिस्सामीति भवपत्थनाय अस्सादयतो भवासवस्स, अहं लभामि न लभामीति वा मय्हं वा इदन्ति अत्तसज्जं अधिदुहतो दिट्ठासवस्स, सब्बेहेव पन सहजातो अविज्जासवोति एवं चतुन्नं आसवानं उप्पत्ति विघातपरिळाहाव नववेदनुप्पादनतोपि वेदितब्बा । इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, आसवा पटिसेवना पहातब्बाति इमे एकमेकस्मिं पच्चये चत्तारो चत्तारो कत्वा सोळस आसवा इमिना जाणसंवरसङ्घातेन पच्चवेक्खणपटिसेवनेन पहातब्बाति वुच्चन्ति ।

पटिसङ्घा योनिसो खमो होति सीतस्साति उपायेन पथेन पच्चवेक्खित्वा खन्ता होति सीतस्स, सीतं खमति सहति, न अवीरपुरिसो विय अप्पमत्तकेनपि सीतेन चलति कम्पति कम्मट्ठानं विजहति । उण्हादीसुपि एसेव नयो । एत्थ च वचनमेव वचनपथोति वेदितब्बो । दुक्खानन्ति आदीसु दुक्खमनट्ठेन दुक्खा, बहलट्ठेन तिब्बा, फरुसट्ठेन खरा, तिखिणट्ठेन कटुका, अस्सादविरहतो असाता, मनं अवट्ठनतो अमनापा, पाणहरणसमत्थताय पाणहराति वेदितब्बा । यं हिस्साति

सीतादीसु यंकिञ्चि एकधम्मम्पि अस्स । अनधिवासतोति अनधिवासेन्तस्स अक्खमन्तस्स । आसवुप्पत्ति पनेत्थ एवं वेदितब्बा — सीतेन फुट्ठस्स उण्हं पत्थयतो कामासवो उप्पज्जति, एवं सब्बत्थ । “नत्थि सुगतिभवे सीतं वा उण्हं वा”ति भवं पत्थेन्तस्स भवासवो, मय्हं सीतं उण्हन्ति गाहो दिट्ठासवो, सब्बेहेव सम्पयुत्तो अविज्जासवोति । इमे वुच्चन्तीति इमे सीतादीसु एकमेकस्स वसेन चत्तारो चत्तारो कत्वा अनेके आसवा इमाय खन्तिसंवरसङ्घाताय अधिवासनाय पहातब्बाति वुच्चन्तीति अत्थो ।

पटिसङ्घा योनिसो चण्डं हत्थिं परिवज्जेतीति अहं समणोति न चण्डस्स हत्थिस्स आसन्ने ठातब्बं । ततोनिदानज्झि मरणम्पि मरणमत्तम्पि दुक्खं भवेय्याति एवं उपायेन पथेन पच्चवेक्खित्वा चण्डं हत्थिं परिवज्जेति पटिक्कमति । एस नयो सब्बत्थ । **चण्डन्ति** दुट्ठं वाळं । **खाणुन्ति** खदिरखाणुकादिं । **कण्टकट्टानन्ति** यत्थ कण्टका विज्झन्ति, तं ओकासं । **सोब्भन्ति** सब्बतो छिन्नतटं । **पपातन्ति** एकतो छिन्नतटं । **चन्दनिकन्ति** उच्छिद्वोदकगब्भमलादीनं छड्डुनट्टानं । **ओळिगल्लन्ति** तेसंयेव कदमादीनं सन्दनोकासं । तं जण्णुमत्तम्पि असुचिभरितं होति । द्वेपि चेतानि ठानानि अमनुस्सुस्सदट्टानानि होन्ति, तस्मा वज्जेतब्बानि । **अनासनेति** एत्थ अयुत्तं आसनं अनासनं, तं अत्थतो अनियतवत्थुभूतं रहोपटिच्छन्नासनन्ति वेदितब्बं । **अगोचरेति** एत्थपि अयुत्तो गोचरो अगोचरो । सो वेसियादिभेदतो पच्चविधो । **पापके मित्तेति** लामके दुस्सीले मित्तपतिरूपके अमित्ते । **पापकेसूति** लामकेसु । **ओकप्पेय्युन्ति** सहहेय्युं अधिमुच्चेय्युं “अट्ठा अयमायस्मा अकासि वा करिस्सति वा”ति । **यं हिस्साति** हत्थिआदीसु यंकिञ्चि एकम्पि अस्स । आसवुप्पत्ति पनेत्थ एवं वेदितब्बा — हत्थिआदिनिदानेन दुक्खेन फुट्ठस्स सुखं पत्थयतो कामासवो उप्पज्जति, “नत्थि सुगतिभवे ईदिसं दुक्ख”न्ति भवं पत्थेन्तस्स भवासवो, मं हत्थी मद्धति मं अस्सोति गाहो दिट्ठासवो, सब्बेहेव सम्पयुत्तो अविज्जासवोति । **इमे वुच्चन्तीति** इमे हत्थिआदीसु एकेकस्स वसेन चत्तारो चत्तारो कत्वा अनेके आसवा इमिना सीलसंवरसङ्घातेन परिवज्जनेन पहातब्बाति वुच्चन्ति ।

पटिसङ्घा योनिसो उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेतीति “इतिपायं वितक्को अकुसलो, इतिपि सावज्जो, इतिपि दुक्खविपाको, सो च खो अत्तब्याबाधाय संवत्तती”तिआदिना (म० नि० १.२०७-२०८) नयेन योनिसो कामवितक्के आदीनवं पच्चवेक्खित्वा तस्मिं तस्मिं आरम्मणे उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेति, चित्तं आरोपेत्वा न वासेति, अब्भन्तरे वा न वासेतीति अत्थो । अनधिवासेन्तो किं करोतीति? **पजहति** । किं कचवरं विय पिटकेनाति? न हि, अपि च खो नं **विनोदेति** तुदति विज्झति नीहरति । किं बलिबद्धं विय पतोदेनाति? न हि, अथ खो नं **व्यन्तीकरोति** विगतन्तं करोति, यथास्स अन्तोपि नावसिस्सति अन्तमसो भङ्गमत्तम्पि, तथा नं करोति । कथं पन नं तथा करोतीति? **अनभावं गमेति** अनु अनु अभावं गमेति, विक्खम्भनप्पहानेन यथा सुविक्खम्भितो होति, तथा करोति । सेसवितक्कद्वयेपि एसेव नयो । **उप्पन्नुप्पन्नेति** उप्पन्ने उप्पन्ने, उप्पन्नमत्तेयेवाति वुत्तं होति । सकिं वा उप्पन्ने विनोदेत्वा दुतिये वारे अज्झुपेक्खिता न होति, सतक्खत्तुम्पि उप्पन्ने उप्पन्ने विनोदेतियेव । **पापके अकुसले धम्मेति** तेयेव कामवितक्कादयो, सब्बेपि वा नव महावितक्के । तत्थ तयो वुत्ता, अवसेसा “जातिवितक्को, जनपदवितक्को, अमरावितक्को, परानुद्वयतापटिसंयुत्तो वितक्को, लाभसक्कारसिलोकप्पटिसंयुत्तो वितक्को, अनवज्जत्तिप्पटिसंयुत्तो वितक्को”ति (महानि० २०७) इमे छ । **यं हिस्साति** एतेसु वितक्केसु यंकिञ्चि अस्स । कामवितक्को पनेत्थ कामासवो एव, तब्बिसेसो भवासवो, तंसम्पयुत्तो दिट्ठासवो, सब्बवितक्केसु अविज्जा अविज्जासवोति एवं आसवुप्पत्ति वेदितब्बा । **इमे वुच्चन्तीति** इमे कामवितक्कादिवसेन वुत्तप्पकारा आसवा इमिना तस्मिं तस्मिं वितक्के आदीनवपच्चवेक्खणसहितेन वीरियसंवरसङ्घातेन विनोदनेन पहातब्बाति वुच्चन्ति ।

पटिसङ्घा योनिसो सतिसम्बोज्झङ्गं भावेतीति अभावनाय आदीनवं भावनाय च आनिसंसं उपायेन पथेन पच्चवेखित्वा सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति । एसेव नयो सब्बत्थ । बोज्झङ्गानं भावना हेट्ठा वित्थारिताव । यं हिस्साति एतेसु बोज्झङ्गेसु यंकिञ्चि अस्स । आसवुप्पत्तियं पनेत्थ इमेसं अरियमग्गसम्पयुत्तानं बोज्झङ्गानं अभावितत्ता ये उप्पज्जेय्युं कामासवादयो आसवा, भावयतो एवंस ते न होन्तीति अयं नयो वेदितब्बो । इमे वुच्चन्तीति इमे कामासवादयो आसवा इमाय लोकुत्तराय बोज्झङ्गभावनाय पहातब्बाति वुच्चन्ति । इमेहि छहाकारेहि पहीनासवं भिक्खुं थोमेन्तो यतो खो, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्थ यतोति सामिवचने तो-कारो, यस्साति वुत्तं होति । पोराणा पन यम्हि कालेति वण्णयन्ति । ये आसवा संवरा पहातब्बा, ते संवरा पहीना होन्तीति ये आसवा संवरेन पहातब्बा, ते संवरेनेव पहीना होन्ति, न अप्पहीनेसुयेव पहीनसज्जी होतीति ।

५. दारुकम्मिकसुत्तवण्णना

५९. पञ्चमे दारुकम्मिकोति दारुविककयेन पवत्तिताजीवो एको उपासको । कासिकचन्दनन्ति सण्हचन्दनं । अङ्गेनाति अगुणङ्गेन, सुक्कपक्खे गुणङ्गेन । नेमन्तनिकोति निमन्तनं गणहनको । सङ्के दानं दस्सामीति भिक्खुसङ्घस्स दस्सामि । सो एवं वत्त्वा सत्थारं अभिवादेत्त्वा पक्कामि । अथस्स अपरभागे पञ्चसता कुलूपका भिक्खू गिहिभावं पापुणिसु । सो “कुलूपकभिक्खू ते विब्भन्ता”ति वुत्ते “किं एत्थ मय्ह”न्ति वत्त्वा चित्तुप्पादवेमत्तमत्तम्पि न अकासि । इदं सन्धाय सत्था सङ्के ते दानं ददतो चित्तं पसीदिस्सतीति आह ।

६. हत्थिसारिपुत्तसुत्तवण्णना

६०. छट्ठे अभिधम्मकथन्ति अभिधम्ममिस्सकं कथं । कथं ओपातेतीति तेसं कथं विच्छिन्दित्वा अत्तनो कथं कथेति । थेरानं भिक्खूनन्ति करणत्थे सामिवचनं, थेरेहि भिक्खूहि सद्धिन्ति अत्थो । या च थेरानं अभिधम्मकथा, तं अयम्पि कथेतुं सक्कोतीति अत्थो । चेतोपरियायन्ति चित्तवारं । इधाति इमस्मिं लोके । सोरतसोरतोति सूरतो विय सूरतो, सोरच्चसमन्नागतो वियाति अत्थो । निवातनिवातोति निवातो विय निवातो, निवातवुत्ति वियाति अत्थो । उपसन्तुपसन्तोति उपसन्तो विय उपसन्तो । वपकस्सतेव सत्थाराति सत्थु सन्तिका अपगच्छति । संसट्ठस्साति पञ्चहि संसग्गेहि संसट्ठस्स । विस्सट्ठस्साति विस्सज्जितस्स । पाकतस्साति पाकतिन्द्रियस्स ।

किट्ठादोति किट्ठखादको । अन्तरधापेय्याति नासेय्य । गोपसूति गावो च अजिका च । सिप्पिसम्बुकन्ति सिप्पियो च सम्बुका च । सक्खरकठलन्ति सक्खरा च कठलानि च । आभिदोसिकन्ति अभिज्जातदोसं कुदूसकभोजनं । नच्छादेय्याति न रुच्चेय्य । तत्थ यदेतं पुरिसं भुत्ताविन्ति उपयोगवचनं, तं सामिअत्थे दट्ठब्बं । अमुं हावुसो, पुरिसन्ति, आवुसो, अमुं पुरिसं ।

सब्बनिमित्तानन्ति सब्बेसं निच्चनिमित्तादीनं निमित्तानं । अनिमित्तं चेतोसमाधिन्ति बलवविपस्सनासमाधिं । चीरिकसद्दोति झल्लिकसद्दो । सरिस्सति नेक्खम्मस्साति पब्बज्जाय गुणं सरिस्सति । अरहतं अहोसीति भगवतो सावकानं अरहन्तानं अन्तरे एको अरहा अहोसि । अयज्झि थेरो सत्त वारे गिही हुत्वा सत्त वारे पब्बजि । किं कारणा? कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले किरिेस एकस्स भिक्खुनो गिहिभावे वण्णं कथेसि । सो तेनेव कम्मेन अरहत्तस्स उपनिस्सये विज्जमानेयेव सत्त वारे गिहिभावे च पब्बज्जाय च सज्जरन्तो सत्तमे वारे पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणीति ।

७. मज्झेसुत्तवण्णना

६१. सत्तमे पारायने मेत्तेय्यपज्हेति पारायनसमागमम्हि मेत्तेय्यमाणवस्स पज्हे । उभोन्ते विदित्वा नाति द्वे अन्ते द्वे कोट्ठासे जानित्वा । मज्झे मन्ता न लिप्पतीति मन्ता वुच्चति पज्जा, तां उभो अन्ते विदित्वा मज्झे न लिप्पति, वेमज्झेद्वाने न लिप्पति । सिब्बनिमच्चगाति सिब्बनिसङ्घातं तण्हं अतीतो । फस्सोति फस्सवसेन निब्बत्तत्ता अयं अत्तभावो । एको अन्तोति अयमेको कोट्ठासो । फस्ससमुदयोति फस्सो समुदयो अस्साति फस्ससमुदयो, इमस्मिं अत्तभावे कतकम्मफस्सपच्चया निब्बत्तो अनागतत्तभावो । दुतियो अन्तोति दुतियो कोट्ठासो । फस्सनरोधोति निब्बानं । मज्झेति सिब्बनितण्हं छेत्वा द्विधाकरणद्वेन निब्बानं मज्झे नाम होति । तण्हा हि नं सिब्बतीति तण्हा नं अत्तभावद्वयसङ्घातं फस्सञ्च फस्ससमुदयञ्च सिब्बति घट्टेति । किं कारणा? तस्स तस्सेव भवस्स अभिनिब्बत्तिया । यदि हि तण्हा न सिब्बेय्य, तस्स तस्स भवस्स निब्बत्ति न भवेय्य । इमस्मिं ठाने कोटिमज्झिकूपमं गणहन्ति । द्विन्नज्झि कण्डानं एकतो कत्वा मज्झे सुत्तेन संसिब्बितानं कोटि मज्झन्ति वुच्चति । सुत्ते छिन्ने उभो कण्डानि उभतो पतन्ति । एवमेत्थ कण्डद्वयं विय वुत्तप्पकारा द्वे अन्ता, सिब्बित्वा ठितसुत्तं विय तण्हा, सुत्ते छिन्ने कण्डद्वयस्स उभतोपतनं विय तण्हाय निरुद्धाय अन्तद्वयं निरुद्धमेव होति । एत्तावताति एतकेन इमिना उभो अन्ते विदित्वा तण्हाय मज्झे अनुपलित्तभावेन अभिज्जेय्यं चतुसच्चधम्मं अभिजानाति नाम, तीरणपरिज्जाय च प्हानपरिज्जाय च परिजानितब्बं लोकियसच्चद्वयं परिजानाति नाम । दिट्ठेव धम्मेति इमस्मिंयेव अत्तभावे । दुक्खस्सन्तकरो होतीति वट्टदुक्खस्स कोटिकरो परिच्छेदपरिवट्टमकरो होति नाम ।

दुतियवारे तिण्णं कण्डानं वसेन उपमा वेदितब्बा । तिण्णज्झि कण्डानं सुत्तेन संसिब्बितानं सुत्ते छिन्ने तीणि कण्डानि तीसु ठानेसु पतन्ति, एवमेत्थ कण्डत्तयं विय अतीतानागतपच्चुप्पन्ना खन्धा, सुत्तं विय तण्हा । सा हि अतीतं पच्चुप्पन्नेन, पच्चुप्पन्नञ्च अनागतेन सद्भि संसिब्बति । सुत्ते छिन्ने कण्डत्तयस्स तीसु ठानेसु पतनं विय तण्हाय निरुद्धाय अतीतानागतपच्चुप्पन्ना खन्धा निरुद्धाव होन्ति ।

ततियवारे अदुक्खमसुखा मज्झेति द्विन्नं वेदनानं अन्तरदुक्कभावेन मज्झे । सुखज्झि दुक्खस्स, दुक्खं वा सुखस्स अन्तरं नाम नत्थि । तण्हा सिब्बिनीति वेदनासु नन्दिरागो वेदनानं उपच्छेदं निवारेतीति ता सिब्बति नाम ।

चतुत्थवारे विज्जाणं मज्झेति पटिसन्धिविज्जाणम्पि सेसविज्जाणम्पि नामरूपपच्चयसमुदागतत्ता नामरूपानं मज्झे नाम ।

पञ्चमवारे विज्जाणं मज्झेति कम्मविज्जाणं मज्झे, अज्झत्तिकायतनेसु वा मनायतनेन कम्मस्स गहितत्ता इध यंकिज्जि विज्जाणं मज्झे नाम, मनोद्वारे वा आवज्जनस्स अज्झत्तिकायतननिस्सितत्ता जवनविज्जाणं मज्झे नाम ।

छट्ठवारे सक्कायोति तेभूमकवट्टं । सक्कायसमुदयोति समुदयसच्चं । सक्कायनरोधोति निरोधसच्चं । परियायेनाति तेन तेन कारणेनेव । सेसं सब्बत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

८. पुरिसिन्द्रियजाणसुत्तवण्णना

६२. अट्ठमे अज्जतरोति देवदत्तपक्खिको एको । समन्नाहरित्वाति आवज्जित्वा । इदं सो “किं नु खो भगवता जानित्वा कथितं, उदाहु अजानित्वा, एकंसिकं वा कथितं उदाहु विभज्जकथितं”न्ति अधिप्पायेन पुच्छति । आपायिकोति अपाये निब्बत्तनको । नेरयिकोति निरयगामी । कप्पट्ठोति कप्पट्टियकम्मस्स कतत्ता कप्पं ठस्सति । अतेकिच्छोति न सक्का

तिकिच्छित्तुं । द्वेज्जन्ति द्विधाभावं । **वालग्गकोटिनित्तुदनमत्तन्ति** वालस्स अग्गकोटिया दस्सेतब्बमत्तकं, वालग्गकोटिनिपातमत्तकं वा । **पुरिसिन्द्रियजाणानीति** पुरिसपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियत्तजाणानि, इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावजाननजाणानीति अत्थो ।

विज्जमाना कुसलापि धम्मा अकुसलापि धम्माति एत्तका कुसला धम्मा विज्जन्ति, एत्तका अकुसला धम्माति जानामि । **अन्तरहिताति** अदस्सनं गता । **सम्मुखीभूताति** समुदाचारवसेन पाकटा जाता । **कुसलमूलन्ति** कुसलज्झासयो । **कुसला कुसलन्ति** तम्हा कुसलज्झासया अज्जम्पि कुसलं निब्बत्तिस्सति । **सारदानीति** सारादानि गहितसारानि, सरदमासे वा निब्बत्तानि । **सुखसयितानीति** सुखसन्निचितानि । **सुखेत्तेति** मण्डखेत्ते । **निक्खित्तानीति** वुत्तानि । **सप्पटिभागाति** सरिक्खका । **अभिदो अद्धरत्तन्ति** अभिअद्धरत्तं अद्धरत्ते अभिमुखीभूते । **भत्तकालसमयेति** राजकुलानं भत्तकालसङ्घाते समये । **परिहानधम्मोति** को एवं भगवता जातोति? अजातसत्तुराजा । सो हि पापमित्तं निस्साय मग्गफलेहि परिहीनो । अपरेपि सुप्पबुद्धसुनक्खत्तादयो भगवता जाताव । **अपरिहानधम्मोति** एवं भगवता को जातो? सुसीमो परिब्बाजको अज्जे च एवरूपा । **परिनिब्बायिस्सतीति** एवं को जातो भगवताति? सन्ततिमहामत्तो अज्जे च एवरूपा ।

९. निब्बेधिकसुत्तवण्णना

६३. नवमे अनिब्बिद्धपुब्बे अप्पदालितपुब्बे लोभक्खन्धादयो निब्बिज्जति पदालेतीति **निब्बेधिकपरियायो**, निब्बिज्जनकारणन्ति अत्थो । **निदानसम्भवोति** कामे निदेति उप्पादनसमत्थताय निय्यादेतीति निदानं । सम्भवति ततोति सम्भवो, निदानमेव सम्भवो **निदानसम्भवो** । **वेमत्तताति** नानाकरणं ।

कामगुणाति कामयितब्बट्टेन कामा, बन्धनट्टेन गुणा “अन्तगुण”न्तिआदीसु विय । **चक्खुविज्जेय्याति** चक्खुविज्जाणेन पस्सितब्बा । **इट्ठाति** परियिट्ठा वा होन्तु मा वा, इट्ठारम्मणभूताति अत्थो । **कन्ताति** कमनीया । **मनापाति** मनवट्टनका । **पियरूपाति** पियजातिका । **कामूपसज्झिताति** आरम्मणं कत्वा उप्पज्जमानेन कामेन उपसज्झिता । **रजनीयाति** रागुप्पत्तिकारणभूता । **नेते कामाति** न एते कमनट्टेन कामा नाम होन्ति । **सङ्कप्परगोति** सङ्कप्पवसेन उप्पन्नरागो । **कामोति** अयं कामप्पहानाय पटिपन्नेहि पहातब्बो । कमनट्टेन कामा नाम । **चित्रानीति** चित्रविचित्रारम्मणानि ।

फस्सोति सहजातफस्सो । **कामयमानोति** कामं कामयमानो । **तज्जं तज्जन्ति** तज्जातिकं तज्जातिकं । **पुज्जभागियन्ति** दिब्बे कामे पत्थेत्वा सुचरितपारिपूरिया देवलोके निब्बत्तस्स अत्तभावो पुज्जभागियो नाम, दुच्चरितपारिपूरिया अपाये निब्बत्तस्स अत्तभावो अपुज्जभागियो नाम । **अयं वुच्चति**, **भिक्षवे**, **कामानं विपाकोति** अयं दुविधोपि कामपत्थनं निस्साय उप्पन्नत्ता कामानं विपाकोति वुच्चति । **सो इमं निब्बेधिकन्ति** सो भिक्षु इमं छत्तिसट्ठानेसु निब्बिज्जनकं सेट्ठचरियं जानाति । **कामनिरोधन्ति** कामानं निरोधने एवं लद्धनामं । इमस्मिज्जि ठाने ब्रह्मचरियसङ्घातो मग्गोव कामनिरोधोति वुत्तो ।

सामिसाति किलेसामिससम्पयुत्ता । इमिना नयेन सब्बठानेसु अत्थो वेदितब्बो । अपिचेत्थ **वोहारवेपक्कन्ति** वोहारविपाकं । कथासङ्घातो हि वोहारो सज्जाय विपाको नाम । **यथा यथा नन्ति** एत्थ नं-इति निपातमत्तमेव । इति यस्मा यथा यथा सज्जानाति, तथा तथा एवंसज्जी अहोसिन्ति कथेति, तस्मा वोहारवेपक्काति अत्थो ।

अविज्जाति अट्ठसु ठानेसु अज्जाणभूता बहलअविज्जा । निरयं गमेन्तीति **निरयगमनीया**, निरये निब्बत्तिपच्चयाति

अत्थो । सेसेसुपि एसेव नयो । **चेतनाहन्ति** चेतनं अहं । इध सब्बसङ्गाहिका संविदहनचेतना गहिता । **चेतयित्वा**ति द्वारप्पवत्तचेतना । **मनसा**ति चेतनासम्पयुत्तचित्तेन । **निरयवेदनीयन्ति** निरये विपाकदायकं । सेसेसुपि एसेव नयो । **अधिमत्तन्ति** बलवदुक्खं । **दन्धविरागी**ति गरुक्कं न खिप्पं सणिकं विगच्छनकदुक्खं । **उरत्ताळिं कन्दती**ति उरं ताळेत्वा रोदति । **परियेद्विन्ति** परियेसनं । **एकपदं द्विपदन्ति** एकपदमन्तं वा द्विपदमन्तं वा, को मन्तं जानातीति अत्थो । **सम्मोहवेपक्कन्ति** सम्मोहविपाकं । दुक्खस्स हि सम्मोहो निस्सन्दविपाको नाम । दुतियपदेपि एसेव नयो । परियेसनापि हि तस्स निस्सन्दविपाकोति । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथितं ।

१०. सीहनादसुत्तवण्णना

६४. दसमे आसभं ठानन्ति सेट्ठं निच्चलट्ठानं । **सीहनादन्ति** अभीतनादं पमुखनादं । **ब्रह्मचक्कन्ति** सेट्ठजाणचक्कं पटिवेधजाणञ्चेव देसनाजाणञ्च । **ठानञ्च ठानतो**ति कारणञ्च कारणतो । **यम्पी**ति येन जाणेन । **इदम्पि तथागतस्सा**ति इदम्पि ठानाट्ठानजाणं तथागतस्स तथागतबलं नाम होति । एवं सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । **कम्मसमादानानन्ति** समादियित्वा कतानं कुसलाकुसलकम्मानं, कम्ममेव वा कम्मसमादानं । **ठानसो हेतुसो**ति पच्चयतो चैव हेतुतो च । तत्थ गतिउपधिकालपयोगा विपाकस्स ठानं, कम्मं हेतु । **ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्ती**नन्ति चतुन्नं ज्ञानानं अट्ठन्नं विमोक्खानं तिण्णं समाधीनं नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनञ्च । **संकिलेसन्ति** हानभागियं धम्मं । **वोदानन्ति** विसेसभागियं धम्मं । **वुट्ठानन्ति** “वोदानम्पि वुट्ठानं, तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानम्पि वुट्ठानं”न्ति (विभ० ८२८) एवं वुत्तं पगुणज्ज्ञानञ्चेव भवङ्गनफलसमापत्तियो च । हेट्ठिमं हेट्ठिमज्झि पगुणज्ज्ञानं उपरिमस्स उपरिमस्स पदट्ठानं होति, तस्मा “वोदानम्पि वुट्ठानं”न्ति वुत्तं । भवङ्गेन पन सब्बज्ज्ञानेहि वुट्ठानं होति, फलसमापत्तिया निरोधसमापत्तितो वुट्ठानं होति । तं सन्धाय “तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानम्पि वुट्ठानं”न्ति वुत्तं । **अनेकविहितन्ति** आदीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.४०२) वण्णितानि । आसवक्खयजाणं हेट्ठा वुत्तत्थमेव । पुरिमस्सापि जाणत्तयस्स वित्थारकथं इच्छन्तेन मज्झिमट्ठकथाय महासीहनादवण्णना (म० नि० अट्ठ० १.१४६ आदयो) ओलोकेतब्बा । **समाहितस्सा**ति एकग्गचित्तस्स । **समाधि मग्गो**ति समाधि एतेसं जाणानं अधिगमाय उपायो । **असमाधी**ति अनेकग्गभावो । **कुम्मग्गो**ति मिच्छामग्गो । इमस्मिं सुत्ते तथागतस्स जाणबलं कथितन्ति ।

महावग्गो छट्ठो ।

७. देवतावग्गो

१-३. अनागामिफलसुत्तादिवण्णना

६५-६७. सत्तमस्स पठमे अस्सद्धियन्ति अस्सद्धिभावं । दुप्पञ्जतन्ति निप्पञ्जभावं । दुतिये **पमादन्ति** सतिविप्पवासं । ततिये **आभिसमाचारिकन्ति** उत्तमसमाचारभूतं वत्तवसेन पण्णत्तिसीलं । **सेखधम्मन्ति** सेखपण्णत्तिसीलं । **सीलानी**ति चत्तारि महासीलानि ।

४. सङ्गणिकारामसुत्तवण्णना

६८. चतुत्थे **सङ्गणिकारामो**ति गणसङ्गणिकारामो । सुत्तन्तिकगणादीसु पन गणेषु अत्तनो वा परिसासङ्घाते गणे रमतीति **गणारामो** । **पविवेके**ति कायविवेके । **चित्तस्स निमित्तन्ति** समाधिविपस्सनाचित्तस्स निमित्तं

समाधिविपस्सनाकारं । सम्मादिट्ठिन्ति विपस्सनासम्मादिट्ठिं । समाधिन्ति मग्गसमाधिज्जेव फलसमाधिज्ज । संयोजनानीति दस संयोजनानि । निब्बानन्ति अपच्चयपरिनिब्बानं ।

५. देवतासुत्तवण्णना

६९. पञ्चमे सोवचस्सताति सुब्बचभावो । कल्याणमित्तताति सुचिमित्ता । सत्थुगारवोति सत्थरि गारवयुत्तो । एस नयो सब्बत्थ ।

६. समाधिसुत्तवण्णना

७०. छट्ठे न सन्तेनाति पच्चनीककिलेसेहि अवूपसन्तेन । न पणीतेनाति न अतप्पकेन । न पटिप्पस्सद्धिलद्धेनाति किलेसप्पटिप्पस्सद्धिया अलद्धेन अप्पत्तेन । न एकोदिभावाधिगतेनाति न एकग्गभावं उपगतेन ।

७. सक्खिभब्बसुत्तवण्णना

७१. सत्तमे तत्र तत्राति तस्मिं तस्मिं विसेसे । सक्खिभब्बतन्ति पच्चक्खभावं । आयतनेति कारणे । हानभागियादयो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.३९) संवण्णिता । असक्कच्चकारीति न सुकतकारी, न आदरकारी । असप्पायकारीति न सप्पायकारी, न उपकारभूतधम्मकारी ।

८. बलसुत्तवण्णना

७२. अट्ठमे बलतन्ति बलभावं थामभावं । असातच्चकारीति न सततकारी । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

९-१०. तज्झानसुत्तद्वयवण्णना

७३-७४. नवमे न यथाभूतं सम्मप्यज्जाय सुदिट्ठो होतीति वत्थुकामकिलेसकामेसु आदीनवो न यथासभावतो ज्ञानपज्जाय सुदिट्ठो होति । दसमं उत्तानत्थमेवाति ।

देवतावग्गो सत्तमो ।

८. अरहत्तवग्गो

१. दुक्खसुत्तवण्णना

७५. अट्ठमस्स पठमे सविघातन्ति सउपघातं सोपद्वं । सपरिळाहन्ति कायिकचेतसिकेन परिळाहेन सपरिळाहं । पाटिकङ्घाति इच्छितब्बा अवस्संभाविनी ।

२. अरहत्तसुत्तवण्णना

७६. दुतिये मानन्ति जातिआदीहि मज्जनं । ओमानन्ति हीनोहमस्मीति मानं । अतिमानन्ति अतिक्कमित्वा पवत्तं

अच्चुण्णतिमानं । अधिमानन्ति अधिगतमानं । थम्भन्ति कोधमानेहि थद्धभावं । अतिनिपातन्ति हीनस्स हीनोहमस्मीति मानं ।

३. उत्तरिमनुस्सधम्मसुत्तवण्णना

७७. ततिये उत्तरिमनुस्सधम्माति मनुस्सधम्मतो उत्तरि । अलमरियजाणदस्सनविसेसन्ति अरियभावं कातुं समत्थं जाणदस्सनविसेसं, चत्तारो मग्गे चत्तारि च फलानीति अत्थो । कुहनन्ति तिविधं कुहनवत्थुं । लपनन्ति लाभत्थिकताय उक्खिपित्वा अवक्खिपित्वा वा लपनं ।

४. सुखसोमनस्ससुत्तवण्णना

७८. चतुत्थे योनि चस्स आरद्धा होतीति कारणञ्चस्स परिपुण्णं पग्गहितं होति । धम्मारामोति धम्मो रतिं विन्दति । भावनाय रमति, भावेन्तो वा रमतीति भावनारामो । पहाने रमति, पजहन्तो वा रमतीति पहानारामो । तिविधे पविवेके रमतीति पविवेकारामो । अब्यापज्जे निदुक्खभावे रमतीति अब्यापज्झारामो । निप्पपञ्चसङ्घाते निब्बाने रमतीति निप्पपञ्चारामो ।

५. अधिगमसुत्तवण्णना

७९. पञ्चमे न आयकुसलोति न आगमनकुसलो । न अपायकुसलोति न अपगमनकुसलो । छन्दन्ति कत्तुकम्यताछन्दं । न आरक्खतीति न रक्खति ।

६. महन्तत्तसुत्तवण्णना

८०. छट्ठे आलोकबहुलोति जाणालोकबहुलो । योगबहुलोति योगे बहुलं करोति । वेदबहुलोति पीतिपामोज्जबहुलो । असन्तुट्ठिबहुलोति कुसलधम्मेषु असन्तुट्ठो । अनिक्खित्तधुरोति अट्ठपित्तधुरो पग्गहितवीरियो । उत्तरि च पतारेतीति सम्पति च उत्तरिञ्च वीरियं करोतेव । सत्तमं उत्तानमेव ।

८-१०. दुतियनिरयसुत्तादिवण्णना

८२-८४. अट्ठमे पगम्भोति कायपागम्भियादीहि समन्नागतो । नवमं उत्तानत्थमेव । दसमे विघातवाति महिच्छतं निस्साय उप्पन्नेन लोभदुक्खेन दुक्खितो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अरहत्तवग्गो अट्ठमो ।

९. सीतिवग्गो

१. सीतिभावसुत्तवण्णना

८५. नवमस्स पठमे सीतिभावन्ति सीतलभावं । यस्मिं समये चित्तं निग्गण्हितब्बन्ति आदीसु उद्धच्चसमये चित्तं

समाधिना निग्गहेतब्बं नाम, कोसज्जानुपतितकाले वीरियेन पग्गहेतब्बं नाम, निरस्सादगतकाले समाधिना सम्पहंसितब्बं नाम, समप्पवत्तकाले बोज्झङ्गुपेक्खाय अज्झुपेक्खितब्बं नाम ।

२. आवरणसुत्तवण्णना

८६. दुतिये कम्मावरणतायाति पञ्चानन्तरियकम्मेहि । किलेसावरणतायाति नियतमिच्छादिद्विया । विपाकावरणतायाति अकुसलविपाकपटिसन्धिया वा कुसलविपाकेहि अहेतुकपटिसन्धिया वाति ।

४-५. सुस्सूसतिसुत्तादिवण्णना

८८-८९. चतुत्थे अनत्थन्ति अवट्ठिं । अत्थं रिञ्चतीति वट्ठिअत्थं छट्ठेति । अननुलोमिकायाति सासनस्स अननुलोमिकाय । पञ्चमे दिट्ठिसम्पदन्ति सोतापत्तिमग्गं ।

८-११. अभब्बट्टानसुत्तचतुक्कवण्णना

९२-९५. अट्ठमे अनागमनीयं वत्थुन्ति अनुपगन्तब्बं कारणं, पञ्चन्नं वेरानं द्वासट्ठिया च दिट्ठिगतानमेतं अधिवचनं । अट्ठमं भवन्ति कामावचरे अट्ठमं पटिसन्धिं । नवमे कोतूहलमङ्गलेनाति दिट्ठसुतमुतमङ्गलेन । दसमे सयंकतन्ति आदीनि अत्तदिट्ठिवसेन वुत्तानि । अधिच्चसमुप्पन्नन्ति अहेतुनिब्बत्तं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

सीतिवग्गो नवमो ।

१०. आनिसंसवग्गो

१-२. पातुभावसुत्तादिवण्णना

९६-९७. दसमस्स पठमे अरियायतनेति मज्झिमदेसे । इन्द्रियानन्ति मनच्छट्ठानं । दुतिये सद्धम्मनियतोति सासनसद्धम्मे नियतो । असाधारणेनाति पुथुज्जनेहि असाधारणेन ।

७. अनवत्थितसुत्तवण्णना

१०२. सत्तमे अनोधिं करित्वाति “एत्तकाव सङ्खारा अनिच्चा, न इतो परे”ति एवं सीमं मरियादं अकत्वा । अनवत्थिताति अवत्थिताय रहिता, भिज्जमानाव हुत्वा उपट्ठहिस्सन्तीति अत्थो । सब्बलोकेति सकले तेधातुके । सामज्जेनाति समणभावेन, अरियमग्गेनाति अत्थो ।

८. उक्खित्तासिकसुत्तवण्णना

१०३. अट्ठमे मेत्तावतायाति मेत्तायुत्ताय पारिचरियाय । सत्त हि सेखा तथागतं मेत्तावताय परिचरन्ति, खीणासवो परिचिण्णसत्थुको ।

९. अतम्मयसुत्तवण्णना

१०४. नवमे अतम्मयोति तम्मया वुच्चन्ति तण्हादिट्ठियो, ताहि रहितो । अहंकाराति अहंकारदिट्ठि । ममंकाराति ममंकारतण्हा । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

आनिसंसवग्गो दसमो ।

दुतियपण्णासकं निट्ठितं ।

११. तिकवग्गो

१. रागसुत्तवण्णना

१०७. एकादसमस्स पठमे असुभाति असुभकम्मट्ठानं । मेत्ताति मेत्ताकम्मट्ठानं । पज्जाति सहविपस्सना मग्गपज्जा ।

६. अस्सादसुत्तवण्णना

११२. छट्ठे अस्साददिट्ठितीति सस्सतदिट्ठि । अत्तानुदिट्ठितीति अत्तानं अनुगता वीसतिवत्थुका सक्कायदिट्ठि । मिच्छादिट्ठितीति द्वासट्ठिविधापि दिट्ठि । सम्मादिट्ठितीति मग्गसम्मादिट्ठि, नत्थि दिन्नन्तिआदिका वा मिच्छादिट्ठि, कम्मस्सकतजाणं सम्मादिट्ठि ।

७. अरतिसुत्तवण्णना

११३. सत्तमे अधम्मचरियाति दस अकुसलकम्मपथा ।

१०. उद्धच्चसुत्तवण्णना

११६. दसमे असंवरोति अनधिवासकभावो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

तिकवग्गो एकादसमो ।

१२. सामञ्जवग्गवण्णना

११९-१२१. इतो परेसु तपुस्सोति द्वेवाचिकुपासको । तथागते निट्ठुत्तोति बुद्धगुणेषु पतिट्ठितचित्तो पहीनकङ्खो । अमत्तं अट्ठसाति अमत्तद्वसो । अरियेनाति निट्ठोसेन लोकुत्तरसीलेन । जाणेनाति पच्चवेक्खणजाणेन । विमुत्तियाति सेखफलविमुत्तिया । तवकण्णिकोति एवंनामको गहपति । तपकण्णिकोतिपि पाळि ।

२४. रागपेय्यालवण्णना

१४०. रागस्साति पञ्चकामगुणिकरागस्स । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

छक्कनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये सत्तकनिपात-अट्ठकथा

पण्णासकं

१. धनवग्गो

१-५. पठमपियसुत्तादिवण्णना

१-५. सत्तकनिपातस्स पठमे अनवज्जत्तिकामोति अभिज्जातभावकामो । ततिये योनिसो विचिने धम्मन्ति उपायेन चतुसच्चधम्मं विचिनाति । पञ्जायत्थं विपस्सतीति सहविपस्सनाय मगपञ्जाय सच्चधम्मं विपस्सति । पज्जोतस्सेवाति दीपस्सेव । विमोक्खो होति चेतसोति तस्स इमेहि बलेहि समन्नागतस्स खीणासवस्स दीपनिब्बानं विय चरिमकचित्तस्स वत्थारम्मणेहि विमोक्खो होति, गतट्ठानं न पञ्जायति । चतुत्थे सद्धो होतीति आदीनि पञ्चकनिपाते वण्णितानेव । पञ्चमे धनानीति अदालिद्वियकरणट्ठेन धनानि ।

७. उगसुत्तवण्णना

७. सत्तमे उग्गो राजमहामत्तोति पसेनदिकोसलस्स महाअमच्चो । उपसङ्कमीति भुत्तपातरासो उपसङ्कमि । अट्ठोति निधानगतेन धनेन अट्ठो । मिगारो रोहणेय्योति रोहणसेट्ठिनो नत्तारं मिगारसेट्ठिं सन्धायेवमाह । महद्धनोति वळज्जनधनेन महद्धनो । महाभोगोति उपभोगपरिभोगभण्डस्स महन्तताय महाभोगो । हिरज्जस्साति सुवण्णस्सेव । सुवण्णामेव हिस्स कोटिसङ्ख्यं अहोसि । रूपियस्साति सेसस्स तट्टकसरकअत्थरणपावुरणादिनो परिभोगपरिक्खारस्स पमाणसङ्खाने वादोयेव नत्थि ।

८. संयोजनसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे अनुनयसंयोजनन्ति कामरागसंयोजनं । सब्बानेव चेतानि बन्धनट्ठेन संयोजनानीति वेदितब्बानि । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

धनवग्गो पठमो ।

२. अनुसयवग्गो

३. कुलसुत्तवण्णना

१३. दुतियस्स ततिये नालन्ति न युत्तं नानुच्छविकं । न मनापेनाति न मनम्हि अप्पनकेन आकारेण निसिन्नासनतो पच्चुट्ठेन्ति, अनादरमेव दस्सेन्ति । सन्तमस्स परिगुहन्तीति विज्जमानम्पि देय्यधम्मं एतस्स निगुहन्ति पटिच्छादेन्ति । असक्कच्चं देन्ति नो सक्कच्चन्ति लूखं वा होतु पणीतं वा, असहत्था अचिक्कीकारेण देन्ति, नो चिक्कीकारेण ।

४. पुग्गलसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे उभतोभागविमुत्तोति द्वीहि भागेहि विमुत्तो, अरूपसमापत्तिया रूपकायतो विमुत्तो, मग्गेण नामकायतो । सो चतुन्नं अरूपसमापत्तीं एकेकतो वुट्ठाय सङ्गारे सम्मसित्वा अरहत्तं पत्तानं चतुन्नं, निरोधा वुट्ठाय अरहत्तं पत्तानागामिनो च वसेन पञ्चविधो होति । पाळि पनेत्थ “कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो? इधेक्कच्चो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होन्ती”ति (पु० प० २०८) एवं अट्ठविमोक्खलाभिनो वसेन आगता ।

पञ्जाय विमुत्तोति पञ्जाविमुत्तो । सो सुक्खविपस्सको, चतूहि ज्ञानेहि वुट्ठाय अरहत्तं पत्ता चत्तारो चाति इमेसं वसेन पञ्चविधो होति । पाळि पनेत्थ अट्ठविमोक्खपटिक्खेपवसेनेव आगता । यथाह — “न हेव खो अट्ठ विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्खीणा होन्ति । अयं वुच्चति पुग्गलो पञ्जाविमुत्तो”ति ।

फुट्ठन्तं सच्छिकतोति कायसक्खी । सो ज्ञानफस्सं पठमं फुसति, पच्छा निरोधं निब्बानं सच्छिकरोति । सो सोतापत्तिफलट्ठं आदिं कत्वा याव अरहत्तमग्गट्ठा छब्बिधो होति । तेनाह — “इधेक्कच्चो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्जाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिक्खीणा होन्ति । अयं वुच्चति पुग्गलो कायसक्खी”ति (पु० प० २०८) ।

दिट्ठन्तं पत्तोति दिट्ठिप्पत्तो । तत्रिदं सङ्खेपलक्खणं — दुक्खा सङ्गारा, सुखो निरोधोति जातं होति दिट्ठं विदितं सच्छिकतं फुसितं पञ्जायाति दिट्ठिप्पत्तो । वित्थारतो पन सोपि कायसक्खी विय छब्बिधो होति । तेनेवाह — “इधेक्कच्चो पुग्गलो ‘इदं दुक्खं’न्ति यथाभूतं पजानाति...पे०... ‘अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा’ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता चस्स धम्मा पञ्जाय वोदिट्ठा होन्ति वोचरिता पञ्जाय...पे०... अयं वुच्चति पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो”ति ।

सद्भाय विमुत्तोति सद्भाविमुत्तो । सोपि वुत्तनयेनेव छब्बिधो होति । तेनाह — “इधेक्कच्चो पुग्गलो ‘इदं दुक्खं’न्ति यथाभूतं पजानाति...पे०... ‘अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा’ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता चस्स धम्मा पञ्जाय वोदिट्ठा होन्ति वोचरिता पञ्जाय...पे०... नो च खो यथादिट्ठिप्पत्तस्स । अयं वुच्चति पुग्गलो सद्भाविमुत्तो”ति । एतस्स हि सद्भाविमुत्तस्स पुब्बभागमग्गक्खणे सद्वहन्तस्स विय ओक्कप्पेन्तस्स विय अधिमुच्चन्तस्स विय च किलेसक्खयो होति, दिट्ठिप्पत्तस्स पुब्बभागमग्गक्खणे किलेसच्छेदकजाणं अदन्धं तिखिणं सूरं हुत्वा वहति । तस्मा यथा नाम नातितिखिणेन असिना कदलिं छिन्दन्तस्स छिन्नट्ठानं मट्ठं न होति, असि सीधं न वहति, सदो सुय्यति, बलवतरो वायामो कातब्बो होति, एवरूपा सद्भाविमुत्तस्स पुब्बभागमग्गभावना । यथा पन सुनिसितेन असिना कदलिं छिन्दन्तस्स छिन्नट्ठानं मट्ठं होति, असि

शीघ्रं वहति, सद्धो न सुय्यति, बलववायामकिच्चं न होति, एवरूपा पञ्जाविमुत्तस्स पुब्बभागमगभावना वेदितब्बा ।

धम्मं अनुस्सरतीति धम्मानुसारी । धम्मोति पञ्जा, पञ्जापुब्बङ्गमं मगं भावेतीति अत्थो । सद्धानुसारिहिपि एसेव नयो । उभोपेते सोतापत्तिमगगद्वायेव । वुत्तप्पि चेत्तं — “यस्स पुगगलस्स सोतापत्तिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नस्स पञ्जिन्द्रियं अधिमत्तं होति, पञ्जावाहिं पञ्जापुब्बङ्गमं अरियमगं भावेति । अयं वुच्चति पुगगलो धम्मानुसारी । यस्स पुगगलस्स सोतापत्तिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नस्स सद्धिन्द्रियं अधिमत्तं होति, सद्भावाहिं सद्भापुब्बङ्गमं अरियमगं भावेति । अयं वुच्चति पुगगलो सद्धानुसारी”ति (पु० प० २०८) । अयमेत्थ सद्धेपो, वित्थारतो पनेसा उभतोभागविमुत्तादिकथा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.७७१, ८८९) पञ्जाभावनाधिकारे वुत्ता । तस्मा तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बाति ।

५. उदकूपमासुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे उदकूपमाति निमुज्जनादिआकारं गहेत्वा उदकेन उपमिता । सकिं निमुग्गोति एकवारमेव निमुग्गो । एकन्तकाळकेहीति नियतमिच्छादिट्ठिं सन्धाय वुत्तं । उम्मुज्जतीति उट्ठति । साधूति सोभना भद्दका । हायतियेवाति चङ्कवारे आसित्तउदकं विय परिहायतेव । उम्मुज्जित्वा विपस्सति विलोकेतीति उट्ठित्वा गन्तब्बदिसं विपस्सति विलोकेति । पतरतीति गन्तब्बदिसाभिमुखो तरति नाम । पटिगाधप्पत्तो होतीति उट्ठाय विलोकेत्वा पतरित्वा एकस्मिं ठाने पतिट्ठापत्तो नाम होति, तिट्ठति न पुनागच्छति । तिण्णो पारङ्गतो थले तिट्ठतीति सब्बकिलेसोघं तरित्वा परतीरं गत्वा निब्बानथले पतिट्ठितो नाम होति । इमस्मिं सुत्ते वट्ठिविवट्ठं कथितं ।

६. अनिच्चानुपस्सीसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे अनिच्चाति एवं पञ्जाय फरन्तो अनुपस्सतीति अनिच्चानुपस्सी । अनिच्चाति एवं सञ्जा अस्साति अनिच्चसञ्जी । अनिच्चाति एवं जाणेन पटिसंवेदिता अस्साति अनिच्चपटिसंवेदी । सततन्ति सब्बकालं । समितन्ति यथा पुरिमचित्तेन पच्छिमचित्तं समितं समुपगतं घट्टितं होति, एवं । अब्बोकिण्णन्ति निरन्तरं अज्जेन चेतसा असंमिस्सं । चेतसा अधिमुच्चमानोति चित्तेन सन्निट्ठापयमानो । पञ्जाय परियोगाहमानोति विपस्सनाजाणेन अनुपविसमानो ।

अपुब्बं अचरिमन्ति अपुरे अपच्छा एकक्खणेयेव । इध समसीसी कथितो । सो चतुब्बिधो होति रोगसमसीसी, वेदनासमसीसी, इरियापथसमसीसी, जीवितसमसीसीति । तत्थ यस्स अज्जतरेन रोगेन फुट्ठस्स सतो रोगवूपसमो च आसवक्खयो च एकप्पहारेनेव होति, अयं रोगसमसीसी नाम । यस्स पन अज्जतरं वेदनं वेदयतो वेदनावूपसमो च आसवक्खयो च एकप्पहारेनेव होति, अयं वेदनासमसीसी नाम । यस्स पन ठानादीसु इरियापथेसु अज्जतरसमङ्गिनो विपस्सन्तस्स इरियापथस्स परियोसानज्च आसवक्खयो च एकप्पहारेनेव होति, अयं इरियापथसमसीसी नाम । यस्स पन उपक्कमतो वा सरसतो वा जीवितपरियादानज्च आसवक्खयो च एकप्पहारेनेव होति, अयं जीवितसमसीसी नाम । अयमिध अधिप्पेतो । तत्थ किञ्चापि आसवपरियादानं मगगचित्तेन, जीवितपरियादानं चुतिचित्तेन होतीति उभिन्नं एकक्खणे सम्भवो नाम नत्थि । यस्मा पनस्स आसवेसु खीणमत्तेसु पच्चवेक्खणवारानन्तरमेव जीवितपरियादानं गच्छति, अन्तरं न पञ्जायति, तस्मा एवं वुत्तं ।

अन्तरापरिनिब्बायीति यो पञ्चसु सुद्धावासेसु यत्थ कत्थचि उपपन्नो निब्बत्तक्खणे वा थोकं अतिक्कमित्वा वा

वेमज्जे ठत्वा वा अरहत्तं पापुणाति, तस्सेतं नामं । उपहच्चपरिनिब्बायीति यो तत्थेव आयुवेमज्झं अतिक्कमित्वा अरहत्तं पापुणाति । असङ्खारपरिनिब्बायीति यो तेसंयेव पुग्गलानं असङ्खारेनेव अप्पयोगेन किलेसे खेपेति । ससङ्खारपरिनिब्बायीति यो ससङ्खारेन सप्पयोगेन किलेसे खेपेति । उद्धंसोतो अकनिट्ठगामीति यो हेट्ठा चतूसु सुद्धावासेसु यत्थ कत्थचि निब्बत्तित्वा ततो चुतो अनुपुब्बेन अकनिट्ठे उप्पज्जित्वा अरहत्तं पापुणाति ।

७-९. दुक्खानुपस्सीसुत्तादिवण्णना

१७-१९. सत्तमे दुक्खानुपस्सीति पीळनाकारं दुक्खतो अनुपस्सन्तो । अट्ठमे अनत्तानुपस्सीति अवसवत्तनाकारं अनत्ताति अनुपस्सन्तो । नवमे सुखानुपस्सीति सुखन्ति एवं जाणेन अनुपस्सन्तो ।

१०. निद्वसवत्थुसुत्तवण्णना

२०. दसमे निद्वसवत्थूनीति निद्वसादिवत्थूनि, “निद्वसो भिक्खु, निब्बीसो, नित्तिसो, निच्चत्तालीसो, निप्पज्जासो”ति एवं वचनकारणानि । अयं किर पज्जो तित्थियसमये उप्पन्नो । तित्थिया हि दसवस्सकाले मतं निगण्ठं निद्वसोति वदन्ति । सो किर पुन दसवस्सो न होति । न केवलज्च दसवस्सो, नववस्सोपि एकवस्सोपि न होति । एतेनेव नयेन वीसतिवस्सादिकालेपि मतं निगण्ठं “निब्बीसो नित्तिसो निच्चत्तालीसो निप्पज्जासो”ति वदन्ति । आयस्मा आनन्दो गामे विचरन्तो तं कथं सुत्वा विहारं गन्त्वा भगवतो आरोचेसि । भगवा आह — “न इदं, आनन्द, तित्थियानं अधिवचनं, मम सासने खीणासवस्सेतं अधिवचनं । खीणासवो हि दसवस्सकाले परिनिब्बुतो पुन दसवस्सो न होति । न केवलज्च दसवस्सोव, नववस्सोपि...पे०... एकवस्सोपि । न केवलज्च एकवस्सोव, एकादसमासिकोपि...पे०... एकमासिकोपि एकमुहुत्तिकोपि न होतियेव” । कस्मा? पुन पटिसन्धिया अभावा । निब्बीसादीसुपि एसेव नयो । इति भगवा “मम सासने खीणासवस्सेतं अधिवचन”न्ति वत्वा येहि कारणेहि निद्वसो होति, तानि दस्सेतुं इमं देसनं आरभि ।

तत्थ इधाति इमस्मिं सासने । सिक्खासमादाने तिब्बच्छन्दो होतीति सिक्खात्तयपूरणे बलवच्छन्दो होति । आयतिज्च सिक्खासमादाने अविगतपेमोति अनागते पुनदिवसादीसुपि सिक्खापूरणे अविगतपेमेनेव समन्नागतो होति । धम्मनिसन्तियाति धम्मनिसामनाय । विपस्सनायेतं अधिवचनं । इच्छाविनयेति तण्हाविनये । पटिसल्लानेति एकीभावे । वीरियारम्भेति कायिकचेतसिक्खस्स वीरियस्स पूरणे । सतिनेपक्केति सतियज्चेव निपकभावे । दिट्ठिपटिवेधेति मग्गदस्सने । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अनुसयवग्गो दुतियो ।

३. वज्जिसत्तकवग्गो

१. सारन्ददसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे सारन्ददे चेतियेति एवंनामके विहारे । अनुप्पन्ने किर तथागते तत्थ सारन्ददस्स यक्खस्स निवासनट्ठानं चेतियं अहोसि, अथेत्थ भगवतो विहारं कारेसुं । सो सारन्ददचेतियंत्वेव सङ्गं गतो । यावकीवज्जाति यत्तकं कालं । अभिण्हं सन्निपाताति दिवसस्स तिक्खत्तुं सन्निपतन्तापि अन्तरन्तरा सन्निपतन्तापि अभिण्हं सन्निपाताव । सन्निपातबहुलाति “हिय्योपि पुरिमदिवसमि सन्निपतम्ह, पुन अज्ज किमत्थं सन्निपतामा”ति वोसानमनापज्जनेन

सन्निपातबहुला । वुद्धियेव लिच्छवी वज्जीनं पाटिकङ्का नो परिहानीति अभिण्हं असन्निपतन्ता हि दिसासु आगतं सासनं न सुणन्ति, ततो “असुकगामसीमा वा निगमसीमा वा आकुला, असुकद्वाने चोरा परियुद्धिता”ति न जानन्ति । चोरापि “पमत्ता राजानो”ति जत्वा गामनिगमादीनि पहरन्ता जनपदं नासेन्ति । एवं राजूनं परिहानि होति । अभिण्हं सन्निपतन्ता पन तं पवत्तिं सुणन्ति, ततो बलं पेसेत्वा अमित्तमदनं करोन्ति । चोरापि “अप्पमत्ता राजानो, न सक्का अम्हेहि वग्गबन्धनेन विचरितु”न्ति भिज्जित्वा पलायन्ति । एवं राजूनं वुद्धि होति । तेन वुत्तं — “वुद्धियेव लिच्छवी वज्जीनं पाटिकङ्का नो परिहानी”ति ।

समग्गातिआदीसु सन्निपातभेरिया निग्गताय “अज्ज मे किच्चं अत्थि मङ्गलं अत्थी”ति विक्खेपं करोन्ता न समग्गा सन्निपतन्ति नाम । भेरिसद्वं पन सुत्वाव भुज्जमानापि अलङ्कुरुमानापि वत्थानि निवासयमानापि अद्धभुत्ता अद्धालङ्कता वत्थं निवासेन्ताव सन्निपतन्ता **समग्गा सन्निपतन्ति** नाम । सन्निपतिता पन चिन्तेत्वा मन्तेत्वा कत्तब्बं कत्वा एकतोव अवुद्धहन्ता न समग्गा वुद्धहन्ति नाम । एवं वुद्धितेसु हि ये पठमं गच्छन्ति, तेसं एवं होति — “अम्हेहि बाहिरकथाव सुता, इदानि विनिच्छयकथा भविस्सती”ति । एकतो वुद्धहन्ता पन **समग्गा वुद्धहन्ति** नाम । अपिच “असुकद्वाने गामसीमा वा निगमसीमा वा आकुला, चोरा वा परियुद्धिता”ति सुत्वा “को गन्त्वा अमित्तमदनं करिस्सती”ति वुत्ते “अहं पठमं अहं पठम”न्ति वत्वा गच्छन्तापि समग्गा वुद्धहन्ति नाम । एकस्स पन कम्मन्ते ओसीदमाने सेसा पुत्तभातरो पेसेत्वा तस्स कम्मन्तं उपत्थम्भयमानापि आगन्तुकराजानं “असुकस्स गेहं गच्छतु, असुकस्स गेहं गच्छतू”ति अवत्वा सब्बे एकतो सङ्गणहन्तापि एकस्स मङ्गले वा रोगे वा अज्जस्मिं वा पन तादिसे सुखदुक्खे उप्पन्ने सब्बे तत्थ सहायभावं गच्छन्तापि **समग्गा वज्जिकरणीयानि करोन्ति** नाम ।

अप्पज्जत्तन्तिआदीसु पुब्बे अकतं सुङ्गं वा बलिं वा दण्डं वा आहरापेन्ता **अप्पज्जत्तं पज्जापेन्ति** नाम । पोराणपवेणिया आगतमेव पन अनाहरापेन्ता **पज्जत्तं समुच्छिन्दन्ति** नाम । चोरोति गहेत्वा दस्सिते अविचिन्तिवा छेज्जभेज्जं अनुसासन्ता पोराणं वज्जिधम्मं समादाय न वत्तन्ति नाम । तेसं अपज्जत्तं पज्जापेन्तानं अभिनवसुङ्गादिपीळिता मनुस्सा “अतिउपदुत्तम्ह, के इमेसं विजिते वसिस्सन्ती”ति पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं हनन्ति । पज्जत्तं समुच्छिन्दन्तानं पवेणिआगतानि सुङ्गादीनि अगणहन्तानं कोसो परिहायति, ततो हत्थिअस्सबलकायओरोधादयो यथानिबद्धं वट्टं अलभमाना थामबलेन परिहायन्ति । ते नेव युद्धक्खमा होन्ति न पारिचरियक्खमा । पोराणं वज्जिधम्मं समादाय अवत्तन्तानं विजिते मनुस्सा “अम्हाकं पुत्तं पितरं भातरं अचोरंयेव चोरोति कत्वा छिन्दिसु भिन्दिसू”ति कुज्जित्वा पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं हनन्ति । एवं राजूनं परिहानि होति । अपज्जत्तं न पज्जापेन्तानं पन “पवेणिआगतंयेव राजानो करोन्ती”ति मनुस्सा हट्टतुद्धा कसिवाणिज्जादिके कम्मन्ते सम्पादेन्ति । पज्जत्तं असमुच्छिन्दन्तानं पवेणिआगतानि सुङ्गादीनि गणहन्तानं कोसो वड्ढति, ततो हत्थिअस्सबलकायओरोधादयो यथानिबद्धं वट्टं लभमाना थामबलसम्पन्ना युद्धक्खमा चेव पारिचरियक्खमा च होन्ति । पोराणे वज्जिधम्मे समादाय वत्तन्तानं मनुस्सा न उज्झायन्ति । “राजानो पोराणपवेणिया करोन्ति, अट्टकुलिकसेनापतिउपराजूहि परिक्खितं सयम्पि परिक्खपित्वा पवेणिपोत्थकं वाचापेत्वा अनुच्छविकमेव दण्डं पवत्तयन्ति, एतेसं दोसो नत्थि, अम्हाकंयेव दोसो”ति अप्पमत्ता कम्मन्ते करोन्ति । एवं राजूनं वुद्धि होति ।

सक्करिस्सन्तीति यंकिज्जि तेसं सक्कारं करोन्ता सुन्दरमेव करिस्सन्ति । **गरुं करिस्सन्तीति** गरुभावं पच्चुपट्टपेत्वा करिस्सन्ति । **मानेस्सन्तीति** मनेन पियायिस्सन्ति । **पूजेस्सन्तीति** पच्चयपूजाय पूजेस्सन्ति । **सोतब्बं मज्जिस्सन्तीति** दिवसस्स द्वे तयो वारे उपट्ठानं गन्त्वा तेसं कथं सोतब्बं सद्धातब्बं मज्जिस्सन्ति । तत्थ ये एवं महल्लकानं राजूनं

सक्कारादीनि न करोन्ति, ओवादत्थाय वा नेसं उपट्ठानं न गच्छन्ति, ते तेहि विस्सट्ठा अनोवदियमाना कीळापसुता रज्जतो परिहायन्ति । ये पन तथा पटिपज्जन्ति, तेसं महल्लकराजानो “इदं कातब्बं इदं न कातब्बं”न्ति पोराणपवेणिं आचिक्खन्ति । सङ्गामं पत्वापि “एवं पविसितब्बं, एवं निक्खमितब्बं”न्ति उपायं दस्सेन्ति । ते तेहि ओवदियमाना यथाओवादं पटिपज्जमाना सक्कोन्ति रज्जपवेणिं सन्धारेतुं । तेन वुत्तं — “वुद्धियेव लिच्छवी वज्जीनं पाटिकङ्का”ति ।

कुलित्थियोति कुलघरणियो । **कुलकुमारियोति** अनिविद्धा तासं धीतरो । **ओकस्साति** वा **पसय्हाति** वा पसय्हाकारस्सेवेतं नामं । ओकासातिपि पठन्ति । तत्थ **ओकस्साति** अवकसित्वा आकङ्कित्वा । **पसय्हाति** अभिभवित्वा अज्झोत्थरित्वाति अयं वचनत्थो । एवज्झि करोन्तानं विजिते मनुस्सा “अम्हाकं गेहे पुत्तभातरोपि, खेळसिङ्गानिकादीनि मुखेन अपनेत्वा संवट्ठिता धीतरोपि इमे बलक्कारेन गहेत्वा अत्तनो घरे वासेन्ती”ति कुपिता पच्चन्तं पविसित्वा चोरा वा चोरसहाया वा हुत्वा जनपदं हनन्ति । एवं अकरोन्तानं पन विजिते मनुस्सा अप्पोस्सुक्का सकानि कम्मानि करोन्ता राजकोसं वट्ठेन्ति । एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

वज्जीनं वज्जिचेतियानीति वज्जिराजूनं वज्जिरट्ठे चित्तीकतट्ठेन चेतियानीति लद्धनामानि यक्खट्ठानानि । **अब्भन्तरानीति** अन्तोनगरे ठितानि । **बाहिरानीति** बहिनगरे ठितानि । **दिन्नपुब्बं कतपुब्बन्ति** पुब्बे दिन्नञ्च कतञ्च । **नो परिहापेस्सन्तीति** अहापेत्वा यथापवत्तमेव करिस्सन्ति । धम्मिकं बलिं परिहापेन्तानज्झि देवता आरक्खं सुसंविहितं न करोन्ति, अनुप्पन्नं दुक्खं उप्पादेतुं असक्कोन्तियोपि उप्पन्नं काससीसरोगादिं वट्ठेन्ति, सङ्गामे पत्ते सहाया न होन्ति । अपरिहापेन्तानं पन आरक्खं सुसंविहितं करोन्ति, अनुप्पन्नं सुखं उप्पादेतुं असक्कोन्तियोपि उप्पन्नं काससीसरोगादिं हरन्ति, सङ्गामसीसे सहाया होन्तीति । एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

धम्मिका रक्खावरणगुत्तीति एत्थ रक्खा एव यथा अनिच्छितं नागच्छति, एवं आवरणतो आवरणं । यथा इच्छितं न नस्सति, एवं गोपायनतो गुत्ति । तत्थ बलकायेन परिवारेत्वा रक्खनं पब्बजितानं धम्मिका रक्खावरणगुत्ति नाम न होति । यथा पन विहारस्स उपवने रुक्खे न छिन्दन्ति, वाजिका वाजं न करोन्ति, पोक्खरणीसु मच्छे न गण्हन्ति, एवं करणं धम्मिका रक्खावरणगुत्ति नाम । **किन्तीति** केन नु खो कारणेन ।

तत्थ ये अनागतानं अरहन्तानं आगमनं न इच्छन्ति, ते अस्सद्वा होन्ति अप्पसन्ना । पब्बजिते सम्पत्ते पच्चुग्गमनं न करोन्ति, गन्त्वा न पस्सन्ति, पटिसन्थारं न करोन्ति, पज्झं न पुच्छन्ति, धम्मं न सुणन्ति, दानं न देन्ति, अनुमोदनं न सुणन्ति, निवासनट्ठानं न संविदहन्ति । अथ नेसं अवण्णो उग्गच्छति “असुको नाम राजा अस्सद्दो अप्पसन्नो, पब्बजिते सम्पत्ते पच्चुग्गमनं न करोति... पे०... निवासनट्ठानं न संविदहती”ति । तं सुत्वा पब्बजिता तस्स नगरद्वारेन गच्छन्तापि नगरं न पविसन्ति । एवं अनागतानं अरहन्तानं अनागमनमेव होति । आगतानं पन फासुविहारे असति येषि अजानित्वा आगता, ते “वसिस्सामाति ताव चिन्तेत्वा आगतम्हा, इमेसं पन राजूनं इमिना नीहारेन के वसिस्सन्ती”ति निक्खमित्वा गच्छन्ति । एवं अनागतेसु अनागच्छन्तेसु आगतेसु दुक्खं विहरन्तेसु सो दोसो पब्बजितानं अनावासो होति । ततो देवतारक्खा न होति, देवतारक्खाय असति अमनुस्सा ओकासं लभन्ति, अमनुस्सा उस्सन्ना अनुप्पन्नं ब्याधिं उप्पादेन्ति । सीलवन्तानं दस्सनपज्झपुच्छनादिवत्थुकस्स पुज्जस्स अनागमो होति । विपरियायेन यथावुत्तकण्हपक्खविपरीतस्स सुक्कपक्खस्स सम्भवो होतीति एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

२. वस्सकारसुत्तवण्णना

२२. दुतिये अभियातुकामोति अभिभवनत्थाय यातुकामो । वज्जीति वज्जिराजानो । एवमहिद्धिकेति एवं महतिया राजिद्धिया समन्नागते । एतेन नेसं समग्गभावं कथेति । एवमहानुभावेति एवं महन्तेन राजानुभावेन समन्नागते । एतेन नेसं हत्थिसिप्पादीसु कतसिक्खतं कथेति, यं सन्धाय वुत्तं — “सिक्खिता वतिमे लिच्छविकुमारका, सुसिक्खिता वतिमे लिच्छविकुमारका, यत्र हि नाम सुखुमेन ताळच्छिग्गळेन असनं अतिपातयिस्सन्ति पोङ्गानुपोङ्गं अविराधितं”न्ति (सं० नि० ५.१११५) । उच्छेच्छामीति उच्छिन्दिस्सामि । विनासेस्सामीति अदस्सनं नयिस्सामि । अनयब्बसनन्ति अवड्ढिञ्चेव, जातिब्बसनञ्च । आपादेस्सामीति पापयिस्सामि ।

इति किर सो ठाननिसज्जादीसु इमं युद्धकथमेव कथेति, “गमनसज्जा होथा”ति च बलकायं आणापेति । कस्मा? गङ्गाय किर एकं पट्टनगामं निस्साय अद्धयोजनं अजातसत्तुनो विजितं, अद्धयोजनं लिच्छवीनं । तत्र पब्बतपादतो महग्घभण्डं ओतरति । तं सुत्वा “अज्ज यामि, स्वे यामी”ति अजातसत्तुनो संविदहन्तस्सेव लिच्छविनो समग्गा सम्मोदमाना पुरेतरं आगन्त्वा सब्बं गणहन्ति । अजातसत्तु पच्छा आगन्त्वा तं पवत्तिं जत्वा कुज्झित्वा गच्छति । ते पुनसंवच्छरेपि तथेव करोन्ति । अथ सो बलवाघातजातो, तदा एवमकासि ।

ततो चिन्तेसि — “गणेन सद्धिं युद्धं नाम भारियं, एकोपि मोघप्पहारो नाम नत्थि । एकेन खो पन पण्डितेन सद्धिं मन्तेत्वा करोन्तो निरपराधो होति, पण्डितो च सत्थारा सदिसो नत्थि, सत्था च अविदूरे धुरविहारे वसति, हन्दाहं पेसेत्वा पुच्छामि । सचे मे गतेन कोचि अत्थो भविस्सति, सत्था तुण्ही भविस्सति । अनत्थे पन सति ‘किं रज्जो तत्थ गतेना’ति वक्खती”ति । सो वस्सकारं ब्राह्मणं पेसेसि । ब्राह्मणो गन्त्वा भगवतो तमत्थं आरोचेसि । तेन वुत्तं — अथ खो राजा...पे०... आपादेस्सामि वज्जीति ।

भगवन्तं बीजयमानोति थेरो वत्तसीसे ठत्वा भगवन्तं बीजति, भगवतो पन सीतं वा उण्हं वा नत्थि । भगवा ब्राह्मणस्स वचनं सुत्वा तेन सद्धिं अमन्तेत्वा थेरेन सद्धिं मन्तेतुकामो किन्ति ते, आनन्द, सुतन्तिआदिमाह । तं वुत्तत्थमेव ।

एकमिदाहन्ति इदं भगवा पुब्बे वज्जीनं इमस्स वज्जिसत्तकस्स देसितभावप्पकासनत्थं आह । अकरणीयाति अकत्तब्बा, अग्गहेतब्बाति अत्थो । यदिदन्ति निपातमत्तं । युद्धस्साति करणत्थे सामिवचनं, अभिमुखं युद्धेन गहेतुं न सक्काति अत्थो । अज्जत्र उपलापनायाति ठपेत्वा उपलापनं । उपलापना नाम “अलं विवादेन, इदानि समग्गा होमा”ति हत्थिअस्सरथहिरज्जसुवण्णादीनि पेसेत्वा सङ्गहकरणं, एवज्झि सङ्गहं कत्वा केवलं विस्सासेन सक्का गण्हितुन्ति अत्थो । अज्जत्र मिथुभेदाति ठपेत्वा मिथुभेदं । इमिना “अज्जमज्जभेदं कत्वापि सक्का एते गहेतु”न्ति दस्सेति । इदं ब्राह्मणो भगवतो कथाय नयं लभित्वा आह । किं पन भगवा ब्राह्मणस्स इमाय कथाय नयलाभं जानातीति? आम जानाति । जानन्तो कस्मा कथेसि? अनुकम्पाय । एवं किरस्स अहोसि — “मया अकथितेपि कतिपाहेन गन्त्वा सब्बे गण्हिस्सति, कथिते पन समग्गे भिन्दन्तो तीहि संवच्छरेहि गण्हिस्सति । एत्तकम्पि जीवितमेव वरं । एत्तकज्झि जीवन्ता अत्तनो पतिट्ठाभूतं पुज्जं करिस्सन्ती”ति । अभिनन्दित्वाति चित्तेन नन्दित्वा । अनुमोदित्वाति “याव सुभासितमिदं भोता गोतमेना”ति वाचाय अनुमोदित्वा । पक्कामीति रज्जो सन्तिकं गतो । राजापि तमेव पेसेत्वा सब्बे भिन्दित्वा गन्त्वा अनयब्बसनं पापेसि ।

३. पठमसत्तकसुत्तवण्णना

२३. ततिये अभिण्हं सन्निपाताति इदं वज्जिसत्तके वुत्तसदिसमेव । इधापि च अभिण्हं असन्निपतन्ता दिसासु

आगतसासनं न सुणन्ति, ततो “असुकविहारसीमा आकुला, उपोसथप्पवारणा ठिता, असुकस्मिं ठाने भिक्खू वेज्जकम्मदूतकम्मादीनि करोन्ति, विज्जत्तिबहुला फलपुप्फदानादीहि जीविकं कप्पेन्ती”ति आदीनि न जानन्ति । पापभिक्खूपि “पमत्तो सङ्गो”ति जत्वा रासिभूता सासनं ओसक्कापेन्ति । अभिण्हं सन्निपतन्ता पन तं पवत्तिं सुणन्ति, ततो भिक्खुसङ्घं पेसेत्वा सीमं उजुं कारेन्ति, उपोसथप्पवारणायो पवत्तापेन्ति, मिच्छाजीवानं उस्सन्नद्वाने अरियवंसिके पेसेत्वा अरियवंसं कथापेन्ति, पापभिक्खूनं विनयधरेहि निग्गहं कारापेन्ति । पापभिक्खूपि “अप्पमत्तो सङ्गो, न सक्का अम्हेहि वग्गबन्धनेन विचरितु”न्ति भिज्जित्वा पलायन्ति । एवमेत्थ वुद्धिहानियो वेदितब्बा ।

समग्गाति आदीसु चेतियपटिजग्गनत्थं वा बोधिघरउपोसथागारच्छादनत्थं वा कतिकवत्तं वा ठपेतुकामताय “सङ्गो सन्निपततू”ति भेरिया वा घण्टिया वा आकोटितमत्ताय “मय्हं चीवरकम्मं अत्थि, मय्हं पत्तो पचितब्बो, मय्हं नवकम्मं अत्थी”ति विक्खेपं करोन्ता न समग्गा सन्निपतन्ति नाम । सब्बं पन तं कम्मं ठपेत्वा “अहं पुरिमतरं, अहं पुरिमतर”न्ति एकप्पहारेनेव सन्निपतन्ता समग्गा सन्निपतन्ति नाम । सन्निपतिता पन चिन्तेत्वा मन्तेत्वा कत्तब्बं कत्वा एकतोव अवुद्धहन्ता न समग्गा वुद्धहन्ति नाम । एवं वुद्धितेसु हि ये पठमं गच्छन्ति, तेसं एवं होति “अम्हेहि बाहिरकथाव सुता, इदानि विनिच्छयकथा भविस्सती”ति । एकप्पहारेनेव वुद्धहन्ता समग्गा वुद्धहन्ति नाम । अपिच “असुकद्वाने विहारसीमा आकुला, उपोसथप्पवारणा ठिता, असुकद्वाने वेज्जकम्मादिकारका पापभिक्खू उस्सन्ना”ति सुत्वा “को गन्त्वा तेसं निग्गहं करिस्सती”ति वुत्ते “अहं पठमं, अहं पठम”न्ति वत्वा गच्छन्तापि समग्गा वुद्धहन्ति नाम ।

आगन्तुकं पन दिस्वा “इमं परिवेणं याहि, एतं परिवेणं याहि, अयं को”ति अवत्वा सब्बे वत्तं करोन्तापि, जिण्णपत्तचीवरकं दिस्वा तस्स भिक्खाचारवत्तेन पत्तचीवरं परियेसन्तापि, गिलानस्स गिलानभेसज्जं परियेसमानापि, गिलानमेव अनाथं “असुकपरिवेणं याही”ति अवत्वा अत्तनो अत्तनो परिवेणे पटिजग्गन्तापि, एको ओलीयमानको गन्थो होति, पज्जवन्तं भिक्खुं सङ्गण्हित्वा तेन तं गन्थं उक्खिपापेन्तापि समग्गा सङ्गकरणीयानि करोन्ति नाम ।

अप्पज्जत्तन्ति आदीसु नवं अधम्मिकं कतिकवत्तं वा सिक्खापदं वा गणहन्ता अप्पज्जत्तं पज्जापेन्ति नाम पुराणसन्थतवत्थुस्मिं सावत्थियं भिक्खू विय । उद्धम्मं उब्बिनयं सासनं दीपेन्ता पज्जत्तं समुच्छिन्दन्ति नाम, वस्ससतपरिनिब्बुते भगवति वेसालिका वज्जिपुत्तका विय । खुद्धानुखुद्दका पन आपत्तियो सञ्चिच्च वीतिक्कमन्ता यथापज्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय न वत्तन्ति नाम अस्सजिपुनब्बसुका विय । तथा अकरोन्ता पन अपज्जत्तं न पज्जापेन्ति, पज्जत्तं न समुच्छिन्दन्ति, यथापज्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तन्ति नाम आयस्मा उपसेनो विय, आयस्मा यसो काकण्डकपुत्तो विय, आयस्मा महाकस्सपो विय च । **वुद्धियेवाति** सीलादिगुणेहि वुद्धियेव, नो परिहानि ।

थेराति थिरभावप्पत्ता थेरकारकेहि गुणेहि समन्नागता । बहू रत्तियो जानन्तीति **रत्तज्जू** । चिरं पब्बजितानं एतेसन्ति **चिरपब्बजिता** । सङ्गस्स पितिद्वाने ठिताति **सङ्गपितरो** । पितिद्वाने ठितत्ता सङ्गं परिणेन्ति, पुब्बङ्गमा हुत्वा तीसु सिक्खासु पवत्तेन्तीति **सङ्गपरिणायका** ।

ये तेसं सक्कारादीनि न करोन्ति, ओवादत्थाय द्वे तयो वारे उपट्ठानं न गच्छन्ति, तेपि तेसं ओवादं न देन्ति, पवेणिकथं न कथेन्ति, सारभूतं धम्मपरियायं न सिक्खापेन्ति । ते तेहि विस्सट्ठा सीलादीहि धम्मक्खन्धेहि सत्तहि च अरियधनेहीति एवमादीहि गुणेहि परिहायन्ति । ये पन तेसं सक्कारादीनि करोन्ति, उपट्ठानं गच्छन्ति, तेसं ते “एवं ते अभिक्कमितब्ब”न्ति आदिकं ओवादं देन्ति, पवेणिकथं कथेन्ति, सारभूतं धम्मपरियायं सिक्खापेन्ति, तेरसहि धुतङ्गेहि दसहि कथावत्थूहि अनुसासन्ति । ते तेसं ओवादे ठत्वा सीलादीहि गुणेहि वड्डमाना सामज्जत्थं अनुपापुणन्ति । एवमेत्थ

हानिवुद्धियो दट्टब्बा ।

पुनब्भवो सीलमस्साति पोनोब्भविका, पुनब्भवदायिकाति अत्थो, तस्सा पोनोब्भविकाय । न वसं गच्छिस्सन्तीति एत्थ ये चतुन्नं पच्चयानं कारणा उपट्ठाकानं पदानुपदिका हुत्वा गामतो गामं विचरन्ति, ते तस्सा वसं गच्छन्ति नाम । इतरे न गच्छन्ति । तत्थ हानिवुद्धियो पाकटायेव ।

आरज्जकेसूति पज्जधनुसतिकपच्छिमेसु । सापेक्खाति सालया । गामन्तसेनासनेसु हि ज्ञानं अप्पेत्वापि ततो वुट्ठितमत्तोव इत्थिपुरिसदारकदारिकादिसद्वं सुणाति, येनस्स अधिगतविसेसोपि हायतियेव । अरज्जसेनासने निद्वायित्वापि पबुद्धमत्तो सीहब्यग्घमोरादीनं सद्वं सुणाति, येन अरज्जे पीतिं पटिलभित्वा तमेव सम्मसन्तो अगगफले पटिट्ठाति । इति भगवा गामन्तसेनासने ज्ञानं अप्पेत्वा निसिन्नभिक्षुतो अरज्जे निद्वायमानमेव पसंसति । तस्मा तमेव अत्थवसं पटिच्च “आरज्जकेसु सेनासनेसु सापेक्खा भविस्सन्ती”ति आह ।

पच्चत्तज्जेव सतिं उपट्ठापेस्सन्तीति अत्तनाव अत्तनो अब्भन्तरे सतिं उपट्ठपेस्सन्ति । पेसलाति पियसीला । इधापि सब्रह्मचारीनं आगमनं अनिच्छन्ता नेवासिका अस्सद्वा होन्ति अप्पसन्ना, विहारं सम्पत्तभिक्षून् पच्चुग्गमन-पत्तचीवरपटिगहण-आसनपज्जापनतालवण्टगहणादीनि न करोन्ति । अथ नेसं अवण्णो उगगच्छति “असुकविहारवासिनो भिक्षू अस्सद्वा अप्पसन्ना विहारं पविट्ठानं वत्तप्पटिवत्तम्पि न करोन्ती”ति । तं सुत्वा पब्बजिता विहारद्वारेन गच्छन्तापि विहारं न पविसन्ति । एवं अनागतानं अनागमनमेव होति । आगतानं पन फासुविहारे असति येपि अजानित्वा आगता, ते “वसिस्सामाति तावचिन्तेत्वा आगतम्हा, इमेसं पन नेवासिकानं इमिना नीहारेन को वसिस्सती”ति निक्खमित्वा गच्छन्ति । एवं सो विहारो अज्जेसं भिक्षून् अनावासोव होति । ततो नेवासिका सीलवन्तानं दस्सनं अलभन्ता कङ्खविनोदकं वा आचारसिक्खापकं वा मधुरधम्मसवनं वा न लभन्ति । तेसं नेव अगगहितधम्मगहणं न गहितसज्झायकरणं होति । इति नेसं हानियेव होति, न वुद्धि ।

ये पन सब्रह्मचारीनं आगमनं इच्छन्ति, ते सद्वा होन्ति पसन्ना, आगतानं सब्रह्मचारीनं पच्चुग्गमनादीनि कत्वा सेनासनं पज्जपेत्वा देन्ति, ते गहेत्वा भिक्षाचारं पविसन्ति, कङ्खं विनोदेन्ति, मधुरधम्मस्सवनं लभन्ति । अथ नेसं कित्तिसद्वो उगगच्छति “असुकविहारे भिक्षू एवं सद्वा पसन्ना वत्तसम्पन्ना सङ्गाहका”ति । तं सुत्वा भिक्षू दूरतोपि आगच्छन्ति । तेसं नेवासिका वत्तं करोन्ति, समीपं गन्त्वा वुट्ठतरं आगन्तुकं वन्दित्वा निसीदन्ति, नवकतरस्स सन्तिके आसनं गहेत्वा निसीदित्वा “इमस्मिं विहारे वसिस्सथ, गमिस्सथा”ति पुच्छन्ति । “गमिस्सामा”ति वुत्ते “सप्पायं सेनासनं, सुलभा भिक्षा”ति आदीनि वत्ता गन्तुं न देन्ति । विनयधरो चे होति, तस्स सन्तिके विनयं सज्झायन्ति । सुत्तन्तादिधरो चे, तस्स सन्तिके तं तं धम्मं सज्झायन्ति । ते आगन्तुकथेरानं ओवादे ठत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणन्ति । आगन्तुका “एकं द्वे दिवसानि वसिस्सामाति आगतम्हा, इमेसं पन सुखसंवासताय दस द्वादस वस्सानि वसिम्हा”ति वत्तारो होन्ति । एवमेत्थ हानिवुद्धियो वेदितब्बा ।

४. दुतियसत्तकसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे न कम्मरामाति ये दिवसं चीवरकम्म-कायबन्धनपरिस्सावन-धम्मकरण-सम्मज्जनि-पादकठलिकादीनेव करोन्ति, ते सन्थायेस पटिक्खेपो । यो पन तेसं करणवेलाय एवं एतानि करोति, उद्देसवेलाय उद्देसं गण्हाति, सज्झायवेलाय सज्झायति, चेतियङ्गणवत्तवेलाय चेतियङ्गणवत्तं करोति, मनसिकारवेलाय मनसिकारं करोति, न

सो कम्मरामो नाम ।

यो इत्थिवण्णपुरिसवण्णादिवसेन आलापसल्लापं करोन्तोयेव रत्तिन्दिवं वीतिनामेति, एवरूपे भस्से परियन्तकारी न होति, अयं **भस्सरामो** नाम । यो पन रत्तिन्दिवं धम्मं कथेति, पज्जं विस्सज्जेति, अयं अप्पभस्सोव भस्से परियन्तकारीयेव । कस्मा? “सन्निपतितानं वो, भिक्खवे, द्वयं करणीयं धम्मी वा कथा अरियो वा तुण्हीभावो”ति (म० नि० १.२७३) वुत्तत्ता ।

यो ठितोपि गच्छन्तोपि निसिन्नोपि थिनमिद्धाभिभूतो निद्वायतियेव, अयं **निद्वारामो** नाम । यस्स पन करजकायगेलज्जेन चित्तं भवङ्गं ओतरति, नायं निद्वारामो । तेनेवाह — “अभिजानामहं, अग्गिवेस्सन, गिम्हानं पच्छिमे मासे पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटिक्कन्तो चतुग्गुणं सङ्घाटिं पज्जपेत्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो निद्वं ओक्कमिता”ति (म० नि० १.३८७) ।

यो “एकस्स दुतियो, द्विन्नं ततियो, तिण्णं चतुत्थो”ति एवं संसद्दोव विहरति, एकको अस्सादं न लभति, अयं **सङ्गणिकारामो** । यो पन चतूसु इरियापथेसु एककोव अस्सादं लभति, नायं सङ्गणिकारामो ।

असन्तसम्भावनिच्छाय समन्नागता दुस्सीला **पापिच्छा** नाम । येसं पापका मित्ता चतूसु इरियापथेसु सह अयनतो पापसहाया, ये च तन्निन्नतप्पोणतप्पम्भारताय पापेसु सम्पवङ्का, ते **पापमित्ता पापसहाया पापसम्पवङ्का** नाम ।

ओरमत्तकेनाति अवरमत्तकेन अप्पमत्तकेन । **अन्तराति** अरहत्तं अप्पत्ताव एत्थन्तरे । **वोसानन्ति** परिनिद्धितभावं “अलमेत्तावता”ति ओसक्कनं । इदं वुत्तं होति — याव सीलपारिसुद्धिज्झानविपस्सना सोतापन्नभावादीनं अज्जतरमत्तकेन वोसानं नापज्जिस्सन्ति, ताव वुद्धियेव भिक्खूनं पाटिकङ्का, नो परिहानीति ।

७. सज्जासुत्तवण्णना

२७. सत्तमे **अनिच्चसज्जा**दयो अनिच्चानुपस्सनादीहि सहगतसज्जा ।

८. पठमपरिहानिसुत्तवण्णना

२८. अट्टमे उप्पन्नानं सङ्गकिच्चानं नित्थरणेन भारं वहन्तीति **भारवाहिनो** । ते तेन पज्जायिस्सन्तीति ते थेरा तेन अत्तनो थेरभावानुरूपेण किच्चेन पज्जायिस्सन्ति । तेसु **योगं आपज्जतीति** पयोगं आपज्जति, सयं तानि किच्चानि कातुं आरभतीति ।

९. दुतियपरिहानिसुत्तवण्णना

२९. नवमे **भिक्खुदस्सनं हापेतीति** भिक्खुसङ्घस्स दस्सनत्थाय गमनं हापेति । **अधिसीलेति** पज्जसीलदससीलसङ्घाते उत्तमसीले । **इतो बहिद्धाति** इमम्हा सासना बहिद्धा । **दक्खिणेय्यं गवेसतीति** देय्यधम्मपटिग्गाहके परियेसति । **तत्थ च पुब्बकारं करोतीति** तेसं बाहिरानं तिथियानं दत्वा पच्छा भिक्खूनं देति । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

वज्जिसत्तकवग्गो ततियो ।

४. देवतावग्गो

५. पठममित्तसुत्तवण्णना

३६. चतुत्थस्स पञ्चमे दुद्ददन्ति दुप्परिच्चजं महारहं भण्डकं । दुक्करं करोतीति कातुं असुकरं कम्मं करोति । दुक्खमं खमतीति सहायस्स अत्थाय दुरधिवासं अधिवासेति । गुद्दमस्स आविकरोतीति अत्तनो गुद्दं तस्स आविकरोति । गुद्दमस्स परिगुहतीति तस्स गुद्दं अज्जेसं नाचिक्खति । खीणेन नातिमज्जतीति तस्स भोगे खीणे तेन खयेन तं नातिमज्जति, तस्मिं ओमानं अत्तनि च अतिमानं न करोति ।

६. दुतियमित्तसुत्तवण्णना

३७. छट्ठे वत्ताति वचनकुसलो । वचनक्खमोति वचनं खमति, दिन्नं ओवादं करोति । गम्भीरन्ति गुद्दं रहस्सं झाननिस्सितं विपस्सनामग्गफलनिब्बाननिस्सितं ।

७. पठमपटिसम्भिदासुत्तवण्णना

३८. सत्तमे इदं मे चेतसो लीनत्तन्ति उप्पन्ने चेतसो लीनत्ते “इदं मे चेतसो लीनत्त”न्ति यथासभावतो जानाति । अज्झत्तं संखित्तं नाम थिनमिद्धानुगतं । बहिद्धा विक्खित्तं नाम पञ्चसु कामगुणेषु विक्खित्तं । वेदनातिआदीनि पपञ्चमूलवसेन गहितानि । वेदना हि तण्हाय मूलं सुखवसेन तण्हुप्पत्तितो, सज्जा दिट्ठिया मूलं अविभूतारम्मणे दिट्ठिउप्पत्तितो, वितक्को मानस्स मूलं वितक्कवसेन अस्मीति मानुप्पत्तितो । सप्पायासप्पायेसूति उपकारानुपकारेसु । निमित्तन्ति कारणं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

देवतावग्गो चतुत्थो ।

५. महायज्जवग्गो

१-२. सत्तविज्जाणट्ठितिसुत्तादिवण्णना

४४-४५. पञ्चमस्स पठमे विज्जाणट्ठितियोति पटिसन्धिविज्जाणस्स ठानानि । सेय्यथापीति निदस्सनत्थे निपातो, यथा मनुस्साति अत्थो । अपरिमाणेषु हि चक्कवाळेसु अपरिमाणानं मनुस्सानं वण्णसण्ठानादिवसेन द्वेपि एकसदिसा नत्थि । येपि हि कत्थचि यमकभातरो वण्णेन वा सण्ठानेन वा सदिसा होन्ति, तेसम्पि आलोकितविलोकितकथितहसितगमनट्टानादीहि विसेसो होतियेव । तस्मा नानत्तकायाति वुत्ता । पटिसन्धिसज्जा पन नेसं तिहेतुकापि द्विहेतुकापि अहेतुकापि होति । तस्मा नानत्तसज्जिनोति वुत्ता । एकच्चे च देवाति छ कामावचरदेवा । तेसु हि केसज्जि कायो नीलो होति, केसज्जि पीतकादिवण्णो । सज्जा पन तेसं द्विहेतुकापि तिहेतुकापि होति, अहेतुका नत्थि । एकच्चे च विनिपातिकाति चतुअपायविनिमुत्ता उत्तरमाता यक्खिनी, पियङ्करमाता, फुस्समित्ता, धम्मगुत्ताति एवमादिका अज्जे च वेमानिका पेता । एतेसज्हि पीतओदातकाळमङ्गुरच्छविसामवण्णादिवसेन चेव किस थूलरस्सदीघवसेन च कायो नाना होति, मनुस्सानं विय द्विहेतुकतिहेतुकअहेतुकवसेन सज्जापि । ते पन देवा विय न महेसक्खा, कपणमनुस्सा विय अप्पेसक्खा दुल्लभघासच्छादना दुक्खपीळिता विहरन्ति । एकच्चे काळपक्खे दुक्खिता जुण्हपक्खे सुखिता होन्ति । तस्मा

सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता **विनिपातिकाति** वुत्ता । ये पनेत्थ तिहेतुका, तेसं धम्माभिसमयोपि होति पियङ्करमातादीनं विय ।

ब्रह्मकायिकाति ब्रह्मपारिसज्जब्रह्मपुरोहितमहाब्रह्मानो । **पठमाभिनिब्बत्ताति** ते सब्बेपि पठमज्झानेन अभिनिब्बत्ता । ब्रह्मपारिसज्जा पन परित्तेन अभिनिब्बत्ता, तेसं कप्पस्स ततियो भागो आयुप्पमाणं । ब्रह्मपुरोहिता मज्झिमेन, तेसं उपड्ढकप्पो आयुप्पमाणं, कायो च तेसं विप्फारिकतरो होति । महाब्रह्मानो पणीतेन, तेसं कप्पो आयुप्पमाणं, कायो च पन तेसं अतिविप्फारिकोव होति । इति ते कायस्स नानत्ता पठमज्झानवसेन सज्जाय एकत्ता **नानत्तकाया एकत्तसज्जिनोति** वेदितब्बा ।

यथा च ते, एवं चतूसु अपायेसु सत्ता । निरयेसु हि केसज्जि गावुतं, केसज्जि अड्डयोजनं, केसज्जि योजनं अत्तभावो होति, देवदत्तस्स पन योजनसतिको जातो । तिरच्छानेसुपि केचि खुद्दका, केचि महन्ता । पेत्तिविसयेसुपि केचि सट्ठिहत्था, केचि असीतिहत्था होन्ति, केचि सुवण्णा, केचि दुब्बण्णा । तथा कालकज्जिका असुरा । अपिचेत्थ दीघपिट्ठिकपेता नाम सट्ठियोजनिकापि होन्ति । सज्जा पन सब्बेसम्पि अकुसलविपाकाहेतुकाव होति । इति आपायिकापि **नानत्तकाया एकत्तसज्जिनोत्वेव** सङ्ख्यं गच्छन्ति ।

आभस्सराति दण्डउक्काय अच्चि विय एतेसं सरीरतो आभा छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतन्ती विय सरति विस्सरतीति आभस्सरा । तेसु पञ्चकनये दुतियततियज्झानद्वयं परित्तं भावेत्वा उपपन्ना परित्ताभा नाम होन्ति, तेसं द्वे कप्पा आयुप्पमाणं । मज्झिमं भावेत्वा उपपन्ना अप्पमाणाभा नाम होन्ति, तेसं चत्तारो कप्पा आयुप्पमाणं । पणीतं भावेत्वा उपपन्ना आभस्सरा नाम होन्ति, तेसं अट्ठ कप्पा आयुप्पमाणं । इध पन उक्कट्टपरिच्छेदवसेन सब्बेव ते गहिता । सब्बेसज्हि तेसं कायो एकविप्फारोव होति, सज्जा पन अवितक्कविचारमत्ता वा अवितक्कअविचारा वाति नाना ।

सुभकिण्हाति सुभेन वोकिण्णा विकिण्णा, सुभेन सरीरप्पभावण्णेन एकग्घनाति अत्थो । एतेसज्हि न आभस्सरानं विय छिज्जित्वा छिज्जित्वा पभा गच्छति । पञ्चकनये पन परित्तमज्झिमपणीतस्स चतुत्थज्झानस्स वसेन सोळसबात्तिसचतुस्सट्ठिकप्पायुका परित्तअप्पमाणसुभकिण्हा नाम हुत्वा निब्बत्तन्ति । इति सब्बेपि ते **एकत्तकाया** चेव चतुत्थज्झानसज्जाय **एकत्तसज्जिनो** चाति वेदितब्बा । **वेहप्फलापि** चतुत्थविज्जाणट्ठितिमेव भजन्ति । **असज्जसत्ता** विज्जाणाभावा एत्थ सङ्गहं न गच्छन्ति, सत्तावासेसु गच्छन्ति ।

सुद्धावासा विवट्टपक्खे ठिता न सब्बकालिका, कप्पसतसहस्सम्पि असङ्खेय्यम्पि बुद्धसुज्जे लोके न उप्पज्जन्ति । सोळसकप्पसहस्सअब्भन्तरे बुद्धेसु उप्पन्नेसुयेव उप्पज्जन्ति । धम्मचक्कप्पवत्तिस्स भगवतो खन्धावारड्डानसदिसा होन्ति । तस्मा नेव विज्जाणट्ठितिं न सत्तावासं भजन्ति । महासीवत्थेरो पन “न खो पन सो, सारिपुत्त, आवासो सुलभरूपो, यो मया अनावुत्थपुब्बो इमिना दीघेन अब्हुना अज्जत्र सुद्धावासेहि देवेही”ति (म० नि० १.१६०) इमिना सुत्तेन सुद्धावासापि चतुत्थविज्जाणट्ठितिं चतुत्थसत्तावासज्च भजन्तीति वदति, तं अप्पतिबाहियत्ता सुत्तस्स अनुज्जातं ।

नेवसज्जानासज्जायतनं यथेव सज्जाय, एवं विज्जाणस्सापि सुखुमत्ता नेव विज्जाणं नाविज्जाणं । तस्मा विज्जाणट्ठितीसु न वुत्तं । दुतिये **समाधिपरिक्खाराति** मग्गसमाधिस्स सम्भारा ।

३. पठमअगिसुत्तवण्णना

४६. ततिये सब्बेपि रागादयो अनुडहनट्टेन अग्गी। आहुनेय्यग्गीति आदीसु पनेत्थ आहुनं वुच्चति सक्कारो, आहुनं अरहन्तीति आहुनेय्या। मातापितरो हि पुत्तानं बहुपकारत्ता आहुनं अरहन्ति, तेसु विप्पटिपज्जमाना पुत्ता निरयादीसु निब्बत्तन्ति। तस्मा किञ्चापि मातापितरो न अनुडहन्ति, अनुडहनस्स पन पच्चया होन्ति। इति अनुडहनट्टेनेव आहुनेय्यग्गीति वुच्चन्ति। गहपतीति पन गेहसामिको वुच्चति, सो मातुगामस्स सयनवत्थालङ्कारादिअनुपदानेन बहुपकारो। तं अतिचरन्तो मातुगामो निरयादीसु निब्बत्तति। तस्मा सोपि पुरिमनयेनेव अनुडहनट्टेन गहपतग्गीति वुत्तो। दक्खिण्येय्यग्गीति एत्थ पन दक्खिणाति चत्तारो पच्चया, भिक्खुसङ्घो दक्खिण्येयो। सो हि गिहीनं तीसु सरणेषु पञ्चसु सीलेसु दससु सीलेसु मातापितुपट्टाने धम्मिकसमणब्राह्मणुपट्टानेति एवमादीसु कल्याणधम्मेषु नियोजनेन बहुपकारो। तस्मिं मिच्छापटिपन्ना गिही भिक्खुसङ्घं अक्कोसित्वा परिभासित्वा निरयादीसु निब्बत्तन्ति। तस्मा सोपि पुरिमनयेनेव अनुडहनट्टेन दक्खिण्येय्यग्गीति वुत्तो। कट्ठतो निब्बत्तो पाकतिकोव अग्गि कट्ठग्गि नाम।

४. दुतियअगिसुत्तवण्णना

४७. चतुत्थे उग्गतसरीरस्साति सो किर ब्राह्मणमहासालो अत्तभावेनपि भोगेहिपि उग्गतो सारप्पत्तो अहोसि, तस्मा उग्गतसरीरोत्त्वेव पज्जायित्थ। उपक्खटोति पच्चुपट्ठितो। थूणूपनीतानीति यूपसङ्घातं थूणं उपनीतानि। यज्जत्थायाति वधित्वा यजनत्थाय। उपसङ्कमीति सो किर सब्बं तं यज्जसम्भारं सज्जेत्वा चिन्तेसि — “समणो किर गोतमो महापज्जो, किं नु खो मे यज्जस्स वण्णं कथेस्सति उदाहु अवण्णं, पुच्छित्वा जानिस्सामी”ति इमिना कारणेन येन भगवा तेनुपसङ्कमि। अगिस्स आदानन्ति यज्जयजनत्थाय नवस्स मङ्गलगिनो आदियनं। सब्बेन सब्बन्ति सब्बेन सुतेन सब्बं सुतं समेति संसन्दति, एकसदिसं होतीति दस्सेति। सत्थानीति विहिंसनट्टेन सत्थानि वियाति सत्थानि। सयं पठमं समारम्भतीति अत्तनाव पठमतरं आरभति। हन्तुन्ति हनितुं।

पहातब्बाति परिहरितब्बा। अतोहयन्ति अतो हि मातापितितो अयं। आहुतोति आगतो। सम्भूतोति उप्पन्नो। अयं वुच्चति, ब्राह्मण, गहपतग्गीति अयं पुत्तदारादिगणो यस्मा, गहपति, विय गेहसामिको विय हुत्वा अग्गति विचरति, तस्मा गहपतग्गीति वुच्चति। अत्तानन्ति चित्तं। दमेन्तीति इन्द्रियदमनेन दमेन्ति। समेन्तीति रागादिसमनेन समेन्ति। तेसज्जेव परिनिब्बापनेन परिनिब्बापेन्ति। निक्खिपितब्बोति यथा न विनस्सति, एवं ठपेतब्बो। उपवायतन्ति उपवायतु। एवज्ज पन वत्वा ब्राह्मणो सब्बेसम्पि तेसं पाणानं जीवितं दत्वा यज्जसालं विद्धंसेत्वा सत्थु सासने ओपानभूतो अहोसीति।

५-६. सज्जासुत्तद्वयवण्णना

४८-४९. पञ्चमे अमतोगधाति निब्बानपतिट्ठा। अमतपरियोसानाति निब्बानावसाना। छट्ठे मेथुनधम्मसमापत्तियाति मेथुनधम्मेन समङ्गिभावतो। न्हारुदहुलन्ति न्हारुखण्डं न्हारुविलेखनं वा। अनुसन्दतीति पवत्तति। नत्थि मे पुब्बेनापरं विसेसोति नत्थि मय्हं पुब्बेन अभावितकालेन सद्धिं अपरं भावितकाले विसेसो। लोकचित्रेसूति तिधातुकलोकसन्निवाससङ्घातेसु लोकचित्रेसु। आलस्येति आलसियभावे। विस्सट्ठियेति विस्सट्ठभावे। अननुयोगेति योगस्स अननुयुज्जने। अहङ्कारममङ्कारमानापगतन्ति अहङ्कारदिट्ठितो च ममङ्कारतण्हातो च नवविधमानतो च अपगतं। विधासमतिक्कन्तन्ति तिस्सो विधा अतिक्कन्तं। सन्तन्ति तप्पच्चनीककिलेसेहि सन्तं। सुविमुत्तन्ति पञ्चहि विमुत्तीहि सुट्ठु विमुत्तं।

७. मेथुनसुत्तवण्णना

५०. सत्तमे उपसङ्कमीति भुत्तपातरासो दासकम्मकरपरिवृतो उपसङ्कमि । भवम्पिनोति भवम्पि नु । ब्रह्मचारी पटिजानातीति “अहं ब्रह्मचारी”ति एवं ब्रह्मचरियवासं पटिजानातीति पुच्छति । एवं किरस्स अहोसि — “ब्राह्मणसमये वेदं उग्गणहन्ता अट्टचत्तालीस वस्सानि ब्रह्मचरियं चरन्ति । समणो पन गोतमो अगारं अज्झावसन्तो तीसु पासादेसु तिविधनाटकरतिया अभिरमि, इदानीं किं नु खो वक्खती”ति इममत्थं सन्धायेवं पुच्छति । ततो भगवा मन्तेन कण्हसपं गणहन्तो विय अमित्तं गीवाय पादेन अक्कमन्तो विय अत्तनो संकिलेसकाले छब्बस्सानि पधानचरियाय रज्जसुखं वा पासादेसु नाटकसम्पत्तिं वा आरब्ध वितक्कमत्तस्सापि अनुप्पन्नभावं सन्धाय सीहनादं नदन्तो यज्झि तं ब्राह्मणातिआदिमाह । तत्थ द्वयंद्वयसमापत्तिन्ति द्वीहि द्वीहि समापज्जितब्बभावं । दुक्खस्माति सकलवट्टदुक्खतो । सज्जग्घतीति हसितकथं कथेति । संकीळतीति केळिं करोति । संकेळायतीति महाहसितं हसति । चक्खुना चक्खुन्ति अत्तनो चक्खुना तस्सा चक्खुं पटिविज्झित्वा उपनिज्झायति । तिरोकुट्टं वा तिरोपाकारं वाति परकुट्टे वा परपाकारे वा । देवोति एको देवराजा । देवज्जतरोति अज्जतरो देवपुत्तो । अनुत्तरं सम्मासम्बोधिन्ति अरहत्तञ्चेव सब्बज्जुतञ्जाणञ्च ।

८. संयोगसुत्तवण्णना

५१. अट्टमे संयोगविसंयोगन्ति संयोगविसंयोगसाधकं । धम्मपरियायन्ति धम्मकारणं । अज्झत्तं इत्थिन्द्रियन्ति नियकज्झत्ते इत्थिभावं । इत्थिकुत्तन्ति इत्थिकिरियं । इत्थाकप्पन्ति निवासनपारुपनादिइत्थिआकप्पं । इत्थिविधन्ति इत्थिया मानविधं । इत्थिछन्दन्ति इत्थिया अज्झासयच्छन्दं । इत्थिस्सरन्ति इत्थिसदं । इत्थालङ्कारन्ति इत्थिया पसाधनभण्डं । पुरिसिन्द्रियादीसुपि एसेव नयो । बहिद्धा संयोगन्ति पुरिसेन सद्धिं समागमं । अतिवत्ततीति अनभिरताति एवं वुत्ताय बलवविपस्सनाय अरियमगं पत्वा अतिवत्तति । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथितं ।

९. दानमहप्फलसुत्तवण्णना

५२. नवमे सापेखोति सतण्हो । पटिबद्धचित्तोति विपाके बद्धचित्तो । सन्निधिपेखोति निधानपेखो हुत्वा । पेच्चाति परलोकं गन्त्वा । तं कम्मं खेपेत्वाति तं कम्मविपाकं खेपेत्वा । इद्धिन्ति विपाकिद्धिं । यसन्ति परिवारसम्पदं । आधिपच्चन्ति जेड्डभावकारणं । आगन्ता इत्थत्तन्ति इत्थिभावं इमे पञ्चक्खन्थे पुन आगन्ता, न ततूपपत्तिको न उपरूपपत्तिको, हेड्डागामीयेव होतीति अत्थो । साहु दानन्ति दानं नामेतं साधु भदकं सुन्दरं । तानि महायज्जानीति तानि सप्पिनवनीतदधिमधुफाणितादीहि निड्डानं गतानि महादानानि । चित्तालङ्कारचित्तपरिक्खारन्ति समथविपस्सनाचित्तस्स अलङ्कारभूतञ्चेव परिवारभूतञ्च । ब्रह्मकायिकानं देवानं सहब्यतन्ति न सक्का तत्थ दानेन उपपज्जितुं । यस्मा पन तं समथविपस्सनाचित्तस्स अलङ्कारभूतं, तस्मा तेन दानालङ्कतेन चित्तेन ज्ञानञ्चेव अरियमगञ्च निब्बत्तेत्वा ज्ञानेन तत्थ उपपज्जति । अनागामी होतीति ज्ञानानागामी नाम होति । अनागन्ता इत्थत्तन्ति पुन इत्थिभावं न आगन्ता, उपरूपपत्तिको वा ततूपपत्तिको वा हुत्वा तत्थेव परिनिब्बायति । इति इमेसु दानेसु पठमं तण्हुत्तरियदानं, दुतियं चित्तीकारदानं, ततियं हिरोत्तपदानं, चतुत्थं निरवसेसदानं, पञ्चमं दक्खिण्येयदानं, छट्ठं सोमनस्सुपविचारदानं, सत्तमं अलङ्कारपरिवारदानं नामाति ।

१०. नन्दमातासुत्तवण्णना

५३. दसमं अत्थुप्पत्तिवसेन देसितं । सत्था किर वुत्थवस्सो पवारेत्वा द्वे अगगसावके ओहाय “दक्खिणागिरिं चारिकं गमिस्सामी”ति निक्खमि, राजा पसेनदि कोसलो, अनाथपिण्डिको गहपति, विसाखा महाउपासिका, अज्जे च बहुजना

दसबलं निवत्तेतुं नासक्खिंसु । अनाथपिण्डको गहपति “सत्थारं निवत्तेतुं नासक्खि”न्ति रहो चिन्तयमानो निसीदि । अथ नं पुण्णा नाम दासी दिस्वा “किं नु खो ते, सामि, न पुब्बे विय इन्द्रियाणि विप्पसन्नानी”ति पुच्छि । आम, पुण्णे, सत्था चारिकं पक्कन्तो, तमहं निवत्तेतुं नासक्खि । न खो पन सक्का जानितुं पुन सीधं आगच्छेय्य वा न वा, तेनाहं चिन्तयमानो निसिन्नोति । सचाहं दसबलं निवत्तेय्यं, किं मे करेय्यासीति? भुजिस्सं तं करिस्सामीति । सा गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा “निवत्तथ, भन्ते”ति आह । मम निवत्तनपच्चया त्वं किं करिस्ससीति? तुम्हे, भन्ते, मम पराधीनभावं जानाथ, अज्जं किञ्चि कातुं न सक्कोमि, सरणेसु पन पतिट्ठाय पच्च सीलानि रक्खिस्सामीति । साधु साधु पुण्णेति, सत्था धम्मगारवेन एकपदस्मिञ्जेव निवत्ति । वुत्तहेतं — “धम्मगरु, भिक्खवे, तथागतो धम्मगारवो”ति (अ० नि० ५.९९) ।

सत्था निवत्तित्वा जेतवनमहाविहारं पाविसि । महाजनो पुण्णाय साधुकारसहस्सानि अदासि । सत्था तस्मिं समागमे धम्मं देसेसि, चतुरासीतिपाणसहस्सानि अमतपानं पिंविसु । पुण्णापि सेट्ठिना अनुज्जाता भिक्खुनिउपस्सयं गन्त्वा पब्बजि । सम्मासम्बुद्धो सारिपुत्तमोग्गल्लाने आमन्तेत्वा “अहं यं दिसं चारिकाय निक्खन्तो, तत्थ न गच्छामि । तुम्हे तुम्हाकं परिसाय सद्धिं तं दिसं चारिकं गच्छथा”ति वत्वा उय्योजेसि । इमिस्सं अत्थुप्पत्तियं **एकं समयं आयस्मा सारिपुत्तो**तिआदि वुत्तं ।

तत्थ **वेळुकण्डकी**ति वेळुकण्टकनगरवासिनी । तस्स किर नगरस्स पाकारगुत्तत्थाय पाकारपरियन्तेन वेळू रोपिता, तेनस्स वेळुकण्टकन्तेव नामं जातं । **पारायनन्ति** निब्बानसङ्घातपारं अयनतो पारायनन्ति लद्धवोहारं धम्मं । **सरेन भासती**ति सत्तभूमिकस्स पासादस्स उपरिमतले सुसंविहितारक्खट्टाने निसिन्ना समापत्तिबलेन रत्तिभागं वीतिनामेत्वा समापत्तितो वुट्ठाय “इमं रत्तावसेसं कतराय रतिया वीतिनामेस्सामी”ति चिन्तेत्वा “धम्मरतिया”ति कतसन्निट्ठाना तीणि फलानि पत्ता अरियसाविका अट्ठतेय्यगाथासतपरिमाणं पारायनसुत्तं मधुरेन सरभज्जेन भासति । **अस्सोसि खो**ति आकासट्टकविमानानि परिहरित्वा तस्स पासादस्स उपरिभागं गतेन मग्गेन नरवाहनयानं आरुह्य गच्छमानो अस्सोसि । **कथापरियोसानं आगमयमानो अट्ठासीति** “किं सद्धो एस भणे”ति पुच्छित्वा “नन्दमाताय उपासिकाय सरभज्जसद्धो”ति वुत्ते ओतरित्वा “इदमवोचा”ति इदं देसनापरियोसानं ओलोकेन्तो अविदूरट्ठाने आकासे अट्ठासि ।

साधु भगिनि, साधु भगिनीति “सुग्गहिता ते भगिनि धम्मदेसना सुकथिता, पासाणकचेतिये निसीदित्वा सोळसन्नं पारायनिकब्राह्मणानं सम्मासम्बुद्धेन कथितदिवसे च अज्ज च न किञ्चि अन्तरं पस्सामि, मज्झे भिन्नसुवण्णं विय ते सत्थु कथितेन सद्धिं सदिसमेव कथित”न्ति वत्वा साधुकारं ददन्तो एवमाह । **को पनेसो भद्रमुखा**ति इमस्मिं सुसंविहितारक्खट्टाने एवं महन्तेन सद्धेन को नामेस, भद्रमुख, लद्धमुख, किं नागो सुपण्णो देवो मारो ब्रह्माति सुवण्णपट्टवण्णं वातपानं विवरित्वा विगतसारज्जा तीणि फलानि पत्ता अरियसाविका वेस्सवणेन सद्धिं कथयमाना एवमाह । **अहं ते भगिनि भाता**ति सयं सोतापन्नत्ता अनागामिअरियसाविकं जेट्ठिकं मज्जमानो “भगिनी”ति वत्वा पुन तं पठमवये ठितत्ता अत्तनो कनिट्ठं, अत्तानं पन नवुतिवस्ससतसहस्सायुकत्ता महल्लकतरं मज्जमानो “भाता”ति आह । **साधु भद्रमुखा**ति, भद्रमुख, साधु सुन्दरं, स्वागमनं ते आगमनं, आगन्तुं युत्तट्ठानमेवसि आगतोति अत्थो । **इदं ते होतु आतिथेय्यन्ति** इदमेव धम्मभणनं तव अतिथिपण्णाकारो होतु, न हि ते अज्जं इतो उत्तरितरं दातब्बं पस्सामीति अधिप्पायो । **एवञ्चेव मे भविस्सति आतिथेय्यन्ति** एवं अत्तनो पत्तिदानं याचित्वा “अयं ते धम्मकथिकसक्कारो”ति अट्ठतेळसानि कोट्टसतानि रत्तसालीनं पूरेत्वा “यावायं उपासिका चरति, ताव मा खयं गमिंसू”ति अधिट्ठित्वा पक्कामि । याव उपासिका अट्ठासि, ताव कोट्टानं हेट्ठिमतलं नाम दट्ठं नासक्खिंसु । ततो पट्ठाय “नन्दमाताय कोट्टागारं विया”ति वोहारो उदपादि ।

अकतपातरासोति अभुत्तपातरासो । **पुज्जन्ति** पुब्बचेतना च मुज्जनचेतना च । **पुज्जमही**ति अपरचेतना । **सुखाय**

होतूति सुखत्थाय हितत्थाय होतु । एवं अत्तनो दाने वेस्सवणस्स पत्तिं अदासि ।

पकरणेति कारणे । ओक्कस्स पसय्हाति आकट्ठित्वा अभिभवित्वा । यक्खयोनिन्ति भुम्मदेवताभावं । तेनेव पुरिमेन अत्तभावेन उदस्सेतीति पुरिमसरीरसदिसमेव सरीरं मापेत्वा अलङ्कृतपटियत्तो सिरिगम्भसयनतले अत्तानं दस्सेति । उपासिका पटिदेसिताति उपासिका अहन्ति एवं उपासिकाभावं देसेसिं । यावदेति यावदेव । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

महायज्जवग्गो पञ्चमो ।

पण्णासकं निद्धितं ।

६. अब्याकतवग्गो

१. अब्याकतसुत्तवण्णना

५४. छट्ठवग्गस्स पठमे अब्याकतवत्थूसूति एकंसादिवसेन अकथितवत्थूसु । तथागतोति सत्तो । दिट्ठिगतमेतन्ति मिच्छादिट्ठिमत्तकमेतं, न ताय दिट्ठिया गहितसत्तो नाम अत्थि । पटिपदन्ति अरियमग्गं । न छम्भतीति दिट्ठिवसेन न कम्पति । सेसपदेसुपि एसेव नयो । तण्हागतन्ति दिट्ठितण्हा । सज्जागतादीसुपि एसेव नयो । दिट्ठिसज्जा एव हेत्थ सज्जागतं, दिट्ठिनिस्सितमानोयेव दिट्ठिमज्जितमेव वा मज्जितं, दिट्ठिपपज्जोव पपज्जितं, दिट्ठुपादानमेव उपादानं, दिट्ठिया विरूपं पटिसरणभावोयेव विप्पटिसारो नामाति वेदितब्बो । एत्थ च दिट्ठिगहणेन द्वासट्ठि दिट्ठियो, दिट्ठिनिरोधगामिनिपटिपदागहणेन सोतापत्तिमग्गो गहितोति ।

२. पुरिसगतिसुत्तवण्णना

५५. दुतिये पुरिसगतियोति पुरिसस्स जाणगतियो । अनुपादापरिनिब्बानन्ति अपच्चयनिब्बानं । नो चस्साति अतीते अत्तभावनिब्बत्तकं कम्मं नो चे अभविस्स । नो च मे सियाति एतरहि मे अयं अत्तभावो न सिया । न भविस्सतीति एतरहि मे अनागतत्तभावनिब्बत्तकं कम्मं न भविस्सति । न च मे भविस्सतीति अनागते मे अत्तभावो न भविस्सति । यदत्थि यं भूतन्ति यं अत्थि यं भूतं पच्चुप्पन्नक्खन्धपञ्चकं । तं पजहामीति उपेक्खं पटिलभतीति तं तत्थ छन्दरागप्पहानेन पजहामीति विपस्सनुपेक्खं पटिलभति । भवे न रज्जतीति अतीते खन्धपञ्चके तण्हादिट्ठीहि न रज्जति । सम्भवे न रज्जतीति अनागतेपि तथेव न रज्जति । अत्थुत्तरि पदं सन्तन्ति उत्तरि सन्तं निब्बानपदं नाम अत्थि । सम्मप्यज्जाय पस्सतीति तं सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय सम्मा पस्सति । न सब्बेन सब्बन्ति एकच्चानं किलेसानं अप्पहीनत्ता सच्चपटिच्छादकस्स तमस्स सब्बसो अविद्धंसितत्ता न सब्बाकारेन सब्बं । हज्जमानेति सण्डासेन गहेत्वा मुट्ठिकाय कोट्टियमाने । अन्तरापरिनिब्बायीति उपपत्तिसमनन्तरतो पट्टाय आयुनो वेमज्झं अनतिककमित्वा एत्थन्तरे किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो होति । अनुपहच्च तलन्ति आकासतलं अनुपहच्च अनतिककमित्वा, भूमिं अप्पत्वा आकासेयेव निब्बायेय्याति इमाहि तीहि उपमाहि तयो अन्तरापरिनिब्बायी दस्सिता ।

उपहच्चपरिनिब्बायीति आयुवेमज्झं अतिककमित्वा पच्छिमकोटिं अप्पत्वा परिनिब्बुतो होति । उपहच्च तलन्ति

जलमाना गन्त्वा आकासतलं अतिक्कमित्वा पथवीतलं वा उपहनित्वा पथवियं पतितमत्ताव निब्बायेय्य । असङ्खारेण अप्पयोगेण किलेसे खेपेत्वा परिनिब्बायीति **असङ्खारपरिनिब्बायी** । ससङ्खारेण सप्पयोगेण किलेसे खेपेत्वा परिनिब्बायीति **ससङ्खारपरिनिब्बायी** । **गच्छन्ति** निरारक्खं अरञ्जं । **दायन्ति** सारक्खं अभयत्थाय दिन्नं अरञ्जं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव । इमस्मिं सुत्ते अरियपुग्गलाव कथिताति ।

३. तिस्सब्रह्मासुत्तवण्णना

५६. ततिये **भिक्षुनियो**ति महापजापतिया परिवारा पञ्चसता भिक्षुनियो । **विमुत्ता**ति पञ्चहि विमुत्तीहि विमुत्ता । **अनुपादिसेसा**ति उपादानसेसं अट्टपेत्वा पञ्चहि विमुत्तीहि अनवसेसाहिपि विमुत्ता । **सउपादिसेसे वा सउपादिसेसो**ति सउपादानसेसे पुग्गले “सउपादानसेसो अयं”न्ति । इतरस्मिम्पि एसेव नयो । **तिस्सो**ति थेरस्स सद्धिविहारिकब्रह्मा । **अनुलोमिकानी**ति पटिपत्तिया अनुलोमानि विवित्तानि अन्तिमपरियन्तिमानि । **इन्द्रियानी**ति सद्धादीनि विपस्सनिन्द्रियानि । **समन्नानयमानो**ति समन्नाहारे उपयमानो । **न हि पन ते**ति इदं कस्मा आरब्धि? सत्तमस्स पुग्गलस्स दस्सनत्थं । सत्तमो हि सद्धानुसारिपुग्गलो न दस्सितो । अथ भगवा बलवविपस्सकवसेन तं दस्सेन्तो एवमाह । तत्थ **सब्बनिमित्तानन्ति** सब्बेसं निच्चनिमित्तादीनं । **अनिमित्तन्ति** बलवविपस्सनासमाधिं ।

४. सीहसेनापतिसुत्तवण्णना

५७. चतुत्थे **मच्छरी**ति पञ्चमच्छेरयुत्तो । **कदरियो**ति थद्धमच्छरियो, परेसं दिव्यमानम्पि वारेति । **अनुप्पदानरतो**ति पुनप्पुनं दानं ददमानोव रमति । **अनुकम्पन्ता**ति “को अज्ज अम्हेहि अनुग्गहेतब्बो, कस्स देय्यधम्मं वा पटिग्गहेय्याम, धम्मं वा देसेय्यामा”ति एवं चित्तेन अनुकम्पमाना ।

५. अरक्खेय्यसुत्तवण्णना

५८. पञ्चमे **निमित्तन्ति** धम्मनिमित्तम्पि पुग्गलनिमित्तम्पि । अयज्हि अत्तना देसितधम्मो एकपदम्पि दुरक्खातं अनिय्यानिकं अपस्सन्तो धम्मनिमित्तं न समनुपस्सति, “दुरक्खातो तथा धम्मो न स्वाक्खातो”ति उट्ठित्वा पटिप्परन्तं एकं पुग्गलम्पि अपस्सन्तो पुग्गलनिमित्तं न समनुपस्सति नाम । सेसद्वयेपि एसेव नयो । छट्ठसत्तमानि उत्तानानेव ।

६. पचलायमानसुत्तवण्णना

६१. अट्ठमे **पचलायमानो**ति तं गामं उपनिस्साय एकस्मिं वनसण्डे समणधम्मं करोन्तो सत्ताहं चङ्कमनवीरियेन निम्मथितत्ता किलन्तगतो चङ्कमनकोटियं पचलायमानो निसिन्नो होति । **पचलायसि** नोति निद्वायसि नु । **अनुमज्जित्वा**ति परिमज्जित्वा । **आलोकसज्जन्ति** मिद्धविनोदनआलोकसज्जं । **दिवासज्जन्ति** दिवातिसज्जं । **यथा दिवा तथा रत्तिन्ति** यथा दिवा आलोकसज्जा अधिद्धिता, तथा नं रत्तिम्पि अधिद्धहेय्यासि । **यथा रत्तिं तथा दिवाति** यथा च ते रत्तिं आलोकसज्जा अधिद्धिता, तथा नं दिवापि अधिद्धहेय्यासि । **सप्पभासन्ति** दिब्बचक्खुजाणत्थाय सहोभासं । **पच्छापुरेसज्जी**ति पुरतो च पच्छतो च अभिहरणसज्जाय सज्जावा । **अन्तो गतेहि इन्द्रियेही**ति बहि अविकिखत्तेहि अन्तो अनुपविट्ठेहव पञ्चहि इन्द्रियेहि । **मिद्धसुखन्ति** निद्वासुखं । एत्तकेन ठानेन भगवा थेरस्स मिद्धविनोदनकम्मट्ठानं कथेसि । **सोण्डन्ति** मानसोण्डं । **किच्च करणीयानी**ति एत्थ अवस्सं कत्तब्बानि किच्चानि, इतरानि करणीयानि । **मङ्कुभावो**ति नित्तेजता दोमनस्सता । एत्तकेन ठानेन सत्थारा थेरस्स भिक्खाचारवत्तं कथितं ।

इदानीं भस्से परियन्तकारिताय समादपेतुं तस्मातिहातिआदिमाह । तत्थ विग्गाहिककथन्ति “न त्वं इमं धम्मविनयं आजानासी”ति आदिनयप्पवत्ता विग्गाहिककथा । नाहं मोग्गल्लानाति आदि पापमित्तसंसग्गविवज्जनत्थं वुत्तं । कित्तावता नु खोति कित्तेकेन नु खो । तण्हासङ्खयविमुत्तो होतीति तण्हासङ्खये निब्बाने तं आरम्मणं कत्वा विमुत्तचित्तताय तण्हासङ्खयविमुत्तो नाम संखित्तेन कित्तावता होति । याय पटिपत्तिया तण्हासङ्खयविमुत्तो होति, तमेव खीणासवस्स भिक्खुनो पुब्बभागपटिपदं संखित्तेन देसेथाति पुच्छति । अच्चन्तनिट्ठोति खयवयसङ्कातं अन्तं अतीताति अच्चन्ता, अच्चन्ता निट्ठा अस्साति अच्चन्तनिट्ठो, एकन्तनिट्ठो सततनिट्ठोति अत्थो । अच्चन्तयोगक्खेमीति अच्चन्तं योगक्खेमी, निच्चयोगक्खेमीति अत्थो । अच्चन्तब्रह्मचारीति अच्चन्तं ब्रह्मचारी, निच्चब्रह्मचारीति अत्थो । अच्चन्तं परियोसानमस्साति पुरिमनयेनेव अच्चन्तपरियोसानो । सेट्ठो देवमनुस्सानन्ति देवानञ्च मनुस्सानञ्च सेट्ठो उत्तमो । एवरूपो भिक्खु कित्तावता होति, सङ्खेपेनेव तस्स पटिपत्तिं कथेथाति याचति ।

सब्बे धम्मा नालं अभिनिवेसायाति एत्थ सब्बे धम्मा नाम पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि अट्टारस धातुयो, ते सब्बेपि तण्हादिट्ठिवसेन अभिनिवेसाय नालं न परियत्ता न समत्ता न युत्ता । कस्मा? गहिताकारेन अतिट्ठनतो । ते हि निच्चा सुखा अत्ताति गहितापि अनिच्चा दुक्खा अनत्ताव सम्पज्जन्ति । तस्मा नालं अभिनिवेसाय । अभिजानातीति अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति जातपरिज्जाय अभिजानाति । परिजानातीति तथेव तीरणपरिज्जाय परिजानाति । यंकिञ्चि वेदनन्ति अन्तमसो पञ्चविज्जाणसम्पयुत्तं यंकिञ्चि अप्पमत्तकम्पि वेदनं अनुभवति । इमिना भगवा थेरस्स वेदनावसेन च विनिवट्ठेत्वा अरूपपरिग्गहं दस्सेसि ।

अनिच्चानुपस्सीति अनिच्चतो अनुपस्सन्तो । विरागानुपस्सीति एत्थ द्वे विरागा खयविरागो च अच्चन्तविरागो च । तत्थ सङ्खारानं खयं खयतो पस्सना विपस्सनापि, अच्चन्तविरागं निब्बानं विरागतो दस्सनमग्गजाणम्पि विरागानुपस्सना । तदुभयसमङ्गिपुग्गलो विरागानुपस्सी नाम । तं सन्धाय वुत्तं — “विरागानुपस्सी”ति, विरागतो अनुपस्सन्तोति अत्थो । निरोधानुपस्सिम्हिपि एसेव नयो । निरोधोपि हि खयनिरोधो अच्चन्तनिरोधोति दुविधोयेव । पटिनिस्सग्गानुपस्सीति एत्थ पटिनिस्सग्गो वुच्चति वोस्सग्गो । सो च परिच्चागवोस्सग्गो पक्खन्दनवोस्सग्गोति दुविधो होति । तत्थ परिच्चागवोस्सग्गोति विपस्सना । सा हि तदङ्गवसेन किलेसे च खन्धे च वोस्सजति । पक्खन्दनवोस्सग्गोति मग्गो । सो हि निब्बानं आरम्मणतो पक्खन्दति । द्वीहिपि वा कारणेहि सो वोस्सग्गोयेव, समुच्छेदवसेन खन्धानं किलेसानञ्च वोस्सजनतो निब्बाने च पक्खन्दनतो । तस्मा किलेसे च खन्धे च परिच्चजतीति परिच्चागवोस्सग्गो । निरोधाय निब्बानधातुया चित्तं पक्खन्दतीति पक्खन्दनवोस्सग्गोति उभयम्पेतं मग्गे समेति । तदुभयसमङ्गी पुग्गलो इमाय पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय समन्नागतत्ता पटिनिस्सग्गानुपस्सी नाम होति । तं सन्धायेतं वुत्तं । न किञ्चि लोके उपादियतीति किञ्चि एकम्पि सङ्खारगतं तण्हावसेन न उपादियति न गण्हाति न परामसति । अनुपादियं न परितस्सतीति अग्गण्हन्तो तण्हापरितस्सनाय न परितस्सति । पच्चत्तंयेव परिनिब्बायतीति सयमेव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायति । खीणा जातीति आदिना पनस्स पच्चवेक्खणा दस्सिता । इति भगवा संखित्तेन खीणासवस्स पुब्बभागपटिपदं पुच्छितो संखित्तेनेव कथेसि । इदं पन सुत्तं थेरस्स ओवादोपि अहोसि विपस्सनापि । सो इमस्मिंयेव सुत्ते विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तोति ।

९. मेत्तसुत्तवण्णना

६२. नवमे मा, भिक्खवे, पुज्जानं भायित्थाति पुज्जानि करोन्ता तेसं मा भायित्थ । मेत्तचित्तं भावेसिन्ति तिकचतुक्कज्झानिकाय मेत्ताय सम्पयुत्तं पणीतं कत्वा चित्तं भावेसिन्ति दस्सेति । संवट्ठमाने सुदाहन्ति संवट्ठमाने सुदं

अहं । **संवट्टमाने**ति ज्ञायमाने विपज्जमाने । **धम्मिको**ति दसकुसलधम्मसमन्नागतो । **धम्मराजा**ति तस्सेव वेवचनं । धम्मेन वा लद्धरज्जत्ता धम्मराजा । **चातुरन्तो**ति पुरत्थिमसमुद्दादीनं चतुन्नं समुद्धानं वसेन चातुरन्ताय पथविया इस्सरो । **विजितावी**ति विजितसङ्गामो । जनपदो तस्मिं थावरियं थिरभावं पत्तोति **जनपदत्थावरियप्पत्तो** । **परोसहस्सन्ति** अतिरेकसहस्सं । **सूरा**ति अभीरुनो । **वीरङ्गरूपा**ति वीरानं अङ्गं वीरङ्गं, वीरियस्सेतं नामं । वीरङ्गरूपमेतेसन्ति वीरङ्गरूपा । वीरियजातिका वीरियसभावा वीरियमया विय अकिलासुनो दिवसम्पि युज्जन्ता न किलमन्तीति वुत्तं होति । **सागरपरियन्तन्ति** चक्कवाळपब्बतं सीमं कत्वा ठितसमुद्धपरियन्तं । **अदण्डेना**ति धनदण्डेनपि छेज्जभेज्जानुसासनेन सत्थदण्डेनपि विनायेव । **असत्थेना**ति एकतोधारादिना परविहेठनसत्थेनपि विनायेव । **धम्मेन अभिविजिया**ति एहि खो, महाराजाति एवं पटिराजूहि सम्पटिच्छितागमनो “पाणो न हन्तब्बो”ति आदिना धम्मेनेव वुत्तप्पकारं पथविं अभिविजिनित्वा ।

सुखेसिनोति सुखपरियेसके सत्ते आमन्तेति । **सुज्जब्रह्मपगो**ति सुज्जब्रह्मविमानूपगो । **पथविं इमन्ति** इमं सागरपरियन्तं महापथविं । **असाहसेना**ति न साहसिककम्मेन । **समेन मनुसासितन्ति** समेन कम्मेन अनुसासिं । **तेहि एतं सुदेसितन्ति** तेहि सङ्गाहकेहि महाकारुणिकेहि बुद्धेहि एतं एतकं ठानं सुदेसितं सुकथितं । **पथव्यो**ति पृथक्सामिको ।

१०. भरियासुत्तवण्णना

६३. दसमे केवट्टा मज्जे मच्छविलोपेति केवट्टानं मच्छपच्छिं ओतारेत्वा ठितट्टाने जाले वा उदकतो उक्खित्तमत्ते मच्छग्गाहकानं महासद्दो होति, तं सन्धायेतं वुत्तं । **सुजाता**ति विसाखाय कनिट्ठा । **सा नेव सस्सुं आदियती**ति सस्सुया कत्तब्बवत्तं नाम अत्थि, तं न करोति, सस्सूतिपि नं न गणेति । **न ससुरं आदियती**ति वचनं न गण्हाति । एवं अनादरतायपि अग्गहणेनपि न आदियति नाम । सेसेसुपि एसेव नयो । एवं अनाथपिण्डिको सुणिसाय आचारं गहेत्वा सत्थु पुरतो निसीदि । सापि सुजाता “किं नु खो अयं सेट्ठि दसबलस्स सन्तिके मय्दं गुणं कथेस्सति उदाहु अगुण”न्ति गन्त्वा अविदूरे सद्दं सुणन्ती अट्ठासि । अथ नं सत्था **एहि सुजाते**ति आमन्तेसि ।

अहितानुकम्पिनीति न हितानुकम्पिनी । **अज्जेसूति** परपुरिसेसु । **अतिमज्जते**ति ओमानाति मानवसेन अतिमज्जति । **धनेन कीतस्सा**ति धनेन कीता अस्स । **वधाय उस्सुका** वधितुं उस्सुक्कमापन्ना । **यं इत्थिया विन्दति सामिको** धनन्ति इत्थिया सामिको यं धनं लभति । **अप्पमि तस्स अपहातुमिच्छती**ति थोकतोपि अस्स हरितुं इच्छति, उद्धने आरोपितउक्खलियं पक्खिपितब्बतण्डुलतोपि थोकं हरितुमेव वायमति । **अलसा**ति निसिन्नट्टाने निसिन्नाव ठितट्टाने ठिताव होति । **फरुसा**ति खरा । **दुरुत्तवादिनी**ति दुब्भासितभासिनी, कक्खळं वाळकथमेव कथेति । **उट्टायकानं अभिभुय्य वत्तती**ति एत्थ उट्टायकानन्ति बहुवचनवसेन विरियुट्टानसम्पन्नो सामिको वुत्तो, तस्स तं उट्टानसम्पत्तिं अभिभवित्वा हेट्ठा कत्वा वत्तति । **पमोदती**ति आमोदितपमोदिता होति । **कोलेय्यका**ति कुलसम्पन्ना । **पतिब्बता**ति पतिदेवता । **वधदण्डतज्जिता**ति दण्डकं गहेत्वा वधेन तज्जिता, “घातेस्सामि न”न्ति वुत्ता । **दासीसमन्ति** सामिकस्स वत्तपूरिका दासीति मं भगवा धारेतूति वत्त्वा सरणेषु पतिट्ठासि ।

११. कोधनसुत्तवण्णना

६४. एकादसमे सपत्तकन्ताति सपत्तानं वेरीनं कन्ता पिया तेहि इच्छितपत्थिता । **सपत्तकरणा**ति सपत्तानं वेरीनं अत्थकरणा । **कोधपरेतो**ति कोधानुगतो । **पचुरत्थताया**ति बहुअत्थताय बहुहितताय । **अनत्थम्पी**ति अवुद्धिमि । **अत्थो मे**

गहितोति वुद्धिं मे गहिता ।

अथो अत्थं गहेत्वानाति अथो वुद्धिं गहेत्वा । अनत्थं अधिपज्जतीति अनत्थो मे गहितोति सल्लक्खेति । वधं कत्वानाति पाणातिपातकम्मं कत्वा । कोधसम्मदसम्मत्तोति कोधमदेन मत्तो, आदिन्नगहितपरामट्ठोति अत्थो । आयसक्यन्ति अयसभावं, अयसो नियसो होतीति अत्थो । अन्तरतो जातन्ति अब्भन्तरे उप्पन्नं । अत्थं न जानातीति वुद्धिअत्थं न जानाति । धम्मं न पस्सतीति समथविपस्सनाधम्मं न पस्सति । अन्धतमन्ति अन्धभावकरं तमं बहलतमं । सहतेति अभिभवति ।

दुम्मङ्कुयन्ति दुम्मङ्कुभावं नित्तेजतं दुब्बण्णमुखतं । यतो पतायतीति यदा निब्बत्तति । न वाचो होति गारवोति वचनस्सपि गरुभावो न होति । न दीपं होति किञ्चनन्ति काचि पतिट्ठा नाम न होति । तपनीयानीति तापजनकानि । धम्मेहीति समथविपस्सनाधम्मोहि । आरकाति दूरे । ब्राह्मणन्ति खीणासवब्राह्मणं । याय मातु भतोति याय मातरा भतो पोसितो । पाणददिं सन्तिन्ति जीवितदायिकं समानं । हन्ति कुब्धो पुथुत्तानन्ति कुब्धो पुग्गलो पुथु नानाकारणेहि अत्तानं हन्ति । नानारूपेषु मुच्छितोति नानारम्मणेषु अधिमुच्छितो हुत्वा । रज्जुया बज्झ मीयन्तीति रज्जुया बन्धित्वा मरन्ति । पब्बतामपि कन्दरेति पब्बतकन्दरेपि पतित्वा मरन्ति ।

भूनहच्चानीति हतवुद्धीनि । इतायन्ति इति अयं । तं दमेन समुच्छिन्देति तं कोधं दमेन छिन्देय्य । कतरेन दमेनाति? पज्जावीरियेन दिट्ठियाति विपस्सनापज्जाय चेव विपस्सनासम्पयुत्तेन कायिकचेतसिकवीरियेन च मग्गसम्मादिट्ठिया च । तथेव धम्मे सिक्खेथाति यथा अकुसलं समुच्छिन्देय्य, समथविपस्सनाधम्मोपि तथेव सिक्खेय्य । मा नो दुम्मङ्कुयं अहूति मा अम्हाकं दुम्मङ्कुभावो अहोसीति इममत्थं पत्थयमाना । अनायासाति अनुपायासा । अनुस्सुकाति कत्थचि उस्सुक्कं अनापन्ना । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अव्याकतवग्गो छट्ठो ।

७. महावग्गो

१. हिरिओत्तप्पसुत्तवण्णना

६५. सत्तमस्स पठमे हतूपनिसोति हतउपनिसो छिन्नपच्चयो । यथाभूतजाणदस्सनन्ति तरुणविपस्सना । निब्बिदाविरागोति बलवविपस्सना चेव मग्गो च । विमुत्तिजाणदस्सनन्ति अरहत्तविमुत्ति च पच्चवेक्खणा च ।

२. सत्तसूरियसुत्तवण्णना

६६. दुतिये यस्मा अयं सत्तसूरियदेसना तेजोसंवट्ठदस्सनवसेन पवत्ता, तस्मा तयो संवट्ठा, तिस्सो संवट्ठसीमा, तीणि संवट्ठमूलानी, तीणि कोलाहलानीति अयं ताव आदितोव इमस्स सुत्तस्स पुरेचारिककथा वेदितब्बा । सा विसुद्धिमग्गे (विसुद्धिं २.४०३) पुब्बेनिवासानुस्सतिनिद्देसे वित्थारिताव । एतदवोचाति अनिच्चकम्मट्ठानिकानं पज्जन्नं भिक्खुसत्तानं अज्झासयेन उपादिन्नकानं अनुपादिन्नकानं सङ्खारानं विपत्तिदस्सनत्थं एतं “अनिच्चा, भिक्खवे, सङ्खारा”तिआदिसत्तसूरियोपमसुत्तन्तं अवोच । तत्थ अनिच्चाति हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा । सङ्खाराति

उपादिन्नकअनुपादिन्नका सङ्खारधम्मा । अद्भुवाति एवं अचिरद्वेन न धुवा । अनस्सासिकाति असस्सतभावेन अस्सासरहिता । अलमेवाति युत्तमेव ।

अज्झोगाळहोति उदके अनुपविट्ठो । अच्युग्गतोति उदकपिट्ठितो उग्गतो । देवो न वस्सतीति पठमं ताव उपकप्पनमेघो नाम कोटिसतसहस्सचक्कवाळे एकमेघो हुत्वा वस्सति, तदा निक्खन्तबीजं न पुन गेहं पविसति । ततो पट्टाय धमकरणे निरुद्धं विय उदकं होति, पुन एकबिन्दुम्पि देवो न वस्सतीति उपमानधम्मकथाव पमाणं । विनस्सन्ते पन लोके पठमं अवीचितो पट्टाय तुच्छो होति, ततो उट्ठित्वा सत्ता मनुस्सलोके च तिरच्छानेसु च निब्बत्तन्ति । तिरच्छानेसु निब्बत्तापि पुत्तभातिकेसु मेत्तं पटिलभित्वा कालकता देवमनुस्सेसु निब्बत्तन्ति । देवता आकासेन चरन्तियो आरोचेन्ति — “न इदं ठानं सस्सतं न निबद्धं, मेत्तं भावेथ, करुणं, मुदितं, उपेक्खं भावेथा”ति । ते मेत्तादयो भावेत्वा ततो चुता ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति ।

बीजगामाति एत्थ बीजगामो नाम पञ्च बीजजातानि । भूतगामो नाम यंकिञ्चि निक्खन्तमूलपण्णं हरितकं । ओसधितिणवनप्पतयोति एत्थ ओसधीति ओसधरुक्खा । तिणाति बहिसारा तालनाळिकेरादयो । वनप्पतयोति वनजेडुकरुक्खा । कुन्दिदयोति ठपेत्वा पञ्च महानदियो अवसेसा निन्नगा । कुसोब्भाति ठपेत्वा सत्त महासरे अवसेसा रहदादयो । दुतियो सूरियोति आदीसु दुतियसूरियकाले एको उदेति, एको अत्थङ्गमेति । ततियकाले एको उदेति, एको अत्थङ्गमेति, एको मज्झे होति । चतुत्थकाले चतुकुलिके गामे चत्तारो पिण्डचारिका द्वारपटिपाटिया ठिता विय होन्ति । पञ्चमादिकालेपि एसेव नयो । पलुज्जन्तीति छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतन्ति । नेव छारिका पञ्जायति न मसीति चक्कवाळमहापथवी सिनेरुपब्बतराजा हिमवा चक्कवाळपब्बतो छ कामसग्गा पठमज्झानिकब्रह्मलोकाति एत्तके ठाने दट्ठे अच्छराय गहेतब्बमत्तापि छारिका वा अङ्गारो वा न पञ्जायति । को मन्ता को सद्धाताति को तस्स सद्धापनत्थाय समत्थो, को वा तस्स सद्धाता । अज्जत्र दिट्ठपदेहीति दिट्ठपदे सोतापन्ने अरियसावके ठपेत्वा को अज्जो सद्धिस्सतीति अत्थो ।

वीतरागोति विक्खम्भनवसेन वीतरागो । सासनं आजानिंसूति अनुसिट्ठिं जानिंसु, ब्रह्मलोकसहब्यताय मगं पटिपज्जिंसु । समसमगतियोति दुतियत्तभावे सब्बाकारेन समगतिको एकगतिको । उत्तरि मेत्तं भावेय्यन्ति पठमज्झानतो उत्तरि याव तिकचतुक्कज्झाना पणीतं कत्वा मेत्तं भावेय्यं । चक्खुमाति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमा । परिनिब्बुतोति बोधिपल्लङ्केयेव किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो । एवं अनिच्चलक्खणं दीपेत्वा सत्थरि देसनं विनिवट्टेन्ते पञ्चसतापि ते अनिच्चकम्मट्टानिका भिक्खू देसनानुसारेन जाणं पेसेत्वा निसिन्नासनेसुयेव अरहत्तं पापुणंसूति ।

३. नगरोपमसुत्तवण्णना

६७. ततिये यतोति यदा । पच्चन्तिमन्ति रट्ठपरियन्ते रट्ठावसाने निविट्ठं । मज्झिमदेसनगरस्स पन रक्खाकिच्चं नत्थि, तेन तं न गहितं । नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतन्ति नगरालङ्कारेहि अलङ्कृतं । अकरणीयन्ति अकत्तब्बं अजिनियं । गम्भीरनेमाति गम्भीरआवाटा । सुनिखाताति सुट्ठु सन्निसीदापिता । तं पनेतं एसिकाथम्भं इट्ठकाहि वा करोन्ति सिलाहि वा खदिरादीहि वा साररुक्खेहि । तं नगरगुत्तत्थाय करोन्ता बहिनगरे करोन्ति, अलङ्कारत्थाय करोन्ता अन्तोनगरे । तं इट्ठकामयं करोन्ता महन्तं आवाटं कत्वा चयं चिनित्वा उपरि अट्ठंसं कत्वा सुधाय लिम्पन्ति । यदा हत्थिना दन्तेहि अभिहतो न चलति, तदा सुलित्तो नाम होति । सिलाथम्भादयोपि अट्ठंसा एव होन्ति । ते सचे अट्ठ रतना होन्ति, चतुरतनमत्तं आवाटे पविसति, चतुरतनमत्तं उपरि होति । सोळसरतनवीसतिरतनेसुपि एसेव नयो । सब्बेसज्जि उपट्ठं हेट्ठा होति, उपट्ठं उपरि । ते गोमुत्तवट्ठा होन्ति, तेन तेसं अन्तरे पदरमयं कत्वा कम्मं कातुं सक्का होति, ते पन कतचित्तकम्मा पग्गहितद्भजाव होन्ति ।

परिखाति परिक्खपित्वा ठितमातिका । **अनुपरियायपथो**ति अन्तो पाकारस्स पाकारेन सद्धिं गतो महापथो, यत्थ ठिता बहिपाकारे ठितेहि सद्धिं युज्जन्ति । **सलाकन्ति** सरतोमरादिनिस्सगियावुधं । **जेवनिकन्ति** एकतोधारादिसेसावुधं ।

हत्थारोहाति सब्बेपि हत्थिआचरियहत्थिवेज्जहत्थिबन्धादयो । **अस्सारोहाति** सब्बेपि अस्साचरियअस्सवेज्जअस्सबन्धादयो । **रथिकाति** सब्बेपि रथाचरियरथयोधरथरक्खादयो । **धनुग्गहाति** इस्सासा । **चेलकाति** ये युद्धे जयद्धजं गहेत्वा पुरतो गच्छन्ति । **चलकाति** “इध रज्जो ठानं होतु, इध असुकमहामत्तस्सा”ति एवं सेनाब्यूहकारका । **पिण्डदायिकाति** साहसिकमहायोधा । ते किर परसेनं पविसित्वा पिण्डपिण्डमिव छेत्वा छेत्वा दयन्ति, उप्पतित्वा निग्गच्छन्तीति अत्थो । ये वा सङ्गाममज्झे योधानं भत्तपानीयं गहेत्वा पविसन्ति, तेसम्पेतं नामं । **उग्गा राजपुत्ताति** उग्गतुग्गाता सङ्गामावचरा राजपुत्ता । **पक्खन्दिनो**ति ये “कस्स सीसं वा आवुधं वा आहरामा”ति वत्वा “असुकस्सा”ति वुत्ता सङ्गामं पक्खन्दित्वा तदेव आहरन्ति, इमे पक्खन्दन्तीति पक्खन्दिनो । महानागा विय **महानागा**, हत्थिआदीसुपि अभिमुखं आगच्छन्तेसु अनिवत्तिययोधानं एतं अधिवचनं । **सूराति** एकसूरा, ये सजालिकापि सवम्मिकापि समुदं तरितुं सक्कोन्ति । **चम्मयोधि**नोति ये चम्मकञ्चुकं वा पविसित्वा सरपरित्ताणचम्मं वा गहेत्वा युज्जन्ति । **दासकपुत्ताति** बलवसिनेहा घरदासयोधा । **दोवारिको**ति द्वारपालको । **वासनलेपनसम्पन्नो**ति वासनेन सब्बविवरपटिच्छादनेन सुधालेपेन सम्पन्नो । बहि वा खाणुपाकारसङ्घातेन वासनेन घनमट्टेन च सुधालेपेन सम्पन्नो पुण्णघटपन्तिं दस्सेत्वा कतचित्तकम्मपग्गहितद्धजो । **तिणकट्टोदकन्ति** हत्थिअस्सादीनं घासत्थाय गेहानञ्च छादनत्थाय आहरित्वा बहूसु ठानेसु ठपिततिणञ्च, गेहकरणपचनादीनं अत्थाय आहरित्वा ठपितकट्टञ्च, यन्तेहि पवेसेत्वा पोक्खरणीसु ठपितउदकञ्च । **सन्निचितं** होतीति पटिकच्चेव अनेकेसु ठानेसु सुट्ठु निचितं होति । **अब्भन्तरानं रतियाति** अन्तो नगरवासीनं रतिअत्थाय । **अपरितस्सायाति** तासं अनापज्जनत्थाय । **सालियवकन्ति** नानप्पकारा सालियो चेव यवा च । **तिलमुग्गमासापरण्णन्ति** तिलमुग्गमासा च सेसापरण्णञ्च ।

इदानीं यस्मा तथागतस्स नगरे कम्मं नाम नत्थि, नगरसदिसं पन अरियसावकं, नगरपरिक्खारसदिसे च सत्त धम्मे, चतुआहारसदिसानि च चत्तारि ज्ञानानि दस्सेत्वा एकादससु ठानेसु अरहत्तं पक्खिपित्वा देसनं विनिवट्टेस्सामीति अयं उपमा आभता । तस्मा तं देसनं पकासेतुं इदं **एवमेव खो**तिआदि आरद्धं । तत्थ **सद्धम्मेही**ति सुधम्मोहि । **सद्धो**ति ओकप्पनसद्धाय चेव पच्चक्खसद्धाय च समन्नागतो । तत्थ दानसीलादीनं फलं सद्धित्वा दानादिपुञ्जकरणे सद्धा ओकप्पनसद्धा नाम । मग्गेन आगतसद्धा पच्चक्खसद्धा नाम । पसादसद्धातिपि एसा एव । तस्सा लक्खणादीहि विभागो वेदितब्बो ।

“सम्पक्खन्दनलक्खणा च, महाराज, सद्धा सम्पसादनलक्खणा चा”ति (मि० प० २.१.१०) हि वचनतो इदं सद्धाय **लक्खणं** नाम । “तीहि, भिक्खवे, ठानेहि सद्धो पसन्नो वेदितब्बो । कतमेहि तीहि? सीलवन्तानं दस्सनकामो होती”तिआदिना (अ० नि० ३.४२) नयेन वुत्तं पन सद्धाय **निमित्तं** नाम । “को चाहारो सद्धाय, सद्धम्मस्सवनन्तिस्स वचनीय”न्ति (अ० नि० १०.६१) अयं पनस्सा **आहारो** नाम । “सद्धापब्बजितस्स, भिक्खवे, भिक्खुनो अयं अनुधम्मो होति, यं रूपे निब्बिदाबहुलो विहरिस्सती”ति अयमस्स **अनुधम्मो** नाम । “सद्धा बन्धति पाथेय्यं, सिरी भोगानमासयो” (सं० नि० १.७९) । “सद्धा दुतिया पुरिसस्स होति” (सं० नि० १.३६) । “सद्धाय तरति ओघं” (सं० नि० १.२४६) । “सद्धा बीजं तपो वुट्ठि” (सु० नि० ७७; सं० नि० १.१९७) । “सद्धाहत्थो महानागो । उपेखासेतदन्तवा”तिआदीसु पन सुत्तेसु एतिस्सा बद्धभत्तपुटादिसरिक्खताय अनेकसरसता भगवता पकासिता । इमस्मिं पन नगरोपमसुत्तन्ते एसा अचलसुप्पतिट्ठितताय एसिकाथम्भसदिसा कत्वा दस्सिता ।

सद्धेसिकोति सद्धं एसिकाथम्भं कत्वा अरियसावको अकुसलं पजहतीति इमिना नयेन सब्बपदेसु योजना कातब्बा । अपिचेत्थ हिरोटत्तप्पेहि तीसु द्वारेसु संवरो सम्पज्जति, सो चतुपारिसुद्धिसीलं होति । इति इमस्मिं सुत्ते एकादससु ठानेसु अरहतं पक्खिपित्वा देसनाय कूटं गहितन्ति वेदितब्बं ।

४. धम्मज्जूसुत्तवण्णना

६८. चतुत्थे कालं जानातीति युत्तप्पत्तकालं जानाति । अयं कालो उद्देसस्साति अयं बुद्धवचनं उगगहनकालो । **परिपुच्छाया**ति अत्थानत्थं कारणाकारणं परिपुच्छाय । **योगस्सा**ति योगे कम्मं पक्खिपनस्स । **पटिसल्लानस्सा**ति निलीयनस्स एकीभावस्स । **धम्मनुधम्मपटिपन्नो**ति नवन्नं लोकुत्तरधम्मनं अनुरूपधम्मं पुब्बभागपटिपदं पटिपन्नो । **एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु पुग्गलपरोपरज्जू** होतीति एवं भिक्खु पुग्गलानं परोपरं तिक्खमुदुभावं जाननसमत्थो नाम होति ।

५. पारिच्छत्तकसुत्तवण्णना

६९. पञ्चमे **पन्नपलासो**ति पतितपलासो । **जालकजातो**ति सज्जातपत्तपुप्फजालो । तस्स हि पत्तजालञ्च पुप्फजालञ्च सहेव निक्खमति । **खारकजातो**ति पाटियेक्कं सज्जातेन सुविभत्तेन पत्तजालकेन च पुप्फजालकेन च समन्नागतो । **कुटुमलकजातो**ति सज्जातमकुळो । **कोरकजातो**ति अविकसितेहि महाकुच्छीहि सम्भिन्नमुखेहि पुप्फेहि समन्नागतो । **सब्बपालिफुल्लो**ति सब्बाकारेन सुपुप्फितो । **दिब्बे चत्तारो मासे**ति दिब्बेन आयुना चत्तारो मासे । मनुस्सगणनाय पन तानि द्वादस वस्ससहस्सानि होन्ति । **परिचारेन्ती**ति इतो चितो च इन्द्रियाणि चारेन्ति, कीळन्ति रमन्तीति अत्थो ।

आभाय फुटं होतीति तत्तकं ठानं ओभासेन फुटं होति । तेसज्जि पुप्फानं बालसूरियस्स विय आभा होति, पत्तानि पण्णच्छत्तप्पमाणानि, अन्तो महातुम्बमत्ता रेणु होति । पुप्फिते पन पारिच्छत्तके आरोहनकिच्चं वा अङ्कुसकं गहेत्वा नमनकिच्चं वा पुप्फाहरणत्थं चङ्गोटककिच्चं वा नत्थि, कन्तनकवातो उड्ढित्वा पुप्फानि वण्टतो कन्तति, सम्पटिच्छनकवातो सम्पटिच्छति, पवेसनकवातो सुधम्मं देवसभं पवेसेति, सम्मज्जनकवातो पुराणपुप्फानि नीहरति, सन्थरणकवातो पत्तकणिककेसरानि रज्जेन्तो सन्थरति । मज्झिद्धाने धम्मासनं होति योजनप्पमाणो रतनपल्लङ्को उपरि तियोजनेन सेतच्छत्तेन धारियमानेन, तदनन्तरं सक्कस्स देवरज्जो आसनं अत्थरियति, ततो तेत्तिसाय देवपुत्तानं, ततो अज्जेसं महेसक्खानं देवानं, अज्जतरदेवतानं पुप्फकणिकाव आसनं होति । देवा देवसभं पविसित्वा निसीदन्ति । ततो पुप्फेहि रेणुवट्ठि उगगन्त्वा उपरिकणिकं आहच्च निपतमाना देवतानं तिगावुत्तप्पमाणं अत्तभावं लाखारसपरिकम्मसज्जितं विय सुवण्णचुण्णपिज्जरं विय करोति । एकच्चे देवा एकेकं पुप्फं गहेत्वा अज्जमज्जं पहरन्तापि कीळन्तियेव । पहरणकालेपि महातुम्बप्पमाणा रेणु निक्खमित्वा सरीरं पभासम्पन्नेहि गन्धचुण्णेहि सज्जतमनोसिलारागं विय करोति । एवं सा कीळा चतूहि मासेहि परियोसानं गच्छति । **अयमानुभावो**ति अयं अनुफरितुं आनुभावो ।

इदानीं यस्मा न सत्था पारिच्छत्तकेन अत्थिको, तेन पन सद्धि उपमेत्वा सत्त अरियसावके दस्सेतुकामो, तस्मा ते दस्सेतुं **एवमेव खो**ति आदिमाह । तत्थ **पब्बज्जाय चेतेती**ति पब्बजिस्सामीति चिन्तेति । **देवानंवा**ति देवानं विय । **याव ब्रह्मलोका सहो अब्भुग्गच्छती**ति पथवितलतो याव ब्रह्मलोका साधुकारसद्देन सब्बं एकसद्देमेव होति । **अयमानुभावो**ति अयं खीणासवस्स भिक्खुनो अनुफरणानुभावो । इमस्मिं सुत्ते चतुपारिसुद्धिसीलं पब्बज्जानिस्सितं होति, कसिणपरिकम्मं पठमज्झानसन्निस्सितं, विपस्सनाय सद्धिं तयो मग्गा तीणि च फलानि अरहतमग्गसन्निस्सितानि होन्ति । देसनाय हेट्टतो वा

उपरितो वा उभयतो वा परिच्छेदो होति, इध पन उभयतो परिच्छेदो । तेनेतं वुत्तं । सङ्खेपतो पनेत्थ वट्टविवट्ठं कथितन्ति वेदितब्बं ।

६. सकक्कच्चसुत्तवण्णना

७०. छट्ठे परिसुद्धा च भविस्सन्तीति भिय्योसोमत्ताय परिसुद्धा भविस्सन्ति निम्मला । सकम्मार्गतोति एत्थ स-
कारो निपातमत्तं, कम्मार्गतो कम्मरुद्धनगतोति अत्थो ।

७. भावनासुत्तवण्णना

७१. सत्तमे अननुयुत्तस्साति न युत्तप्पयुत्तस्स हुत्वा विहरतो । सेय्यथापि, भिक्खवे, कुक्कुटिया अण्डानीति इमा कण्हपक्खसुक्कपक्खवसेन द्वे उपमा वुत्ता । तासु कण्हपक्खूपमा अत्थस्स असाधिका, इतरा साधिकाति सुक्कपक्खूपमाय एव अत्थो वेदितब्बो । सेय्यथापि ओपम्मत्थे निपातो । अपीति सम्भावनत्थे । उभयेनापि सेय्यथापि नाम, भिक्खवेति दस्सेति । कुक्कुटिया अण्डानि अट्ठ वा दस वा द्वादस वाति एत्थ पन किञ्चापि कुक्कुटिया वुत्तप्पकारतो ऊनाधिकानिपि अण्डानि होन्ति, वचनसिलिङ्गताय पनेतं वुत्तं । एवञ्च लोके सिलिङ्गं वचनं होति । तानस्सूति तानि अस्सु, भवेय्युन्ति अत्थो । कुक्कुटिया सम्मा अधिसयितानीति ताय जनेत्तिया कुक्कुटिया पक्खे पसारेत्वा तेसं उपरि सयन्तिया सम्मा अधिसयितानि । सम्मा परिसेदितानीति कालेन कालं उतुं गण्हापेत्तिया सुट्ठु समन्ततो सेदितानि, उस्मीकतानीति वुत्तं होति । सम्मा परिभावितानीति कालेन कालं सुट्ठु समन्ततो भावितानि, कुक्कुटगन्धं गाहापितानीति अत्थो ।

किञ्चापि तस्सा कुक्कुटियाति तस्सा कुक्कुटिया इमं तिविधकिरियाकरणेन अप्पमादं कत्वा किञ्चापि न एवं इच्छा उप्पज्जेय्य । अथ खो भब्बाव तेति अथ खो ते कुक्कुटपोतका वुत्तनयेन सोत्थिना अभिनिब्भिज्जितुं भब्बाव । ते हि यस्मा ताय कुक्कुटिया एवं तीहाकारेहि तानि अण्डानि परिपालियमानानि न पूतीनि होन्ति । योपि नेसं अल्लसिनेहो, सो परियादानं गच्छति, कपालं तनुकं होति, पादनखसिखा च मुखतुण्डकञ्च खरं होति, सयम्पि परिणामं गच्छति । कपालस्स तनुत्ता बहिद्धा आलोको अन्तो पज्जायति, तस्मा “चिरं वत मयं संकुटितहत्थपादा सम्बाधे सयिम्ह, अयञ्च बहि आलोको दिस्सति, एत्थ दानि नो सुखविहारो भविस्सती”ति निक्खमितुकामा हुत्वा कपालं पादेन पहरन्ति, गीवं पसारेन्ति, ततो तं कपालं द्वेधा भिज्जति । अथ ते पक्खे विधुनन्ता तंखणानुरूपं विरवन्ता निक्खमन्तियेव । निक्खमन्ता च गामक्खेत्तं उपसोभयमाना विचरन्ति ।

एवमेव खोति इदं ओपम्मसम्पटिपादनं । तं एवं अत्थेन संसन्देत्वा वेदितब्बं — तस्सा कुक्कुटिया अण्डेसु अधिसयनादितिविधकिरियाकरणं विय हि इमस्स भिक्खुनो भावनं अनुयुत्तकालो, कुक्कुटिया तिविधकिरियासम्पादनेन अण्डानं अपूतिभावो विय भावनं अनुयुत्तस्स भिक्खुनो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्सनाजाणस्स अपरिहानि । तस्सा तिविधकिरियाकरणेन अण्डानं अल्लसिनेहपरियादानं विय तस्स भिक्खुनो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन भवत्तयानुगतनिकन्तिसिनेहपरियादानं, अण्डकपालानं तनुभावो विय भिक्खुनो अविज्जण्डकोसस्स तनुभावो, कुक्कुटपोतकानं नखतुण्डकानं थद्धभावो विय भिक्खुनो विपस्सनाजाणस्स तिक्खखरविप्पसन्नसूरभावो, कुक्कुटपोतकानं परिणामकालो विय भिक्खुनो विपस्सनाजाणस्स परिणामकालो वट्ठिकालो गम्भग्गहणकालो, कुक्कुटपोतकानं पादनखसिखाय वा मुखतुण्डकेन वा अण्डकोसं पदालेत्वा पक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना अभिनिब्भिदाकालो विय तस्स भिक्खुनो विपस्सनाजाणगम्भं गण्हापेत्वा विचरन्तस्स तज्जातिकं उतुसप्पायं वा भोजनसप्पायं वा पुग्गलसप्पायं वा

धम्मस्सवनसप्पायं वा लभित्वा एकासने निसिन्नस्सेव विपस्सनं वड्ढेन्तस्स अनुपुब्बाधिगतेन अरहत्तमग्गेन अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा अभिज्जापक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना अरहत्तप्पत्तकालो वेदितब्बो ।

यथा पन कुक्कुटपोतकानं परिणतभावं जत्वा मातापि अण्डकोसं भिन्दति, एवं तथारूपस्स भिक्खुनो जाणपरिपाकं जत्वा सत्थापि —

“उच्छिन्द सिनेहमत्तनो, कुमुदं सारदिकं व पाणिना ।

सन्तिमग्गमेव ब्रूहय, निब्बानं सुगतेन देसित”न्ति ॥ (ध० प० २८५) —

आदिना नयेन ओभासं फरित्वा गाथाय अविज्जण्डकोसं पहरति । सो गाथापरियोसाने अविज्जण्डकोसं भिन्दित्वा अरहत्तं पापुणाति । ततो पट्टाय यथा ते कुक्कुटपोतका गामक्खेत्तं उपसोभयमाना तत्थ विचरन्ति, एवं अयम्पि महाखीणासवो निब्बानारम्मणं फलसमार्पत्तिं अप्पेत्वा सङ्गारामं उपसोभयमानो विचरति ।

फलगण्डस्साति वड्ढकिस्स । सो हि ओलम्बकसङ्घातं फलं चारेत्वा दारूनं गण्डं हरतीति फलगण्डोति वुच्चति । **वासिजटेति** वासिदण्डकस्स गहण्डाने । **एत्तकं मे अज्ज आसवानं खीणन्ति** पब्बजितस्स हि पब्बज्जासङ्खेपेन उद्देसेन परिपुच्छाय योनिमोमनसिकारेण वत्तपटिपत्तिया च निच्चकालं आसवा खीयन्ति । एवं खीयमानानं पन नेसं “एत्तकं अज्ज खीणं एत्तकं हिंय्यो”ति एवमस्स जाणं न होतीति अत्थो । इमाय उपमाय विपस्सनानिसंसो दीपितो ।

हेमन्तिकेनाति हेमन्तसमयेन । **पटिप्पस्सम्भन्तीति** थिरभावेन परिहायन्ति । **एवमेव खोति** एत्थ महासमुदो विय सासनं दट्ठब्बं, नावा विय योगावचरो, नावाय महासमुदो परियायनं विय इमस्स भिक्खुनो ऊनपञ्चवस्सकाले आचरियुपज्झायानं सन्तिके विचरणं, नावाय महासमुदउदकेन खज्जमानानं बन्धनानं तनुभावो विय भिक्खुनो पब्बज्जासङ्खेपेन उद्देसपरिपुच्छादीहियेव संयोजनानं तनुभावो, नावाय थले उक्खित्तकालो विय भिक्खुनो निस्सयमुत्तकस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे वसनकालो, दिवा वातातपेन संसुस्सनं विय विपस्सनाजाणेन तण्हासिनेहस्स संसुस्सनं, रत्तिं हिमोदकेन तेमनं विय कम्मट्ठानं निस्साय उप्पन्नेन पीतिपामोज्जेन चित्ततेमनं, रत्तिन्दिवं वातातपेहि चेव हिमोदकेन च परिसुखपरितित्तानं बन्धनानं दुब्बलभावो विय विपस्सनाजाणपीतिपामोज्जेहि संयोजनानं भिय्योसोमत्ताय दुब्बलभावो, पावुस्सकमेघो विय अरहत्तमग्गजाणं, मेघवुट्ठिउदकेन नावाय अन्तोपूतिभावो विय आरद्धविपस्सकस्स रूपसत्तकादिवसेन विपस्सनं वड्ढेन्तस्स ओक्खायमाने पक्खायमाने कम्मट्ठाने एकदिवसं उतुसप्पायादीनि लद्धा एकपल्लङ्केन निसिन्नस्स अरहत्तफलाधिगमो । पूतिबन्धनाय नावाय किञ्चि कालं ठानं विय खीणसंयोजनस्स अरहतो महाजनं अनुगणहन्तस्स यावतायुकं ठानं, पूतिबन्धनाय नावाय अनुपुब्बेन भिज्जित्वा अपण्णत्तिकभावूपगमो विय खीणासवस्स उपादिन्नक्खन्धभेदेन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स अपण्णत्तिकभावूपगमोति इमाय उपमाय संयोजनानं दुब्बलता दीपिता ।

८. अगिक्खन्धोपमसुत्तवण्णना

७२. अट्ठमं अत्थुप्पत्तियं कथितं । अत्थुप्पत्ति पनस्स हेट्ठा चूळच्छरासङ्घातसुत्तवण्णनाय (अ० नि० अट्ठ० १.१.५१ आदयो) वित्थारिता एव । **पस्सथ नोति** पस्सथ नु । **आलिङ्गित्वाति** उपगूहित्वा । **उपनिसीदेय्याति** समीपे निस्साय निसीदेय्य । **उपनिपज्जेय्याति** उपगन्त्वा निपज्जेय्य । **आरोचयामीति** आचिक्खामि । **पटिवेदयामीति** पटिवेदेत्वा

जानापेत्वा कथेमि । **वा**लरज्जुयाति अस्सवालगोवालेहि वट्ठितरज्जुया । **प**च्चोरस्मिन्ति उरमज्जे । **फे**णुद्देहकन्ति फेणं उद्देहित्वा, उस्सादेत्वाति अत्थो । **अ**त्तत्थन्ति अत्तनो दिट्ठधम्मिकसम्परायिकलोकियलोकुत्तरं अत्थं । **प**रत्थोभयत्थेसुपि एसेव नयो । सेसमेत्थ यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं चूळच्छरासङ्घातसुत्तस्स (अ० नि० १.५१ आदयो) अत्थुप्पत्तियं कथितमेव । इदञ्च पन सुत्तं कथेत्वा सत्था चूळच्छरासङ्घातसुत्तं कथेसि । नवमं उत्तानत्थमेव ।

१०. अरकसुत्तवण्णना

७४. दसमे **परि**त्तन्ति अप्पं थोकं । तज्झि सरसपरित्तायपि खणपरित्तायपि ठितिपरित्तायपि परित्तमेव । लहुं उप्पज्जित्वा निरुज्जनतो **लहु**कं । **म**न्तायं **बोद्ध**ब्बन्ति मन्ताय बोद्धब्बं, पज्जाय जानितब्बन्ति अत्थो । **प**ब्बतेय्याति पब्बतसम्भवा । **हा**रहारिनीति रुक्खनळवेळुआदीनि हरितब्बानि हरितुं समत्था । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

महावग्गो सत्तमो ।

८. विनयवग्गो

१. पठमविनयधरसुत्तवण्णना

७५. अट्ठमस्स पठमे **आप**त्तिं **जा**नातीति आपत्तियेव आपत्तीति जानाति । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

२. दुतियविनयधरसुत्तवण्णना

७६. दुतिये **स्वा**गतानीति सुआगतानि सुप्पगुणानि । **सु**विभत्तानीति कोट्टासतो सुट्ठु विभत्तानि । **सु**प्पवत्तीनीति आवज्जितावज्जितट्ठाने सुट्ठु पवत्तानि दळ्ळहप्पगुणानि । **सु**विनिच्छित्तानीति सुट्ठु विनिच्छित्तानि । **सु**त्तसोति विभङ्गतो । **अ**नुब्यञ्जनसोति खन्धकपरिवारतो ।

३. ततियविनयधरसुत्तवण्णना

७७. ततिये **वि**नये **खो** पन **ठि**तो **हो**तीति विनयलक्खणे पतिट्ठितो होति । **अ**संहीरोति न सक्का होति गहितग्गहणं विस्सज्जापेतुं ।

९. सत्थुसासनसुत्तवण्णना

८३. नवमे **ए**कोति अदुतियो । **वू**पकट्ठोति कायेन गणतो, चित्तेन किलेसेहि वूपकट्ठो विवेकट्ठो दूरीभूतो । **अ**प्पमत्तोति सतिअविप्पवासे ठितो । **प**हितत्तोति पेसितत्तो । **नि**ब्बिदायाति वट्ठे उक्कण्ठनत्थाय । **वि**रागायाति रागादीनं विरज्जनत्थाय । **नि**रोधायाति अप्पवत्तिकरणत्थाय । **वू**पसमायाति किलेसवूपसमाय अप्पवत्तिया । **अ**भिज्जायाति तिलक्खणं आरोपेत्वा अभिजाननत्थाय । **स**म्बोधायाति मग्गसङ्घातस्स सम्बोधस्स अत्थाय । **नि**ब्बानायाति निब्बानस्स सच्छिक्करणत्थाय ।

१०. अधिकरणसमथसुत्तवण्णना

८४. दसमे अधिकरणानि समेन्ति वूपसमेन्तीति अधिकरणसमथा। उप्पन्नुप्पन्नानन्ति उप्पन्नानं उप्पन्नानं। अधिकरणानन्ति विवादाधिकरणं अनुवादाधिकरणं आपत्ताधिकरणं किच्चाधिकरणन्ति इमेसं चतुन्नं। समथाय वूपसमायाति समथत्थज्जेव वूपसमनत्थज्ज। सम्मुखाविनयो दातब्बो...पे०... तिणवत्थारकोति इमे सत्त समथा दातब्बा। तेसं विनिच्छयो विनयसंवण्णनतो (चूळव० अट्ठ० १८६-१८७ आदयो) गहेतब्बो। अपिच दीघनिकाये सङ्गीतिसुत्तवण्णनायमि (दी० नि० अट्ठ० ३.३३१ अधिकरणसमथसत्तकवण्णना) वित्थारितोयेव, तथा मज्झिमनिकाये सामगामसुत्तवण्णनायाति (म० नि० अट्ठ० ३.४६)।

विनयवग्गो अट्ठमो।

इतो परानि सत्त सुत्तानि उत्तानत्थानेव। न हेत्थ किञ्चि हेट्ठा अवुत्तनयं नाम अत्थीति।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

सत्तकनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता।